

Поздравителен лист
Нарку Мијајловићу

Аутор

СТАНОВНИШТВО ПРОКУПЉА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
Посебна издања, књига 37

Уредник
Никола Пантелић

Рецензенти
Милован Радовановић
Јован Трифуноски

UDC 314(497.11)

Вујадин Рудић

СТАНОВНИШТВО ПРОКУПЉА

Етнографски институт САНУ

Београд, 1992.

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE
SPECIAL EDITIONS
Volume 37

VUJADIN RUDIĆ
POPULATION IN PROKUPLJE

Секретар уредништва
Марија Ђокић

Лектор
Лепосава Жунић

Превод резимеа
Мирјана Прошић-Дворнић

ISBN 86-7587-011-6

Тираж: 600 примерака

Штампа
»СТРУЧНА КЊИГА«, Београд

Примљено на III скупу Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности, 18. марта 1992. године, на основу реферата академика Милоша Мацуре.

Публикација је резултат рада на пројекту »ЕТНОЛОГИЈА СРПСКОГ НАРОДА И СРБИЈЕ«, који финансира Министарство за науку Републике Србије

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ КАО ФАКТОР РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА

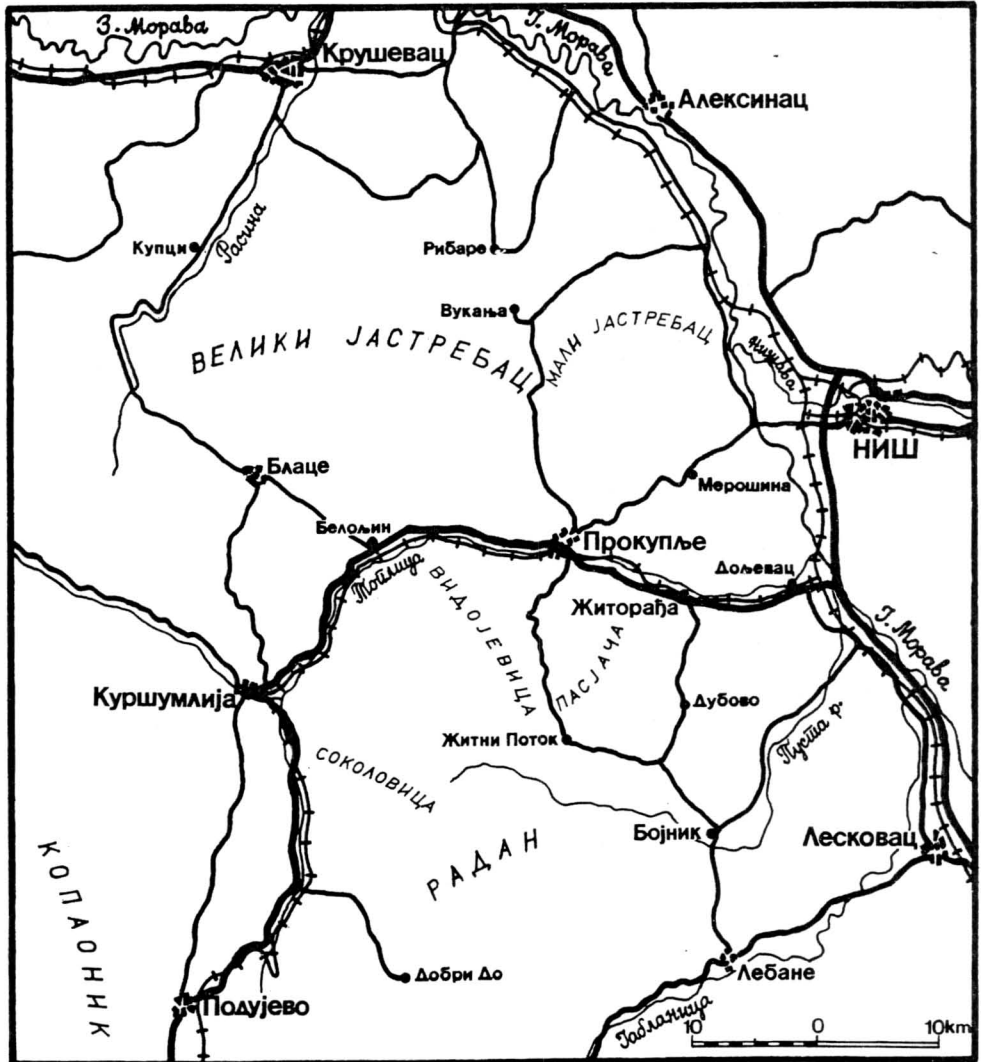
Прокупље се налази у долини Топлице, леве притоке Јужне Мораве. Има повољан географски положај јер се налази на путу Ниш–Прокупље–Куршумлија–Приштина, саобраћајници која повезује Поморавље са Косовом и Метохијом, Ибарском и Јадранском магистралом. Захваљујући повољном географском положају, Прокупље је постало индустријски, културни, здравствени и политички центар Топлице. Повољан географски положај је успео његов популациони развитак тако да је за кратко време, захваљујући уселјавању, пре свега сеоског становништва, прерастао од »Паланке у планини« у модеран град са 30 000 становника. Његов географски положај се у прошлости мењао, што је зависило од положаја Топлице који је заузимала у одређеним историјским раздобљима.

Какав је географски положај Прокупље имало пре него што су га освојили Римљани нема историјских података, само се зна да је његову околину насељавало илирско племе Дардани, а касније Келти. Топлица је била на путу различитим завојевачима, а посебно од доласка Римљана у ове крајеве па све до краја другог светског рата. После освајања Балканског полуострва, Римљани су приступили изградњи војних објеката (утврђења) у којима су били смештени војници који су обезбеђивали власт на освојеној територији. Ради преbacивања војних јединица из места у место, као и ради преноса различите робе, Римљани су изграђивали саобраћајнице. Тако се Прокупље нашло на важној саобраћајници која је повезивала Љеш са Нишом. Тај пут је повезивао следећа насеља: Lissus – Theranda – Ulpiana – Vicianum – Vidensis – ad Fines – Hammeum – ad Herculem – Naissus (Љеш – Призрен – Липљан – Приштина – Подујево – Куршумлија – Прокупље – Житараћа – Ниш). Поред значајних саобраћајница подизали су утврђења ради обезбеђивања транспорта војске и робе. Једно такво утврђење је и Хисар код Прокупља. Економско-саобраћајни значај пута био је велики, јер је Прокупље, захваљујући њему, било значајно римско насеље које је било војно, економско и културно средиште Топлице.

Поред пута који је повезивао Љеш са Нишом, преко Приштине и Топлице, постоје поуздани докази да је у Топлици у римско доба било и споредних путева који су је повезивали са суседним регионима и важнијим саобраћајницама. Како је Топлица била главно средиште овог региона, из ње су полазили локални путеви који су имали велики економски значај за њен развој и снабдевање намирницама војних јединица које су биле лоциране у Прокупљу. Један такав пут вероватно је полазио из Прокупља преко Беле Воде, Бучинца, Добротића, Житног Потока, Злате и даље према југозападу ка Јадранском мору. Траса тог пута је утврђена на основу археолошких налазишта у овим насељима, мада ти аргументи нису поуздани за прецизније одређивање њене локације у простору. Други локални пут полазио је из Прокупља преко Добротића, села Власе, Ђака, Иван-Куле, Трпезе, Васиљевца, Подујева и даље главним друмом (13, 13–14) који је

повезивао Ниш са Љешом. Као што видимо, циљ овог другог локалног пута јесте повезивање јужног планинског обода Топлице са главним магистралним путем који је повезивао Јадранско море са Моравско-вардарском долином, преко Приштине и Прокупља.

Топлица је имала важан географски положај и у време формирања и пропасти државе Немањића. њена улога у том периоду мењала се зависно од положаја који је ова територија имала у односу на средиште српске државе, Византију и Турску. У време формирања Рашке, Стефан Немања је једно време лоцирао своју престоницу у Крушумлији, из чега видимо да је и Прокупље у том периоду, као и цела Топлица, имало изузетан економско-саобраћајни и војно-политички положај. Његов повољан географски положај условио је формирање дубровачке колоније у Прокупљу, као и његов свестран привредни и културни развој. У тадашњој српској држави најзначајније дубровачке колоније биле су смештене у Београду, а на југу државе – у Прокупљу и Новом Пазару. Посебно интензиван развој Прокупља и дубровачких колонија био је у XVI и XVII веку, када нагло опада њихова моћ.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ПРОКУПЉА

У доба турске владавине Прокупље се »нашло« на веома значајној саобраћајници која је повезивала Дубровник са Цариградом. Поменута саобраћајница повезивала је Дубровник са Новим Пазаром као важним центром дубровачке трговине на Балкану. У Новом Пазару овај се пут рачвао у два правца: први је водио од Новог Пазара преко Вучитрна, Новог Брда, Скопља, Ђустендила и Једрена до Цариграда, а други од Новог Пазара, преко Копаоника, Куршумлије, Прокупља, Ниша и Софије до Цариграда (13, 7). Као што видимо други крак тог пута од Новог Пазара до Цариграда водио је преко Прокупља. После замирања дубровачке трговине у Прокупљу, Новом Пазару и другим градовима средњовековне Србије, њихове функције се гасе или их преузимају други градови. Тако је Прокупље, нарочито у XVIII и XIX веку, остало по страни трговачких путева и постало варош локалног значаја. Његова улога у овом простору ће се постепено повећавати али толико споро да се скоро може и занемарити. Такав развој његове функције у овом простору трајаће до његовог ослобођења од Турака 1878. године, када почиње његов препород у сваком погледу. Истина, географски положај Прокупља доживео је препород изградњом железничке пруге Дољевац – Прокупље – Куршумлија – Подујево – Приштина и друмске саобраћајнице која има приближну трасу.

Прокупље је повезано асфалтним путевима са Нишом преко Житорађе и Дољевца, али и преко Мерошине. Асфалтним путем Прокупље је преко Белољина и Куршумлије повезано са Приштином и преко Блага са Крушевцом. Асфалтирање и модернизација саобраћајнице преко Куршумлије према Приштини завршено је 1974. године. Та саобраћајница имала је веома значајну улогу у економском развоју Топлице и преразмештају становништва из брдско-планинских крајева према Топлици и градским центрима Прокупљу и Куршумлији. Поменути пут има посебан значај у развоју бањског туризма у Топлици. Изградњом железничке пруге Дољевац – Прокупље 1925. и Прокупље – Куршумлија – Приштина 1948. године омогућена је повезаност Прокупља са суседним регионима, као и разноврсна привредна сарадња.

Осим наведених веома значајних друмских и железничких саобраћајница, изграђени су и путеви локалног значаја који преко Житног Потока и Бојника повезују Прокупље са Лесковцем и преко Цигоља и Вукање са долинама Западне и Велике Мораве. Од главне друмске саобраћајнице која повезује Ниш и Косово и Метохију, преко Топлице, одвајају се попречни путеви који је повезују са суседним насељима. Тако су са »Топличком магистралом« повезане Горња и Доња Речица, Велика Плана, Крушевица, Коњуша, Јошаница и многа друга. Може се закључити да је Прокупље у току последњих 20 година повезано асфалтним путевима са свим већим сеоским насељима, што је омогућило интензивнију миграцију становништва, било да је реч о дневним миграцијама радника, ђака и студената или о досељавању становништва у град или сеоска насеља у његовој непосредној околини. Под утицајем друмског и железничког саобраћаја интензиван је популациони развитак насеља која се налазе у непосредној околини, а посебно Прокупља као економског, културног, здравственог и саобраћајног центра Топлице. Модернизација постојећих саобраћајница у наредном периоду убрзаће просторну прераспodelу становништва у корист градских насеља и села која су лоцирана уз њих или поред саобраћајница.

Како су саобраћајнице деловале на просторни и популациони развој Прокупља види се по просторном ширењу града и повећању броја становника и домаћинстава. Град се шири уз саобраћајнице, и то на тај начин што се становништво насељава уз оне саобраћајнице које га повезују са родним селом. Сеоска насеља лоцирана уз Прокупље постала су његови интегрални делови. Село Гарић, које постепено преузима неке градске функције, школски је пример уклапања у градски организам, као и Доња Трнава и друга насеља. Тако се може закључити да повољан географски положај Прокупља посредно утиче на развој становништва и промене у његовим структурама.

ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

Резултати археолошких истраживања у Прокупљу и околини

Историјско-географске карактеристике неког насеља условљавају његове промене и трансформације у сваком погледу. У даљем тексту ће се посветити посебна пажња оним историјско-географским карактеристикама које највише доприносе развоју становништва Прокупља и променама које настају у његовој структури. Како су Прокупље и његова околина у прошлости често бивали у центру, али и на периферији историјских догађаја, неколико пута су у својој историји доживљавали успоне и падове. Чести ратни сукоби иницирали су промене у структури становништва, а нарочито у етничкој структури. Неки рагови су приморавали Прокупчане да напуштају своја огњишта и уступају их непријатељима. Чак је било и тоталног исељавања одређене етничке групације становништва. То је негативно утицало на друштвено-економски, културни, политички и демографски развој Прокупља. Разарање града и страдања становништва Прокупља била су тако честа и јака да Прокупље није имало континуирани развој у својој дугој историјској прошлости, која датира још од неолита.

Према археолошким истраживањима, Прокупље и његова околина били су насељени још у праисторији. Овај закључак потврђују остаци материјалне културе који су нађени у Плочнику (остаци из неолита и почетка бронзаног доба), Каволуку (остаци старчевачке културе), Вичи (остаци из неолита и почетка бронзаног доба), Шкриљца – Прокупља (остаци из млађег неолита и почетка бронзаног доба), Латинске цркве код Прокупља (остаци се налазе испод средњовековног, византијског и античког слоја; потичу из праисторије, али није утврђено којој култури припадају), Доњој Топоници (остаци из халштатског доба), Горњој Стражави (остаци из бронзаног доба) и другим насељима и локалитетима.

Да су околина Прокупља и Прокупље имали значајну улогу у римско и рановизантијско доба показују остаци материјалне културе који су нађени у више сеоских насеља и на територији града. Тако су у Концелу нађене римске опеке, новац, денар са исецканом ивицом Луција Сципиона Асиогена; у Бацу: римско насеље са термама и некрополем; у Меровцу: остаци римских терми; у Вичи: два стара купатила и водоводне цеви; у Мађеру: римски новац и бронзани суд у облику клепетуше; у Бериљу: два тега од печене земље, фрагменти римске керамике и опеке римског формата. Таквих остатака материјалне културе има на територији Куршумлије, Блаца и Житног Потока.

Према археолошким и историјским истраживањима, активност овог простора била је знатно изражена и у средњем веку. Завод за заштиту споменика културе у Нишу и Народни музеј у Прокупљу, као и за праисторијско, античко и

рановизантијско доба, евидентирали су остатке материјалне културе и из средњовековног периода. Средњовековни објекти евидентирани су у Бацу: темељи средњовековне цркве; у Миљковици; остаци утврђења; у Бучинцу: трагови утврђења; у Раствовници: црква Св. Петке; у Селишту и Добротићу: »Латинска црква«; у Ајдановцу: црква Светог Ђорђа и Прокупљу: на Хисару, локалитету »Латинске цркве«, цркви Св. Прокопија и амам (32, 80–87). Остаци материјалне културе посебно су бројни на територији општине Куршумлија и у самом граду зато што је та територија некада била и центар државе Стефана Немање (у Куршумлији је једно време био његов двор). Као што се види, из овог кратког прегледа археолошких ископина и истраживања која су обављена у околини Прокупља и на територији града може се закључити да је Топлица, и у њој Прокупље, била густо насељена и веома активна у својој дугој и бурној историјској прошлости.

*Касноантичка осџава нађена
у ископинама Прокупља*

Према археолошким налазима, Прокупље је »формирано« око 2000. године пре наше ере. То свакако треба схватити условно јер није реч о неком постављању темеља граду него о првим траговима човековог присуства и живота и рада у овом простору. Без двоумљења први поуздани подаци о Прокупљу потичу из римског периода док се о његовом претходном битисању може само нагађати. Тачност ове констатације потврђују многе ископине које се налазе на територији града а потичу из римског времена. Б. Илић истиче да су из римског времена у ископинама Прокупља пронађене римске опеке, римско купатило и неки бронзани предмети (9, 13). Т. Танасијевић истиче, пишући о прошлости Прокупља, да је у Прокупљу »нађен велики број римских опека, разног новца и

посуђа, а на Хисару и данас стоје рушевине старог Намтеума, преправљеног и дограђиваног више пута током средњег века» (36, 9). Године 1954. откривена су три гроба који потичу из римског доба, а у њима су нађена два бакарна новчића из II века и огрлица са пет златних и више стаклених зрнаца. На брду Хисару нађен је дворач са више одељења, водоскоком и живописом на зидовима (31, 23–24). У ископинама на Хисару нађено је пет бакарних новчића са римским натписом, римски златник и бронзани новац из доба цара Виталија Германика (69. године) и Александра Севера (13, 18). Пред кућом учитеља Јевта Милошевића 1895. године »стајао је један мермерни стуб са римским натписом, који је у ствари био најстарији надгробни споменик нађен у читавој Топлици« (7, 99), а на њему је писало да је ту сахрањен Aurelius Marcianus, који је имао чин beneficiarius consularis (вероватно подофицирски чињ), а био је војник легије Александра Севера која се налазила у Намтеуму. Према К. Жиречеку, римске вароши су имале »правилно поплочане улице, а снабдевене беху водоводима, купкама, трговима и дворницама са стубовима, храмовима и јавним споменицима« (10, 21). Ископавања показују да је град ван зидина почео веома рано да се шири, тако да се под њим развило подграђе у коме су били концентрисани занати и трговина (2, 9). Како се Прокупље налазило на главном путу који је повезивао Љеш са Нишом за време владавине цара Александра Севера (222–235) постављени су путокази (itinerarij) на којима су биле забележене раздаљине између главних места и кастела. на једном од таквих путоказа налази се и Намтеум, који је формиран вероватно у I веку наше ере. Такође је покрај Намтеума на Хисару подигнуто војничко утврђење (кастед), одакле су војници обезбеђивали путнике, трговину, ред и мир у граду и околини. У римско доба град је доживео пун развој у III веку нове ере. У то време активним војницима је било дозвољено да се жене и настањују ван логора и додељивана им је земља (9, 48). То је утицало на просторно ширење града и његов популациони развитак.

Сва досадашња археолошка истраживања показују да дужих прекида у битисању Прокупља у прошлости није било, али се такође не може реконструисати континуитет развоја града и његовог становништва. Закључак је недвосмислен: Намтеум је имао све елементе римског града, па нема сумње у постојање старог Намтеума.

Историјски догађаји су утицали на миграције, развој и промене у структури становништва

Како је Римска Империја у време освајања ових крајева била у пуном замаху свога развоја и освајања нових територија, јављали су се озбиљни проблеми организације власти, посебно у новоосвојеним крајевима. Из тих и других разлога административна подела Римске Империје често се мењала. По освајању Балканског полуострва, према првој административној подели, Топлица је припала провинцији Мезији (Maesia), која је обухватала просторе насељене Дарданима, Скордисцима, Трибалима и Мезима (13, 11), а неки делови Далмацији. Прокупље је припало Мезији. За време владавине цара Диоклецијана – Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (284 – 305) извршена је нова административна подела Балканског полуострва, по којој је Топлица (и Прокупље) припала провинцији Дарданији (добила је име по Дарданима). За

време владавине цара Теодисија I Великог – Flavius Theodosius (346 – 395) Римска Империја је 395. године подељена на Западно Римско Царство – са седиштем у Риму, и на Источно Римско Царство (Византију) – са седиштем у Константинопољу. Топлица је том поделом припала Византији. Тако се бурна историјска прошлост Топлице од 395. године па све до формирања државе Немањића везала за судбину Византије. Б. Илић истиче да је Топлица »скоро четири столећа, у току формирања јужнословенских племена у државне заједнице, била у правом смислу нека врста ничије земље . . . Тако је Топлица и у њој Прокупље животарило као гранична област између српских и византијских земаља« (9, 49).

Средином XII века Топлица се нашла унутар граница српске државе, која је тада признавала византијску власт. Она нешто касније улази у састав удеоно кнежевине Стефана Немање, касније великог жупана (1168 – 1196), за чије време је српска држава стекла независност. Стефан Немања је код Куршумлије саградио свој дворца, што значи да је овом простору придавао посебан значај.

Генеа имена Прокупља је веома занимљива. У време владавине Римљана град се називао *Намтеум*, а од припајања Византији па до насељавања Словена Комблос. Оба имена су касније пала у заборав. Има података да се Прокупље до 1395. године називало Копријан (за то нема поузданих историјских извора).

Честа промена имена Прокупље указује да у наведеном периоду није имало значајнију улогу у овом простору данашње Србије. Године 1395. у повељи кнегиње Милице, односно калуђерице Евгеније, помиње се »град св. Прокопија«. Касније се град назива Прокопије, Прокопје и најзад Прокупље. У време владавине Турака град се називао Урђуб или Оркуб.

Прокупље добија значајну улогу у XIV веку. Надирање Турака на Балканско полуострво није се могло зауставити јер је моћ српске средњовековне државе

Хисар – средњовековно утврђење изнад Прокупља

била у опадању. То се нарочито осетило после смрти цара Уроша (1355 – 1371) као последњег потомка лозе Немањића. Поразом војске краља Вукашина (1365 – 1371) и деспота Угљеше на Марици 1371. године, отворена су »врата« турској војсци у продирању на Балканско полуострво и освајање српских држава. Кнез Лазар Хребелановић (1371–1389) постао је главна личност у одбрани српске државе. Његова престоница била је у Крушевцу. Он је изузетан значај придавао Топлици и Прокупљу јер је преко те територије очекиван долазак турске војске. У то време у Прокупљу се налазио жупан Влатко, таст кнеза Лазара, који је имао војну власт у Прокупљу и околини. Вероватно је у то време (1372) на Хисару подигнуто утврђење ради одбране од Турака (можда кула Југ-Богдана). Турци су брзо напредовали према Косову. Године 1386. заузели су Ниш. Исте године је кнез Лазар победио Турке на Плочнику, код Прокупља. Касније је војску Лазара Хребелановића 1389. године поразила на Косову турска војска. Према томе како су топлички феудалци опевани у Косовском циклусу народних епских песама (Југ-Богдан, Топлица Милан, Косанчић Ивац), може се закључити да су имали значајну улогу у борби против Турака (9, 51). Прокупље је 1439. године први пут пало под турску власт. У борби против Турака, Ђурђу Бранковићу (1427–1456) помагао је угарски феудалац Хуњади Јанош (Сибињанин Јанко) чија је војска боравила у Прокупљу. У том рату Хисар је знатно оштећен. Сегединским миром 1444. године Прокупље је враћено деспоту Ђурђу Бранковићу да би 1454. године коначно пало под турску власт. Приликом освајања од стране Турака Прокупље је било разорено.

Турци су учврстили своју власт над покореним српским становништвом у XIV и XV веку. Они су у покореним земљама завели војно-феудални систем, који је био крут и свиреп по поробљено српско становништво. Посебно су Турци завели »ред« у градовима које су углавном и насељавали. Због терора над српским становништвом, оно је често било принуђено да се буни и бежи са својих огњишта. Српско становништво је масовно протеривано и насељавано у другим државама.

У рату који је вођен између Аустрије и Турске (1683–1699) Прокупље је заузела Аустрија. Војском је командовао аустријски фелдмаршал Пиколомини Ђовани – Piccolomini Giovanni Norberto (1650–1689). Главнину ослободилачке војске чинило је српско становништво, које је овај рат прихватило као ослободилачки. Године 1690, при повлачењу аустријске војске, Прокупље је опљачкано и спаљено. Капетан Антоније, вероватно топлички харамбаша, порушио је Прокупље пре него што су га Турци заузели (9, 60). Рат је завршен Карловачким миром 1699. године. Рат Аустрије и Турске, који је вођен 1736–1739. године, поново је побунио немирне Србе у Топлици. Они су учествовали на страни Аустрије и по завршетку сукоба над њим су вршене репресалије и освета. Прокупље је још једанпут доживело велика разарања и пустошења. После оба рата који су вођени између Аустрије и Турске настале су велике сеобе Срба из јужне Србије у северне крајеве преко Саве и Дунава. После завршетка кримског рата (1853–1856), Турци су у Прокупље доселили Черкезе (Адиге на черкеском језику) ради успостављања реда и мира. Нормално је да у то историјско време није могло да буде слоге између Срба, Арнаута (Шиптара), Черкеза и Турака. Између њих су често избијали сукоби који су се углавном завршавали трагично по српско становништво. Истребљењем и исељавањем српског становништва из Топлице ослобађали су се простори за досељавање Шиптара са Косова и Метохије и са

албанских планина. Турци су чак 1770. године у Топлицу и Прокупље доселили Анадолце који су били познати по свирепости у рату и миру, и према војницима и према народу.

Црква Свештој Прокопија у Прокупљу

Прокупље су у XIX и XX веку потресли крупни историјски догађаји који су прекројили политичку карту Балканског полуострва и Европе. Прокупчани су учествовали у првом српском устанку (1804–1813), када је било и ослобођено али само за кратко време. Пораз устаника изазвао је исељавање српског становништва из Топлице јер су се плашили освете Турака због учествовања у устанку. Касније су се на своја стара огњишта враћале само оне српске породице које су биле сигурне да се над њима неће вршити освета због учешћа у борби против Турака (9, 66). Године 1876. отпочео је српско-турски рат, који је с одушевљењем прихватило српско становништво Топлице. Главнина српске војске ударила је на утврђење у селу Мрамору, где је доживела тежак пораз. У том рату српска војска није имала успеха. Турска војска продрла је у Србију и на интервенцију Русије склопљено је примирје између Србије и Турске. Многе српске породице иселиле су се из Топлице из страха од турске освете и зулума. Из Прокупља се према Р. Павловићу, иселила само породица Костића. Исти аутор истиче да је уочи српско-турског рата 1876–1878. године у Прокупљу живело свега 140 српских породица (19, 58–76). Русија је 12. априла 1877. године објавила рат Турској. Србија је 1. децембра 1877. године ушла у тај рат на страни Русије. Српска војска, поучена ратом из 1876. године, дејствовала је знатно организованије и храбрије. Српска војска је заузела утврђење Мрамор и Прокупље 6. децембра 1877. године. Арнаути и Черкези повукли су се у Пасјачу и Видовачу, а Турци и Арнаути – у Куршумлију (20, 5).

Приликом напуштања Прокупља Турци су napravili праву пустош, запаливши око 30 дућана. Град је био у пламену. Настао је прави хаос и пакао у Прокупљу. Српска и турска војска пљачкале су радње и убијале становништво. Увидевши шта се ради у граду, командант српске дивизије издао је наредбу о неприкосновености свачије слободе и приватне имовине и забранио растурање спахијске и турске државне имовине (9, 66). Затим је потпуковник Стеван Бинички, у име краља Милана, издао наредбу у којој се, поред осталог, каже: »Браћо, ми нисмо дошли овде да угњетавамо, арамо и отимамо, него да вас ослободимо па да сви заједно после, без разлике вере и порекла, као браћа и поштени људи живимо« (13, 69). Албанско и турско становништво, и поред изнетих ставова српске владе, морало се иселити јер је било примера њиховог насилног расељавања. Прокупчани су учествовали и у балканским ратовима 1912–1913. године. У Прокупљу је било седиште Друге пуковске окружне команде. Из Топлице је било мобилисано око шест хиљада војника.

*Споменик њалим Тојличанима у рајбовима
1912–1918. године*

Прокупље и његова околина посебно су страдали у првом светском рату (1914–1918). Бугарска окупациона команда завела је у граду и Топлици страشان терор. То се може закључити из натписа који су стајали на вратима свих надлештава: »Овде је забрањено говорити српски«. На занатским радњама, имена власника која су се завршавала на -ић, морала су бити замењена наставком -ов и -ев. У једној циркуларној наредби бугарске окупационе команде пише: »Реч Србин треба потпуно да се изгуби и нико не сме да је изусте, сви треба да је забораве«. Циљ тих мера био је да убију сваку наду код Срба за национално ослобођење (18, 94). Због несносног терора који су завеле бугарске власти, у Топлици је 1917. године подигнут топлички устанак, који је на крајње свиреп начин угушен. После слома устаника, бугарски окупатори су извршили покољ топличког становништва, када је страдао и велики број Прокупчана.

Прогресиван друштвено-економски, културни и демографски развој Прокупља после 1918. године прекинут је почетком другог светског рата (1939) и фашистичким нападом на Југославију од стране Немачке и њених савезника 6. априла 1941. године. Прокупчани су опет имали »посла« с традиционалним непријатељем Бугарима. Народ се масовно дигао на устанак у Топлици, а његов центар био је у Прокупљу. И у том рату Прокупље је било разорено у сваком погледу, што је посебно деловало на смањење броја становника које је било условљено несклапањем нових бракова, одсуством супружника, социјалном и психичком несигурношћу младих и другим факторима. Смртност становништва је повећана, како због губитака на ратиштима тако и због повећања смртности због епидемија различитих болести које прате све ратове. Прокупље је из рата изашло разорено, али и спремно за обнову и изградњу, што је у ових двадесетак година и практично доказано. Привредни и друштвени развој Прокупља стимулисао је пораст броја становника, природним прираштајем и досељавањем, и промене у његовим структурама.

Економски развој Прокупља

О привредном развоју Прокупља у време када су Римљани владали овим крајевима тешко је говорити. Сигурно је да је Прокупље имало значајну војничку, а вероватно и привредну функцију, у овом простору, с обзиром на то да се налазило на путу Леш – Ниш. На то указују остаци материјалне културе из овог периода који су нађени у граду и његовој непосредној околини. Све до формирања државе Немањића Топлица и Прокупље били су на периферији привредних токова тадашњег Балканског полуострва. Формирањем државе Стефана Немање Прокупље добија нешто значајнију функцију у овом простору јер се у његовој близини налази Куршумлија, у којој је био Немањин »дворац«. Интензивнији развој Прокупља био је у време надирања Турака, односно у другој половини XIV века. То се јавља као последица његовог стратегијског положаја који је имао у време организовања српске војске на челу са кнезом Лазаром ради одбране од Турака. Треба истаћи да је Прокупље доживело велико разарање у време освајања од Турака. Падом ових крајева под турску власт настаје нова страница у историји њиховог привредног и културног развоја.

Кућа у којој је живео војвода Живојин Мишић

Учвршћењем турске власти над покореним становништвом Балкана успостављен је војно-феудални систем и стекли су се услови за развој привреде, а нарочито занатства и трговине. У Прокупљу и Новом Пазару Дубровачка Република је формирала своје трговачке колоније, које су биле носиоци привредног живота јужне Србије. О снази дубровачке колоније у Прокупљу закључујемо из податка које наводи скадарски бискуп Петар Богдани, који истиче да 15 Дубровчана у граду имају своје капеле и капелане. Колико су дубровачки трговци били осилили у Прокупљу закључујемо из жалбе коју су лесковачки (дубровачки) трговци послали Већу Дубровачке Републике, у којој пише »да им колонија у Прокупљу наплаћује прирез а не признаје им поклоне турским локалним властима« (9, 60).

За време аустро-турског рата из 1683–1699. године тешко су настрадале дубровачке трговачке радње у Прокупљу. Радње су биле опљачкане и поплаћене, а трговци поубијани и растерани. Дубровачка Република је покушала да поново оживи своје колоније у Прокупљу и Новом Пазару и да их међусобно повеже, али у томе није било већег успеха. У другом рату између Аустрије и Турске из 1737–1739. године Прокупље је још једанпут опустошено. Тим ратом задат је »смртни« ударац дубровачкој колонији у Прокупљу. Последњи дубровачки трговац живео је у Прокупљу до 1783. године. Разарањем и уништењем дубровачке трговачке колоније престало је »златно доба« средњовековног Прокупља, а наступио период неразвијености и стагнације који ће га пратити све до шездесетих година XX века. У Прокупљу је у међувремену трговину преузео домаћи трговачки слој, који су чинили Цинцари, Грци, Јевреји, а нарочито муслимани. До 1873. године муслимани су у својим рукама држали скоро целокупну економску моћ Прокупља, мада она и није била тако велика судећи по попису њихове имовине из 1878. године. У ослободилачком рату из 1876–1878.

године Прокупље је доживело велика разарања, пљачке и паљевине тако да је његов привредни живот скоро цео уништен. Према попису који су извршиле српске власти 1878. године, у Прокупљу је било 126 радњи чији су власници били муслимани.

Ослобођењем Прокупља од Турака 1878. године настаје нов историјски период у његовом друштвено-економском, културном, здравственом и политичком развоју. Познато је да је привредни живот у ратовима из 1876–1878. године био разорен. У каквом је стању била прокупачка привреда по ослобођењу од Турака видимо из податка да је од 1804 становника било свега пет пореских глава (9, 69). Нове власти су интензивно радиле на организацији живота у ослобођеним крајевима јужне Србије. Српска влада предузела је више мера за оживљавање занатства у варошима. Такве акције су предузете и у Прокупљу као важном привредном и културном центру Топлице.

Године 1890. извршен је детаљан попис становништва у Србији. Према резултатима тог пописа активно становништво било је сврстано у следеће врсте делатности: земљорадња са сточарством; шумарство и риболов; камен и земља; прерађивање метала осим гвожђа; прерађивање гвожђа и челика; машине, оруђе и инструменти; хемијска производња; грађевинарство; тканине, плетива и предива; прерађивање хартије, коже, чекиња и рогова; дрвенарија; јестива; пића; одело и обућа; вештине; трговина разном робом; новчани заводи; пренос сувом и остале делатности. Из списка делатности закључујемо да је у Прокупљу 1890. године развој занатства био у пуном замаху. Од укупног броја становника (4856), активних је било 3933 или 81%, а издржаваних 923 или 19%. Висока општа стопа активности последица је друштвено-економске неразвијености и укључења у производњу материјалних добара свих становника углавном старијих од девет година. Око 35% активног становништва бавило се пољопривредом, углавном ратарством, воћарством и сточарством, а 65% неразвијеним занатством, грађевинарством и другим занимањима која су била у вези са пољопривредом.

Године 1880. (у мају) у Прокупљу је одржан први вашар, који је трајао три дана. На њему су дошли до изражаја прокупачки занатски и пољопривредни производи. Тај вашар је подсетио на привредну прошлост и моћ Прокупља из времена постојања дубровачке колоније у XVII веку. Године 1884. у Прокупљу је почео да ради модеран млин, који је могао дневно да самеле десет хиљада килограма жита. Млин је означио почетак развоја прокупачке индустрије. Исте године у Прокупљу је отворена прва апотека. Затим долази до развоја занатства и угоститељства (хотели »Европа« и »Рапоња«). Нешто касније формиран су Новчани завод и Привредна банка.

Између првог и другог светског рата развој прокупачке привреде био је интензиван. Тако су у поменутом периоду подигнути веома значајни привредни и културни објекти, међу којима треба истаћи следеће: железничку пругу 1925. године према Нишу; Пољопривредну школу, 1928; болницу, 1929; водовод, 1932; Соколски дом, 1934; Вишу домаћичку школу, 1937; Виноградску задругу, 1938; Гимназију и Фабрику цигле и црепа, 1939; три млина и малу хидроелектрану. Између два светска рата у Прокупљу је било 158 занатских и трговачких радњи. То је време формирања радничке класе у Прокупљу (слављен Први мај у Прокупљу први пут 1908. године), раслојавања становништва на богате и сиромашне и ударања темеља капиталистичком начину производње. Захваљујући унапређењу занатских радњи у време Краљевине Србије и Краљевине Југославије

постављени су темељи индустрији Прокупља, која је пуну експанзију и развој доживела у другој половини XX века, а нарочито после 1958. године.

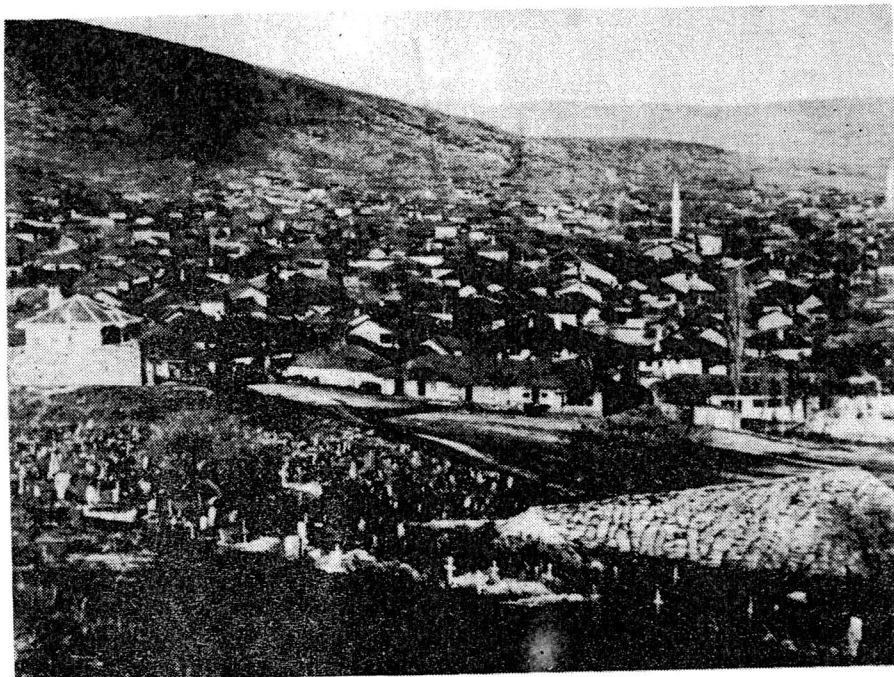
Развој индустрије после другог светског рата у Прокупљу био је веома интензиван. Хронологија подизања индустријских предузећа била је следећа: Занатско-металски комбинат »Браћа Стојановић«, 1946; Фабрика за прераду воћа и поврћа »Партизанка«, 1946; Фабрика намештаја »Наш дом«, 1946; Фабрика филца и гребена, 1948; Штампарско предузеће »Графика«, 1951; Предузеће за прераду и откуп дувана 1954; Фабрика обојених метала, 1945; Предузеће за производњу алкохолних и безалкохолних пића »Прокупац«, 1955; Фабрика за производњу шупљег и украсног стакла, 1958; Топлички рудници метала и неметала »Фелдспат«, 1959; Грађевинско предузеће »Бериље«, 1959; Фабрика азбесних производа »Фиас«, 1961; Фабрика памучног предива »Топличанка«, 1963; Прехрамбено-индустријски комбинат »Инка-Дунђерски« (сада »Хисар«) 1964; Фабрика за производњу сокова и минералне воде »Милан Топлица«, 1973. године и друга мања предузећа. На основи тих, у прво време малих, индустријских капацитета у Прокупљу се развила модерна индустрија која је препородила град и уврстила га у модерне градове Србије.

Развој просвете, културе и здравства

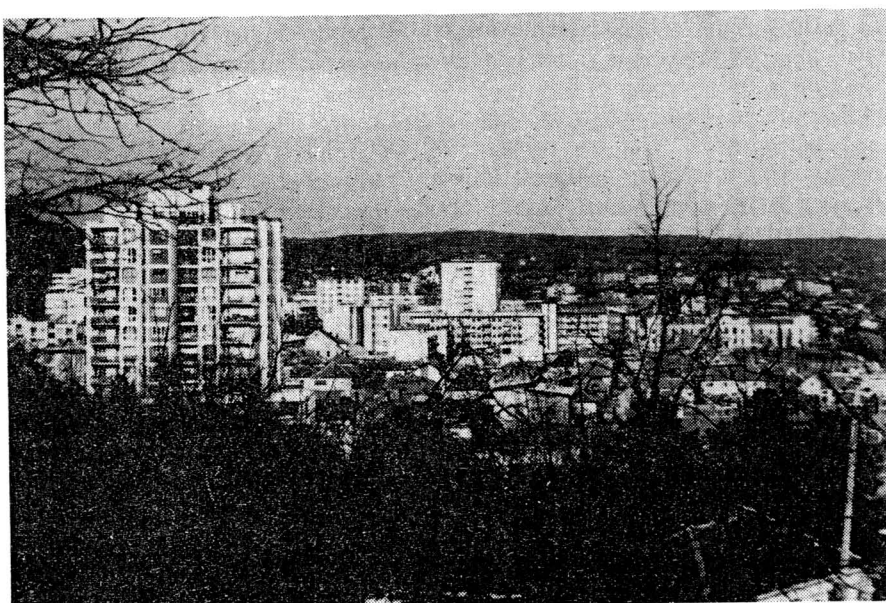
Остаци материјалне културе указују да су Прокупље и његова околина у доба владавине Римљана овим крајевима имали значајну привредну, политичку и културно-просветну функцију. Најпознатија археолошка налазишта из римског периода у овом простору налазе се у Плочнику, Бацу, Вичу и Прокупљу. Из римског периода потиче натпис на једној надгробној плочи која је нађена у Прокупљу. Предмети материјалне културе указују да је културни живот у римско доба у Прокупљу био на завидном нивоу. Касније се култура у Прокупљу, до формирања српске државе, развијала под утицајем Византије. Доласком Словена на Балканско полуострво и формирањем њихових држава почиње интензиван развој просвете и културе на овом простору, па и у Прокупљу.

Познато је да су у средњовековној Србији и у време турског ропства манастири и цркве били носиоци писмености, просвећивања народа и уопште ширења културе и напредних мисли. Стефан Немања је у Куршумлији подигао два манастира: Св. Богородицу на ушћу Косанице у Топлицу и Св. Николу на ушћу Бањске реке у Топлицу. Вероватно су манастири подигнути између 1168. и 1172. године. У средњовековној Србији Куршумлија је имала значајнији положај од Прокупља, али у популационом погледу није била већа. У Прокупљу се на падинама Хисара налази »Латинска црква«, која је вероватно подигнута за време Стефана Лазаревића (1389–1427). По свом изгледу она не личи на српске средњовековне цркве. Нема сумње, ова црква је имала значајну улогу у Прокупљу и околини, која се огледала у ширењу просветитељских идеја, буђењу националне свести код становништва и веровању у ослобођење од Турака, бољи и слободнији живот.

Формирањем Дубровачке колоније у Прокупљу католичко свештенство је пропагирало католичанство, али и писменост и културу Дубровчана која је била разноврсна, богата и позната у Европи. Верски обреди и просвећивање обављани су најпре у приватним кућама, а затим у »Латинској цркви«. Просвећивање становништва Прокупља по »укидању« Дубровачке колоније било је селективно,

Панорама Прокуйља 1876. године

Панорама Прокуйља 1992. године

НАСЕЉА ОПШТИНЕ ПРОКУПЉЕ

што је зависило од тога да ли је у питању турско, арнаутско, черкеско или српско становништво. Становништво муслиманске вере било је у предности јер су за њега постојале школе у којима су се образовали у световном и религијском погледу.

Први и други српски устанак против Турака и формирање Кнежевине Србије дали су наду потлаченој српској сиротињи, која је и даље остала под Турцима, да ће ускоро бити и она слободна. Ради реализације ове идеје радило се на буђењу националне свести код Срба, а то је посебно дошло до изражаја за време владавине кнеза Михаила Обреновића (1839–1842 и 1860–1868). Тако је формиран један одбор чији је циљ био буђење националне свести код Срба у Кнежевини Србији и свуда где живе Срби. Одбор је усмерио свој рад »на подизање школа, на слање учитеља и књига Србима у Турској. Због тога је при министарству иностраних послова у ту сврху био отворен и изванредни фонд. Из средстава тог фонда подигнуте су прве српске школе у Прокупљу и Житарађи где се омладина учила свом језику, историји и васпитавала се љубав према отаџбини« (20, 2).

Прва зграда основне школе, према истраживањима Божа Ђеворија, саграђена је још док је Прокупље било под Турцима. Зграда се налазила у западном делу града, на Царини. Осим у тој згради, настава се обављала у једној старој трошној згради која је имала три одељења. У време српско-турских ратова 1876–1878. године Турци су, напуштајући град, запалили зграду тек подигнуте основне школе. По ослобођењу Прокупља од Турака настава је извођена у приватним кућама. Године 1880. Прокупље је имало основну школу за мушку (179 ученика и четири учитеља) и женску децу (96 ученица и две учитељице). Крајем XIX века завршена је зграда Основне школе »Никодије Стојановић – Татко« и то је једна од најстаријих зграда у Прокупљу (5). Дакле, крајем XIX века постављени су темељи описмењавању српског становништва и буђењу националне свести и вере у скоро ослобођење од Турака код Срба у Прокупљу и Топлици. У Прокупљу ће се број деце у условној школи из године у годину повећавати, што ће се касније позитивно одразити на његов друштвено-економски, културни и свеукупни развој.

Најзначајнији датум из историје културе Прокупља је 9. септембар 1908. године, када је на »иницијативу и залагање« Захарија Хаџиарсића основана Приватна нижа гимназија. Пре него изнесем чињенице о отварању гимназије, потребно је истаћи какве су културне прилике биле у Прокупљу пре њеног отварања. О тим приликама Михаило Милинковић пише: »Школе основне могу се на прсте пребројати, а Прокупље и његов округ Топлички били су за дуго времена чиновнички Сибир у који су реакционарне владе слале на епитимију своје политичке противнике . . . Прост и неук свет није ни помишљао на даље школовање своје деце, а деца су обично код куће или у најбољем случају одлазила на занате и трговину, или када су били у војсци остајали на »другом року« и постајали подофицири. У самој вароши није било устаоца староседеоца који би могао успешно да заталаса средину и покрене свет на тражење виших или стручних школа, онога што су нам надлежни давно и давно требали сами дати. И требало је да се у Прокупљу настани Захарије Хаџи Арсић, пензионер, чувен више по трагичној смрти своје жене лепе Евгеније, него ли по чему другом, па да он први покрене 1908. године питање о оснивању бар и приватне гимназије у Прокупљу« (18). У указу о отварању гимназије (П-бр. 13557) пише: »Одобрава се г. Захарију Хаџи Арсићу, пензионеру из Прокупља, да на основу члана 7. Закона о

средњим школама, може у Прокупљу отворити и о свом трошку издржавати непотпуну четвороразредну средњу школу«. Потребно је напоменути да је 1898. године постојала иницијатива о отварању грађанске средње школе, али се остало само на покушају. Прокупачка гимназија имала је, поред веома значајне културне мисије, веома бурну прошлост. Године 1909. дошло је до сукоба између директора Гимназије Богољуба Тирића и њеног власника Захарија Хаџиарсића. Указом министра за просвету од 12. марта 1910. године гимназија је »прешла у надлежство Окружног одбора Округа Топличког и тада добија име Прокупачка окружна гимназија. Прокупачка окружна гимназија 1919. постала је државна гимназија, а 1929. године Виша самоуправна општинска гимназија. Године 1935. коначно је прерасла у »потпуну реалну гимназију«. Потребно је истаћи да се у реализацији наставног плана и програма истицало да је ученицима потребно дати »опште и национално образовање и да се у њима узгаји карактер и осећање морала« (9, 79–105). Као што видимо, васпитној компоненти развоја личности поклањана је посебна пажња и значај. Како су васпитивани ученици у овој гимназији најбоље се може закључити из њиховог учешћа и масовности у ослободилачким ратовима 1912–1918. и 1941–1945. године.

Осим гимназије, у Прокупљу је 1926. отворена женска занатска школа, а 1928. године средња пољопривредна школа, која и данас веома успешно ради. На залагање Добривоја Стошовића, посланика прокупачког среза и министра просвете, у Прокупљу је 1937. године почела да ради Виша домаћичка школа (реч је о средњој школи), у којој су се школовали стручњаци овог профила све до 1960. године, када је престао њен рад (ова школа је премештена из Футога у Прокупље). После другог светског рата отворено је више средњих школа у Прокупљу: средња медицинска, 1954; средња техничка, 1964. и школа за квалификоване раднике, 1967. године.

Реформом средњег образовања дезинтегрисан је средњошколски образовни систем и доведен у апсурдни положај. Тако је од прве и друге године средњих школа формирана заједничка основа средњег усмереног образовања и васпитања, с благим усмерењем у другој години. Организација наставе у трећој и четвртој години обављена је по струкама и усмерењима (свако образовање које се одвија по утврђеним наставним плановима и програмима је усмерено). У Прокупљу су се изучавале следеће струке: природно-математичка, природно-техничка, електро-техничка, машинска, здравствена, пољопривредна и текстилна. У оквиру тих струка оспособљавани су ученици за више занимања. На основу тих струка и претходне традиције средњих школа, у Прокупљу је обновљен рад гимназије, медицинске, пољопривредне и техничке школе, као и школе за квалификоване раднике.

Виша економска школа из Пећи отворила је школске 1970/71. године истурено одељење у Прокупљу. На том одељењу у Прокупљу је дипломирало 157 студената. Одељење је престало да ради 1978. године. Школске 1974/75. године Виша техничка школа из Земуна у Прокупљу је отворила истурено одељење, на коме је дипломирало 139 студената. Одељење Више техничке школе из Земуна у Прокупљу престао је да ради 1980. године. Виша школа за образовање радника у пољопривреди и прехранбеној индустрији Прокупља отворена је 1977. године. Од 1988. године школа ради под називом Виша пољопривредно-прехранбена школа. С обзиром на то да је то једина школа на југу Србије која школује кадар за рад у пољопривреди, њен рад има непроцењиве вредности за унапређење пољопривредне производње.

Развој институција и друштва за ширење просвете, науке, културе и здравственог васпитања широких народних маса у Прокупљу после ослобођења од Турака био је интензиван. Тако је 1884. формирано Певачко друштво »Југ Богдан«, 1910. »Грађанска читаоница« (организовала је предавања која су држали наставници гимназије), а 1911. године – Бачка библиотека, Бачка дружина »Доситеј Обрадовић« и Топличко певачко друштво »Југовићи«. Године 1925. у Прокупљу су радили Градска читаоница и Народни универзитет. Обе институције су организовале предавања, ширећи образовање, науку и културу међу Прокупчанима и Топличанима. Између два рата у Прокупљу је радило Соколско друштво, а темељи Соколског дома ударени су 1934. године, када је подигнут и споменик жртвама које су погинуле у ратовима 1912–1918. године.

Због недовољне ангажованости институција и друштава која су радила на просвећивању народа, 1928. године одржан је састанак свих интелектуалаца Прокупља ради »обнављања културно-просветно-васпитних установа у месту, а нарочито Народне читаонице, Народног универзитета, Француског клуба и Соколског друштва, које су већ две године у застоју своме« (9, 107). Услови и могућности рада тих институција могу се сагледати из фонда књига којим су располагале. Тако је Бачка дружина »Доситеј Обрадовић« у формирању (1911) имала 135 књига, а 1940. године 1200 дела и више од 2000 свезака. Наставничка библиотека 1925. имала је 208, 1932. 804, а 1934. године 1554 књиге. Године 1916. бугарски окупатори спалили су све српске књиге и списе, како пише Б. Илић: »Ломаче српских књига пламсале су по градским улицама« (9, 89). Бугарски окупатори су српске учитеље и српски језик заменили бугарским. То су основне карактеристике стања у култури пре почетка другог светског рата у прокупљу и његовој околини.

После завршетка другог светског рата, у Прокупљу је почео рад на образовању народа, чији су носиоци били школе, Раднички универзитет, Народни музеј са галеријом, Народна библиотека (1944. њен назив је био Народна књижница и читаоница, а од 1973. Народна библиотека »Раде Драгинац«), Биоскоп и Дом културе, у чијем саставу ради Аматерско позориште, КУД »Абрашевић« и Књижевно друштво »Раде Драинац«. Народна библиотека је 1944. године имала 1 865 наслова (2 226 књига) и 587 чланова, а крајем 1945. прочитано је 5 500 књига, што значи да се број књига и читалаца повећао. Године 1989. Народна библиотека »Раде Драинац« има 70 000 књига, а библиотека води посебан фонд књига о завичају (Топличани о Топлици и други о Топлици).

Веома плодну делатност имају институције за културу и друштва у Прокупљу. Аматерско позориште је у сезони 1987/88. године имало 14 представа које је гледало 3 915 посетилаца. У биоскопу се прикаже просечно годишње 1460 филмова, које посматра просечно од 50 до 450 гледалаца. Потребно је истаћи да у граду има 5100 телевизијских и 1480 радио-пријемника и 7 800 телефонских претплатника.

Према В. Добрашиновићу (боље речено према резултатима рада), истакнуто место у ширењу културе и културне сарадње с другим срединама »има Књижевно друштво »Раде Драинац«, које ради у нашој општини, са прекидима, од 1957. године, а од 1965. непрекидно. Захваљујући групи ентузијаста која је основала ово друштво које носи име најбољег топличког песника и једног од српских и југословенских песника, Рада Драинца, данас друштво броји више од 30 активних чланова из Прокупља, Куршумлије и осталих топличких општина и Београда.

Књижевно друштво с успехом издаје часопис »ТОК«, часопис за друштвени живот, културу и књижевност Топлице . . . Манифестација под називом 'Драинчеви сусрети', која се сваке године одржава у Прокупљу, у мају, окупља песнике из свих крајева наше земље« (3, 67–68). Књижевно друштво »Раде Драинац« има значајну културну мисију у граду и Топлици на ширењу љубави према поезији и лепој речи, а нарочито према завичајним мотивима. Кад говоримо о књижевности у Прокупљу, потребно је истаћи да су у току првог светског рата у граду живеле две познате српске списатељке: Анђелија К. Лазаревић (кћерка познатог српског прироводача Лазе Лазаревића), аутор првог и јединог романа о Прокупљу *Паланка у њланини* која је радила у Прокупљу као болничарка, и Даница Марковић, песникиња и активни учесник топличког устанка 1917. године.

У институције које су шириле писменост и народно просвећивање и које су будиле национални понос и револуционарни дух, развијале патриотизам, чувале традицију и обичаје српског народа сврстава се и црква Св. Проконија. Она се данас, и поред великих заслуга које је имала у прошлости на очувању српства и националног поноса народа овога краја, налази у тешком материјалном стању. Њена запуштеност као најзначајнијег споменика културе у овом крају је недопустива, па јој се мора помоћи да се наши потомци не би стидели својих родитеља због односа према прошлости и споменицима »који живот значе«.

Вероватно је први лекар у Прокупљу био Мате Ивановић, који је умро 1668. године. Његова надгробна плоча нађена је у ископинама дубровачког гробља код »Латинске цркве«. Према Б. Илићу, дубровачка колонија је имала и своје лекаре. Тако Браун (1669) истиче да је у Прокупљу нашао једног лекара »који се знао служити неким простим и обичним лековима, а имао је обичај да свако јутро излази на трг и да нуди своју помоћ оним којима је била потребна«. Б. Илић истиче »ако он није дошао да замени умрлог Мату Ивановића, онда је у Прокупљу било више лекара« (9, 61), што је било могућно.

После ослобођења Топлице од Турака, у Прокупљу и Топлици као лекари, поред Срба, радили су Чеси и Пољаци. Један од најпознатијих лекара у Прокупљу био је Алекса Савић, родом из Ужица, који је 1904. године постаљен за лекара прокупачког среза. Као посланик топличког округа и министар народног здравља, издејствовао је изградњу болнице у Прокупљу. Болница је располагала са 80 болесничких кревета. До другог светског рата болница је имала три одељења: хирушко, интерно и инфективно. Године 1884. у Прокупљу је Ђорђе Брзаковић отворио апотеку, која је била смештена у једној турској кући (5). Између два светска рата у Прокупљу су радиле две апотеке: »Свети Никола« Сава Лукића и »Свети Јован« Милоша Николића.

У прокупачкој гимназији радили су школски лекари (обављани су прегледи ученика) који су бринули о здрављу ученика. Тако у извештају за школску 1911/12. годину пише да је »међу мушкарцима велики број бледих и малокрвних, ретко се виде ђаци са добро развијеним мишићима. Поред рђавих хигијенских прилика у којима већина ђака живи, недовољна и нерационална храна у првом је реду узрок овој појави«. У наредном лекарском извештају пише »да је само костур њихов одговарао годинама у развићу«, и све у истом стилу као у првом извештају. Лекари наводе да је 1911/12. године школа била »распуштена« 14 дана у октобру због епидемије шарлаха. Негативан је налаз лекара о здравственом стању ученика и 1933. године, где напомињу да је три четвртине ученика са села, који углавном станују код сиромашних породица у граду.

Прве податке о здравственом стању становништва Прокупља налазимо у резултатима пописа становништва 1890. године. према поменутом попису, било је слепих 6 лица (мушких 4 и женских 2), глвонемих 7 (мушких 3 и женских 4) и лудих 8 (мушких 5 и женских 3). Године 1895. слепих лица је било 7 (сви мушки, глвонемих 8 (мушких 6 и женских 2) и лудих 2 (оба мушка). Пет година касније, односно 1900. године, слепих лица је било 10 (мушких 7 и женских 3), глувих 9 (мушких 6 и женских 3) и душевно болесних 3 (сва три мушкарца). Прецизност оваквих пописа о здравственом стању становништва, осим научних, има велике практичне користи јер омогућава планирање рада здравствене службе и сагледавање развоја одређене врсте болести и њено санирање.

После завршетка другог светског рата у Прокупљу је, 1945. године, у кући свештеника Ђорђа Поп-Ценића отворена Окружна народна амбуланта, а 1946. године зубна станица. Касније ће се здравствена служба развијати веома интензивно, тако да данас у граду ради савремени Медицински центар у коме је запослено 139 лекара и који пружа здравствене услуге становништву Топлице.

ПОРЕКЛО И МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА

Порекло становништва Прокупља у непосредној је вези са историјском прошлошћу овога краја која је била и бурна и трагична. Ратови вођени на територији Топлице и у њеној околини утицали су на генезу њеног становништва. Због ратних сукоба, и у њима победа и пораза, на овом простору су се смењивала различита племена и народи, остављајући своје трагове, посебно оне који се односе на материјалну културу. Према историјским чињеницама, Топлица и у њој Прокупље били су »свачији и ничији«, јер је често мењала господаре а и читаве народе. На основу праћења историјског континуитета тих промена и смена становништва може се сагледати порекло становништва Прокупља и његова миграциона динамика. Сви ратни сукоби изазивали су присилне миграције становништва које су детерминисале његово порекло, етничку структуру и остала обележја. М. Радовановић пише да »миграције одређују историјску судбину читавих народа и земаља« (22, 30), па и Топлице и Прокупља било да су изазване ратним, економским, биолошким, културним и другим факторима. У овом делу текста понављају се неке чињенице и кратки закључци који су изнети у одељку о Историјско-географским карактеристикама Прокупља, ради очувања његове композиције и целовитости. Порекло становништва је резултат радова и миграција које су се одвијале у овом простору. Захваљујући ратовима и присилним миграцијама, данас је национална структура становништва Прокупља и Топлице доста монолитна, али посматрано регионално, веома мозаична.

У овом одељку биће обрађена следећа поглавља: Присилне миграције и порекло становништва до 1878. године; Миграције и порекло становништва од 1878. до 1945. године; Миграциона динамика и порекло становништва после другог светског рата; Досељавања са Косова и Метохије; Дневне миграције радника; Дневне миграције ученика средњих школа и Дневне миграције студената Прокупља.

Присилне миграције и порекло становништва до 1878. године

У историји Топлице је познато да су њени први становници били илирско племе Дардани. Према Херодоту »из Илирије тече према северу река Ангро и улива се у Бронг, у Трибалској равници, а Бронг се улива у Истар« (39, 293). К. Јиричек закључује да је »на горњем Вардару, Белом Дриму, Косову Пољу и околини Ниша била отаџбина Дардана, који се помињу тек од 284. пр. Христа као храбри, непријатељи Македонаца, а доцније и Римљана« (10, 10). Дакле, нема двоумљења, Дардани су насељавали Топлицу и Прокупље, а то су биле области које су припадале централним деловима њихове територије. Живели су углавном у пећинама, а бавили се сточарством и рударством.

Доласком Келта (Гала, или како пише у грчким изворима Галата) на Балканско полуострво настале су значајне промене у етничком саставу

становништва. Њихова постојбина је била око Рајне па до Одре и Лабе, затим Француска да би се у IV и III веку населили и на Балканско полуострво. Били су веома ратоборни и у својим походима дошли су до Мале Азије. Територију Србије па и Топлицу населило је келтско племе Скордисци. Основали су више насеља, међу њима и Сингидунум (Београд) и Капендум (Ужице). Страбон Скордиске дели на две групе: »Велики Скордисци« насељавају територију западно од Мораве, а »Мали Скордисци« источно од Мораве до границе Меза и Трибала. Из овога произлази да су Топлицу насељавали »Велики Скордисци«. Римљани су по освајању Македоније (146) водили тешке ратове против Келта и после победе »њихове остатке преселили у равнице Паноније, начинивши их тако безбедним« (10, 15–16). Келти нису оставили значајније трагове материјалне културе у Топлици или су они неистражени.

Од народа који су живели у Топлици пре 1878. године потребно је нешто рећи о Турцима, Арбанасима (Шиптарима), Черкезима, Дубровчанима – католицима, Цинцарима, Грцима и Јеврејима.

Турци су пореклом из Туркестана. Деле се на три основне групе: Угузе, Селцук и Османлије. Кан Осман је крајем XIII века основао државу Османлијско Царство, које је у XV веку срушило две моћне царевине: Византију и државу Немањића. Освајањем највећег дела Балканског полуострва, Турци су завели у њему војно-феудални систем, наметнувши велике обавезе покороном становништву, па чак и »данак у крви«. Вршили су масовно исламизирање српског становништва, које је нарочито дошло до изражаја у јужним деловима Балканског полуострва и у Босни. Зауевши Топлицу, најпре су се населили у Прокупљу и Куршумлији, а затим у сеоским насељима. Они су наметнули нов начин живота топличком становништву, које је често дизало буне, отказивало послушност, бежало са својих огњишта и слично. Све то је утицало на етнички састав и регионално порекло становништва Топлице у време турске владавине.

Шиптари су населили Топлицу масовно после две велике сеобе Срба: 1690. и 1737. године. Турци су Топлицу освојили средином XV века, вршећи исламизацију и терор над покороном становништвом. У почетку су Срби и Шиптари заједно ратовали против Турака, као за време великог шиптарског устанка из 1443. године под Скендер-бегом (Ђурађ) Кастриотом (1403–1468). По насељавању Шиптара у Топлици, на Косову, Метохији и у Јабланици Турци су у Шиптарима имали велике савезнике у борби против немирних Срба у овим крајевима. Сукоби Срба и Шиптара настављени су у свим досадашњим ратовима, па чак и у миру, јер Албанија има територијалне претензије према срцу српске државе Косову и Метохији.

Дубровчани – католици доселили су се у Прокупље под заштитом Турака као трговци. Они су у Прокупљу ширили католичанство, поред бављења трговином, али у томе нису имали успеха. Иселили су се из Прокупља по уништењу њихових трговачких колонија у ратовима које су водиле Турска и Аустрија. По одласку Дубровчана, трговину у Прокупљу преузели су Цинцари. То је народ романског порекла. Углавном су живели у градовима и били подложни асимилацији, па су на тај начин »нестали« из Прокупља. Грци и Јевреји су се такође бавили трговином после одласка Дубровчана. Данас у Прокупљу нема потомака Јевреја а Грка има.

Ради завођења реда у граду, Турци су 1770. године довели у Прокупље Турке Анадолце, познате по свирепости према покороном становништву, а после

кримског рата и Черкезе, населивши око 100 породица у источном делу града. Черкези су кавкаски народ. Насељавали су Балканско полуострво у XVIII веку под турским руководством. Пренели су своју мржњу са Руса на Србе, тако да су Топличани, посебно у ратним сукобима, имали доста проблема са њима.

Највеће и најзначајније насељавање Балканског полуострва извршили су Словени, који и данас чине огромну већину његовог становништва. Словени су индоевропски народ. Настали су етногенезом разних племена која су живела у средњој и источној Европи. Први помен о Словенима налазимо код Херодота у V веку пре нове ере. Аутентичне историјске изворе о Словенима налазимо код Тацита, Плинија и Птоломеја у I и II веку нове ере. Раселили су се из старе постојбине од IV до VII века. Упади Словена на балканско полуострво први пут се помињу за време владавине цара Јустина I (518–527). Ратоборни Словени су са Аварима опседали Солун 534. и 586, а Цариград 626. године. Коначно су се населили на Балканско полуострво у време владавине Ираклија (610–641). Године 614, заједно са Аварима, разрушили су Салоћу, главни град римске провинције Далмације. Словени су били веома бројни и храбри. Вероватно су се на Балканско полуострво насељавали у селидбеним таласима. Тако су словенска племена коначно населила Балканско полуострво у VII веку. У VIII и IX веку почеће конституисање првих словенских држава у новој домовини.

Према византијском цару, али и писцу, Константину Порфирогениту (913–959), цар Ираклије дозволио је Србима да се населе у Сервију (Србицу). Они касније одлуче да се врате у стари завичај. Међутим, прешавши Дунав они се предомисле и цар их насели у Паганију, Захумље, Травунију, Конавле и Србију (10, 63–68). Дакле, »Срби су се населили у унутрашњост Балканског полуострва и заузели планинске пределе око Лима, горње Дрине, са сливовима Пиве и Таре, око Ибра и Западне Мораве; области су касније добиле назив Рашка. Населили су и подручје Соли и Босну, област око горњег тока Босне, затим област Захумље, Травињу с Конавлима, приморје од Боке Которске до Дубровника с непосредним залеђем и Паганију са острвима Корчулом, Мљетом, Хваром и Брачком« (33, 282). Из поузданих историјских извора се сазнаје да се 822. године први пут помињу Срби. Према франачким изворима, племић Људевит Посавски из Сиска је побегао код Срба који држе »велики део Далмације«. Словенски досељеници, па и Срби, мешали су се са староседелачким становништвом, али су их у ратним сукобима уништавали и сатеривали у јужне делове Балканског полуострва и планинске крајеве. Данас Срби насељавају Србију, Црну Гору, делове Босне, Херцеговине, Хрватске и Македоније.

Јужну Србију, као и слив реке Топлице населили су Срби. Конституисањем прве српске државе Топлица се наша између Рашке и Византије што је био изузетан неповољан географски положај, а нарочито у време надирања Турака према централној Србији и Балканском полуострву. Овакав положај Топлице условио је честе миграције њеног становништва и промене у њиховом етничком саставу. Појавом Турака на Балканском полуострву у XIV и XV веку и његовим освајањем, настале су велике миграције становништва које ће се одржати све до ослобођења јужне Србије од Турака 1912. године. Српско становништво које није хтело да прими ислам, бежало је испред турске војске према северозападним деловима Балканског полуострва и у планинска подручја. Тај миграциони процес најсажетије је исказао Петар II Петровић Његош у стиховима: »Што утече испод сабље турске, што на вјеру праву не похули, што се не хће у ланце везати, то се

збеже у ове планине, да гинемо и крв проливамо, да јуначки аманет чувамо, дивно име и свету слободу» (21, 23). Велику просторну дисперзију Срба на Балканском полуострву и шире условила су турска освајања и стална борба поробљеног српског становништва против окупатора. Да није било српског народа на бранику Европе од Турака и ислама, њене би границе данас изгледале другачије. Ратоборни и патриотски настројен српски народ био је у сталном сукобу с турском управом и војском. Чак су у скоро свим ратовима које је Турска водила са другим државама били на страни тих држава. Прокупачки Срби су у њима узимали велико учешће. Треба имати у виду да су сукоби српске и турске војске отпочели веома рано: 1344. код Стефанијане, 1352. код Демотика, 1371. на Марици, 1386. на Плочнику код Прокупља и 1389. године на Косову, где су Срби били побеђени али су и откривене аспирације Турске према Европи. Многе миграције српског, турског и исламизираниог српског становништва везане су за освајање Србије од стране Турске 1459, Босне 1463, Херцеговине 1482, Зете 1499. и за Крбавску битку 1493. године, у којој су Хрвати доживели тежак пораз, па се истиче да је то »хрватско Косово«.

Прва велика сеоба Срба преко Саве и Дунава била је 1690. године. На челу сеоба стајао је патријарх српски Арсеније III Чарнојевић (1633–1706). Сеоба је настала због учешћа српског становништва на страни Аустрије у борби против Турске. Српско становништво, бојећи се освете, из Метохије, Косова, Рашке, Топлице и других делова јужне Србије повукло се са аустријском војском и населило Војводину и јужне делове Мађарске. Према Ј. Цвијићу, исељеничка струја се формирала на Косову и Метохији и бројала је око 37 000 породица (41, 134). Пре сеобе Срба из Топлице, она је била насељена углавном српским становништвом, посебно сеоска насеља. По исељавању Срба ослобођени су простори за насељавање Арбанаса »из суседних села, или из даљих села суседних срезова, Јастребачког и Косаничког. Преовладали су Арбанаси досељени из села Боботинца, Буњака, Плана, Чучала, Мађара, Сварча и Беицика. Ово досељено сеоско становништво чинило је 30% муслиманских домова у вароши Прокупљу до ослобођења од Турака (34, 1). Арбанашко становништво, које је населило доњу Топлицу, па и Прокупље, припадало је следећим фисовима: Сопљани, Жушани, Гашани, Ашани, Стрељани, Берише, Шкреље и Кастрати.

Друга велика сеоба Срба преко Саве и Дунава условљена је ратом између Аустрије и Турске (1736–1739). Опет је српско становништво учествовало на страни Аустрије против Турака. Рат је завршен Београдским миром. Са одступањем аустријске војске »народ из Топлице, плашећи се турских репресалија због учешћа у овим борбама, повлачи се масовно са аустријском војском . . . За време тих ратова и устанака много је света из Топлице избегло, а и Турци су вршили систематско истребљење Срба« (20, 1). То је дало нову шансу арнаутском становништву за насељавање Топлице. Тада се знатан број Арнаута – муслимана населио у Прокупље. Арнаути су у селима »на пример у Бериљу, заузели најбоља имања и на тај начин дошли у сукоб са Турцима који су у односу на њих били у мањини« (34, 65). Године 1770. Турци су у Прокупље довели Анадолце, а после кримског рата Черкезе, који су се населили у источном делу града и данас познатом као »Черкез-мала«. Дакле, масовно насељавање Арнаута у Прокупље и суседна села угрозило је и турске интересе. У току XVI и XVII и првој половини XVIII века у Прокупљу су живели Дубровчани, држећи у својим рукама целокупну трговину и ширили су католичанство. Њихове трговачке колоније се у

поменутим ратовима разорене и они су се иселили из Прокупља. Касније су трговину преузели Грци и Цинцари, повремено Јевреји, а нешто касније ће сва трговина прећи у руке муслимана. Због масовног насељавања Арнаута у Топлицу, затим Анадолаца и Черкеза, Срби су били принуђени да се иселавају у Кнежевину Србију. Пре ослобођења Топлице од Турака, крајем XIX века, Арбанаси су брзо насељавали слив доње Топлице, тако да су населили Ново Село, Горњу Девчу, Клисурецу, Жигољ, Кординце, Лукомир и Влахово (19, 71). Сва та села налазе се између Прокупља и Ниша.

Уочи ослободилачких ратова против Турака 1876–1878. године у Прокупљу је живело становништво различитог етничког и верског порекла. Видосава Стојанчевић пише да је у Нишу међу Турцима »био мали број правих Анадолаца«. Остало су били »Бошњаци«, Арнаути и Черкези. То становништво је давало оријентални културни оквир нарочито варошима Прокупљу и Куршумлији, мање и српским топличким, проређеним, старим насељима... Посебан број хришћанског становништва у вароши Прокупљу, по одласку Дубровчана, били су »Грци« и »Цинцари«, који су у прокупљу засновали хришћански део »чаршије« и од њих до данас знатан број варошког становништва води порекло« (35, 24). Свакако да су у Прокупљу пре ослобођења од Турака живеле и српске породице. Према истраживањима Б. Тодоровића у такве породице спадају: Трпићи, Декићи, Јовановићи, Ђорђевићи, Томићи, Тричковићи, Цакићи, Ђозићи, Милошевићи, Цивцановићи, Живићи, Станковићи, Кајгановићи, Мијалковићи, Ђокићи, Шубарановићи, Велићи, Здравковићи, Илићи, Костићи, Стефановићи, Дичићи, Стојановићи, Хаџитонићи, Крстићи, Насковићи, Тачићи, Јанчићи и друге (37, 11). П. Ђевори, поред ових породица, набраја и следеће: Хаџиилићи, Хаџипоповићи, Стоиљковићи, Јанковићи, Миљковићи, Панајотовићи, Будући, Ценићи, Николићи, Ристићи, Алексићи, Младеновићи, Крстићи, Крекићи, Китићи, Димитријевићи, Михајловићи, Такићи, Тодићи, Хаџиспасићи, Стошићи, Митићи, Миловановићи, Стаменковићи, Апостоловићи, Цветковићи, Весићи, Перићи, Рајковићи, Банковићи, Првуловићи, Столићи, Ђошићи и друге (5). Дакле, у Прокупљу данас живи велики број староседелачких породица које имају корене веома дубоке и старе. Сеоска насеља у Топлици углавном су се делила на арбанашка, српска и арбанашко-српска. Из наведених података се види приближна етничка структура становништва Прокупља уочи његовог ослобођења од Турака 1878. године.

Српско-турски рат из 1876. и руско-турски рат из 1877/78. године, у коме је учествовала и Србија, изазвао је велике присилне миграције становништва у јужној Србији, па и у Прокупљу. Српско-турски рат помагало је топличко становништво. Прокупчани су узели знатно учешће у њему. Како је, међутим, српска војска доживела пораз на Мрамору код Ниша, српско становништво је бежало из Топлице у Књажевину Србију. На страни Русије 1877. године ратовала је и Србија. Срби су ослободили Прокупље. Арбанаси су се иселили према Куршумлији, а затим на Косово и у Метохију. Осим Арбанаса, »испред српске војске из Прокупља су се, као што је поменуто раније повукли и Черкези. По ослобођењу Прокупља 1877. године затечена су сва черкеска насеља опустела. Черкези су се иселили, према подацима у литератури, у српске крајеве који су све до 1912. године остали под Турском, а неки чак у Малу Азију« (20, 4). Дакле, ратови из 1876. и 1877/78. године изазвали су велике покрете становништва, али у супротним смеровима од досадашњих. »Српско становништво које је било

избегло ван граница Турске у Србију, или ван граница Топличког и суседних округа, кретало се ка Топлици и насељавало напуштена муслиманска села и домове, док су се масе арбанског становништва кретале натраг, у области из којих су се иселили Срби заостали под турском влашћу из 1878. године. Тако је извршена највећа и најважнија смена становништва на подручју прокупачког среза« (34, 1), Топлице и осталих делова јужне Србије. Према Ј. Цвијићу, из јужне Србије иселило се око 30 000 Арнаута (40, 1166). Потребно је напоменути, а то је истакнуто у претходном тексту, да је за поштене грађане, без обзира на веру, било места да живе у Прокупљу. Тако је Садек-бег остао да живи у граду све до 1910. године (36, 79). Закључак је ипак недвосмислен: окупаторско становништво се морало иселити.

Топлица је поново постала депопулационо подручје, које је почело интензивно да се насељава српским становништвом са Косова, из Метохије, Рашке, Црне Горе, Кнежевине Србије, Македоније, Војводине, Ужица, Херцеговине и других крајева. Сада су се одвијала супротна кретања српског становништва у односу на она кад је Топлица била под турском влашћу. Одласком Арнаута, Черкеза и Турака Топлица је у популационом погледу »испражњена« и била спремна да прими нове досељенике, углавном Србе, који су је масовно напуштали у XVII и XVIII веку под притиском Турака и Арнаута.

Миграције и порекло становништва од 1878. до 1945. године

После ослобођења Топлице од Турака отпочело је њено стихијно и неорганизовано насељавање. Владин изасланик М. Максимовић за прокупачку област пише министру просвете следеће: »Из алексиначког, крушевачког и књажевачког округа досељава се народ у гомилама с намером да се настани у напуштеним арнаутским селима, и тек што се настани, јављају ми и траже помоћи у храни и семену. Многи имају објаве од власти ономашњих. Немам снаге да долазак спречим. Молим за упутства шта да радим.« У одговору српске владе пише: »Не може се засад дозволити никоме да се стално досељава. С тога кажите тим људима да се врате и своју земљу обрађују а што се насељавања тиче, о томе ће доцније следовати наређење ако буде потребно«. В. Стојанчевић истиче да се друштвено-економски процес није »могао зауставити. становништво раније попаљених округа (у рату 1876. године) из јужних крајева, још неослобођених, долазило је да се настани и поред наредбе власти. Прокупачки срез пунио се српским становништвом из разних крајева« (34, 4). Какав је интензитет досељавања становништва био у првој години ослобођења Прокупља, може се закључити из следећег податка: град је 1878. имао 1 804, а 1879. године 2 560 становника, што је повећање за 41,90%. Такав механички прилив становништва у новоослобођене крајеве, па и Прокупље, морао је бити усмерен и организован.

Због таквог стања које је настало у ослобођеним крајевима српска влада је 3. јануара 1878. године донела *Привремени закон о уређењу ослобођених њредела*. Тај закон је 5. јула потврдила и Народна скупштина. По поменутом закону уређена је била организација власти, али и што је најбитније »грађанско право признато је свим лицима, која су се у време ослобођења коа места нашли настањени у њему, као дотле бивши становници тих места. Вероисповести су изједначене пред законом« (20, 8). Приликом пописа становништва 1878. године, у Прокупљу су

прописана и имена и број одборника који су се бринули о реализацији поменутог привременог закона о организацији живота и рада у новоослобођеним крајевима. Међу прокупачким одборницима се помињу: Цака Ђорђевић (председник Одбора ослобођења «прокупачке општине»), Петар Станковић и Стојан Перић (чланови управе), а као одборници, како се данас каже, без положаја у служби: Марјан Николић, Мита Костић, Мита Перић, Цветан Коцић, Никола Цветковић, Стојадин Јовановић, Димитрије Крстић, Младен Нешић, Коста Милић, Мита Пантић, Никола Димитријевић, Хаџи Тона Јовић, Ване Прокић, Стојан Ђорђевић, Вале Икић, Мита Мијајлов, Глигорије Анђелковић, Стеван Насковић, Јованча Цветков и Микајил Ђорђевић и још 17 нечитко потписаних (34, 8). Може се поуздано тврдити да су ти одборници живели у Прокупљу пре ослобођења града од Турака. Њихов задатак је био да организују живот и ред у порушеном, спаљеном и «пустом» граду и да прихватају масовна досељавања из суседних региона, чији су досељеници по социјалном пореклу били «пука» сиротиња те су у досељавању у Прокупље видели своју шансу да раскину с немаштином. Механички прилив становништва у новоослобођене крајеве морао се регулисати посебним законом и Србија је 3. јануара 1880. године донела *Закон о насељавању*.

Према *Закону о насељавању* насељеници треба да се баве земљорадњом или неким другим занимањем које је у вези са потребама села. Свака кућна задруга добијала је по 4 ха обрадљиве земље 2000 m² окућнице. Породична задруга је добијала на сваку мушку главу старију од 16 година још по 2 ха обрадљиве земље. Занатлије су добијале по 2 ха бесплатно и грађу за кућу. Земљорадници су првих 15 година обрађивали земљу, а касније је прелазила у њихово власништво. Такође су били ослобођени од плаћања пореза држави за три године, затим служења војног рока у стајаћој војсци за пет година и за три године у народној војсци. Дакле, услови за насељавање Топлице и Прокупља по њиховом ослобођењу од Турака били су веома повољни. Ти услови су посебно одговарали становницима из Херцеговине, Црне Горе и Босне, из околине Ужица, са Копаоника и Косова, из Метохије, источне Србије и других крајева. Чак је било досељавања и из плодне Војводине и неколико породица из Италије.

Међу првим досељеницима по ослобођењу Прокупља биле су следеће породице: Рочкомановића, Данчевића, Станимировића, Даниловића, Милосављевића, Томића, Јанаћковића и Мирића из Приштине; Николића, Ивића, Павића, Станковића и Грујића из Бресја; Демића, Миленковића, Живковића, Стаменковића, Бојковића и Динића из Батуса; Дамјановића из Радева; Стевановића, Славковића, и Кампаревића из Призрена; Ђорђевића, Стевановића, Симића и Ристића из Оче код Призрена; Стефановића, Арсића, Филиповића, Павловића, Митровића и Здравковића из Пећи; Матића из Јањева; Тодоровића из Липљана; Коковића, Шаранца, Павићевића и Букумировића из Сјенице; Марковића, Урошевића и Прокића из Новог Пазара; Пешића, Ђорђевића и Цветковића из Лесковца и Радовановића, Стаменковића, Ђурића, Раденковића и Стоиљковића из Пирота (37, 11). Занимљиво је порекло породице Букумировића. И. Радуловић пише да су се два брата Букумировића доселили из Сјенице и настанили се у Прокупље. Букумировићи су даљом старином из Куча. Народно предање каже да су у Кучима живели Букумири. Реч «букумир» је илирског порекла и постала је од речи «бук» (хлеб) и «мир» (добар) (23, 137). Из овога се изводи закључак да Букумири нису српског ни словенског порекла, него

су староседеоци на Балканском полуострву. У Кучима постоји Букумирско језеро и гробље (26, 54). Данас Букумири живе у околини Берана.

Закон о насељавању имао је велики значај за насељавање Топлице и Прокупља становништвом из Црне Горе. Досељавање из Црне Горе било је организовано на основу договора влада две српске државе: Србије и Црне Горе. За време краља Милана односи између Србије и Црне Горе нису били добри, па је било престало стално исељавање Црногораца у Србију. Године 1889. краљ Милан се одрекао престола у корист малолетног сина Александра, у чије је име Србијом владало намесништво у коме је главну реч имао Јован Ристић, вођа либерала. Поменуте године у Црној Гори је владала велика суша, глад и немаштина, па се црногорска влада обратила српској влади и краљевском намесништву да дозволи насељавање Црногораца по Србији. У писму црногорске владе пише:

»Познато Вам је да је Црна Гора у пређашњим временима прибегавала Србији у свакој својој нужди и да су Црногорци добијали помоћи у сваковрсном облику од своје браће Срба. Црногорци су у Србију ходали исто као дома и по њој се насељавали; често пута ходили су и на повремену исхрану па се опет враћали на своја огњишта. То брачко уточиште Црногорцима у пређашњим временима није ничим спречавано. Из те постојане брачке предусретљивости Србије према Црној Гори истицали су двије користи, и то: Црногорци, који су поред оскудице земље били принуђени исељавати се, нијесу се исељавали по туђем свијету на уштрб своје расе, већ у своју брачку земљу Србију, код своје браће. Друго: црногорски народ, који није могао опстати, одлијевао се је постепено и находио је у Србији и земље и рада. Они народ пак, који је остајао, могао је опстати на оно земље што је постајало ослобођено исељавањем. Тако је постојаним исељавањем одржавана народна сразмјера између количине родне земље и њених извора за опстанак и броја народа који је на њој остајао да живи.

Међутим тај природни ток ствари у нашим брачким одношајима био је прекинут неким политичким приликама. Има већ више година како врата Србије за пресељенике црногорске беху затворена, на огромну штету Црне Горе. Та околност поремети равнотежу у нашем економском положају. Земље као јединог извора наше производње имамо сасвим мало; народ искључиво земљорадничког занимања наможи се и нагомила на то мало земље тако, да се управо рећи створи аграрни пролетеријат, који се није могао преобразити на који други рад, јер није био развијен ни за шта друго, а иселити није имао куд. Ово зло стање подупрто је било и самом природном. Од последњег рата Црна Гора није имала добре године. Велика суша, која влада по свој земљи, хоће и ове године да коначно уништи летину и тијем вас народ изравна у немаштини.

Стога се обраћам к Вама, Г. Министре претсједниче, у име владе Његовог Височанства кнеза, а преко Вас и Високој Краљевској Влади, с молбом: да дозволите успоставити пређашњу предусретљивост према Црногорцима отворити им врата брачке Србије, дозволити им пресељење и настањивање по мјестима, која Ви будете опредељивали.

Најпослије умољавам Вас и то, да им према могућностима и према нуждама њиховим брачку рукопомоћ не ускратите. Тврдо се надам да ће Висока Краљевска Влада српска брацки се одазвати Кнежевској влади црногорској и притећи јој у помоћ у великој нужди брачког вам народа црногорског« (4).

Гавро Вуковић, министар иностраних дела Црне Горе послао је приватно писмо Јовану Ристићу, али са знањем кнеза, у коме, поред осталог, пише:

»Земље сувише мало имамо, народа се умножило и нагомилало тако, да се више душкати не може. Наш је народ искључиво земљорадника, стога се не може обрнути на други који посао осим земљорадње; отуда тјескобе, сиромаштво и све друге невоље. Србија је била толико година затворена тако да је било сасвим прекинуто постепено насељавање Црногораца лојалног понашања, те смо и тијем доведени у данашње тјескобе. При том зле године, које од рата свеједна за другом слеђују удавише овај народ. Ове године пријети такође да ће бити једна од зли, ако не од најгорих . . . Ја иако сам по званичној

дужности морао писати Влади, ми сви у Вас сву наду полагамо, као првака и великог патриоту српског«. Српска Влада је већ 24. августа (а послато им је писмо из Црне Горе 9. августа) 1889. године послала је кратко писмо, односно одговор, кога новодим у целини. »Са највећом пажњом прочитао сам Ваше писмо од 9. о.м. којим сте имали доброту представити краљевској влади неповољне прилике у којима се налази један део становништва братске нам Црне Горе. Краљевска влада упозната стим, с најискренијим саучешћем забавила се питањем о насељавању наше браће из Црне Горе у Србију и ја се радујем што вам у име могу изјавити, да су врата Србије отворена браћи из Црне Горе.

У том расположењу, а да досељеници не буду изложени неприликама, неодређености и неизвесности у прелазном стању између доласка овамо и сталног насељавања, краљевска влада држи, да је целисходно из раније спремити све што је потребно како би досељеници могли чим дођу амо без тешкоћа заснивати своја нова огњишта. На ту цел ја Вас, Господине, молим, да ми увек на два месеца раније јавите број породица које намеравају прећу у Србију, број чланова сваке породице, колико мушких колико женских глава броји свака од њих, године старости њихове, да би се према томе могло одредити и количина земље која ће му бити потребна за насељавање, и уопште да имате доброту упознати ме са свим оним што држите да је потребно знати ради успешнијег извршења самог посла. Тога ради мени је част послати Вам у прилогу закон, који у нас постоји о насељавању«. Из писама које су размениле црногорска и србијанска влада у целисти се сагледавају узроци исељавања становништва из Црне Горе у Србију. Узроци исељавања »поред економских, била је и крвна освета. Такви досељеници су често мењали презиме (Недељковићи из Плочника) да их не би пронашли рођаци из чијег су братства убили племеника« (26, 69).

Ефикасност договора између две владе је задивљавајућа, као и реализација самог чина насељавања Црногораца у Топлицу и Јабланицу. Писма сам цитирао да се стекне прави увид у порекло становништва Топлице и Прокупља, односно Црногораца у Топлици. Године 1889. у Топлицу и Јабланицу доселило се око 7000 становника из Црне Горе. Многи од њих су се вратили у стари крај јер се нису могли адаптирати новим условима живота. Тако се од 757 црногорских породица које су се населиле у Јабланицу одселило у Црну Гору или друге делове Србије 195, а од 585 из Косанице отишло је 221 (11, 112). Прва и друга генерација Црногораца у Топлици се у већем броју задржала, док се трећа генерација скоро масовно иселила, али не у Црну Гору, него у велике индустријске центре у Србији, посебно у Београд. Села насељена црногорским досељеницима скоро су сасвим остала без младог становништва. Типичан пример су за то села у близини Прокупља: Раствовница, Добротић, Видовача, Селиште, Балчак, Бучинце и друга (26, 70). Исељавање је посебно карактеристично за села у Косаници.

Велики број породица у Прокупљу је црногорског порекла. У те породице спадају: Дедићи, Булајићи, Николићи, Кривокапићи, Вуковићи, Нешковићи, Радовићи, Чупићи, Гвозденовићи, Рогановићи, Бјелице, Копривице, Благојевићи, Љумовићи, Вујисићи, Церовићи, Килибарде, Ераковићи, Радојевићи, Влаховићи, Цогановићи, Савовићи, Томовићи, Раонићи, Булатовићи, Обрадовићи, Баћовићи, Огњановићи, Ковачевићи, Јоксимовићи, Павловићи и многе друге. За насељавање Црногораца Ј. Цвијић истиче да се последњих »деценија умешала државна власт« и »насељавала црногорске досељенике поглавито у крајеве које су Арнаути после 1878. године напустили, у долину Топлице, Пусте Реке, Јабланице и око Лесковца« (41, 131 – 132). В. Радовановић примећује да је држава црногорске досељенике присилно исељавала са планина, јер су уништавали шуме. Такав је пример на планини Пасјачи са породицом Павловића, која данас живи на Пасјачи, Бериљу и Прокупљу. Ова породица води порекло од прослављеног вође босанско-херцеговачког устанка Пека Павловића.

Он је 15. маја 1882. године од супруге Мијаила Антоновића купио плац у Прокупљу површине 4,5 а (9, 69). Мало већи простор дао сам досељеницима из Црне Горе зато што су они дали нов тон живота и рада у Топлици и Прокупљу у каснијем периоду, па и данас. Црногорци у Топлици задржали су старе обичаје, сачували изворне црногорске песме боље него што су сачуване у неким крајевима Црне Горе, а себе често називају правим »Црногорима«.

Гравитациона зона из које се досељава становништво у Прокупље према пореклу становништва можемо поделити у четири региона: *џрби*, који обухвата јужни и југозападни обод Топличке котлине, са сливовима Косанице и Бањске реке; *груџи*, који обухвата подручје од Копаоника до Белољина и косе која раздваја слив Драгушке и Јошаничке реке; *џрећи*, који заузима простор од поменуте косе и Белољина до Јужне Мораве, и *чеџврџи*, регион подручја Житног Потока. Први регион насељава становништво које је у већини досељено из Црне Горе, Косова, Метохије, Копаоника, Ужица, Новог Пазара и других крајева између Србије и Црне Горе. Други регион насељава становништво досељено са Косова, Метохије, Александровца, Власине и високих делова Копаоника. Трећи регион насељен је становништвом из слива Јужне Мораве (Власине, Црне Траве, граничних делова према Бугарској, Бугарске али и досељеника са Косова, Метохије, Војводине, околине Ужица, итд. Четврти регион је насељен досељеницима из Црне Траве, Власине, околине Сјенице, Црне Горе, граничних делова према Бугарској и Бугарске (26, 35 – 55). Порекло становништва Прокупља одређено је регионалним пореклом гравитационе зоне. Б. Тодоровић је, истражујући порекло становништва Прокупља, утврдио да већину чине досељеници са Копаоника, Косова, околине Ужица, Ивањице, Ниша и Лесковца (37, 11). Тим крајевима, без двоумљења, треба додати и Црну Гору. После ослобођења Топлице од Турака »нормализовање живота у Прокупљу ипак није ишло тако брзо« (36, 80), што је ометало његов популациони развој.

Према попису становништва из 1961. године, досељеници су подељени по времену досељења, типу насеља из кога воде порекло и годинама старости. До 1940. године у град је досељено 785 (10,35%) становника, од чега из села 433 (55,18%), града 299 (38,08%), мешовитог насеља 41 (5,22%) и 12 (1,52%) из друге државе. У току другог светског рата у Прокупље је досељено са села 312 (55,31%), града 228 (40,42%), мешовитог насеља 22 (3,90%) и стране државе 2 (0,37%) становника. Дакле, према подацима пописа становништва из 1961. године у Прокупље је до краја другог светског рата досељено 1349 (17,78%), а 1971. године 1076 (8,80%) лица. Смањење броја досељеника између наведена два пописа условљено је иселавањем и појачаним морталитетом јер је реч о старијим особама. Сви становници Прокупља који су досељени пре 1940. године (785) били су старији од 20, а најбројнији међу њима – преко 50 година живота (40%).

Миграциона динамика и порекло становништва после другог светског рата

Миграције становништва Топлице биле су углавном присилне до краја другог светског рата. Због иселавања становништва у време ратних пустошења и вихора, Топлица је често остајала пуста. Савремена миграциона динамика

становништва Топлице условљена је комплексом природних и друштвено-економских фактора, међу којима посебно треба истаћи: физичко-географске карактеристике терена, економску и културну заосталост, запостављање пољопривреде и села, релативно висок наталитет у првој деценији после рата, незапосленост младог становништва и слично. Тиме су условљена: досељавање сеоског становништва у градове, исељавање младог становништва у друге развијеније регионе Србије, а посебно у Београд и Ниш, дневне миграције радника, ученика и студената, одлазак на привремени и стални рад у иностранство, итд. Потребно је истаћи да је у то време карактеристично досељавање становништва са Косова и Метохије, и то сеоског и градског. Због бујања национализма на Косову и Метохији и геноцидне политике коју је водило државно и партијско руководство у односу на Србе, они су се исељавали из родног краја и насељавали у Топлицу, како у сеоска тако и у градска насеља, а посебно у Прокупље као привредни центар овог региона.

По завршетку другог светског рата превентивни задатак новог државног и партијског руководства била је индустријализација по сваку цену. То је изазвало, осим позитивних, више негативних последица: стихично насељавање сеоског становништва у градове, пропадање пољопривреде и села, рурализацију градских средина и њихов неплански развитак, застоје у културном развоју града

Табела 1.
Нека миграциона обележја становништва Прокупља
према годинама из 1961. и 1971. године

	1961.	%	1971.	%
Свега становника	13679		20104	
Свега миграната	7583	55,43	12275	61,05
Мигранти по типу насеља				
Сеоско	4835	63,76	8131	66,26
Мешовито	312	4,11	730	5,94
Градско	2371	31,26	3284	26,75
Непознато	65	0,87	130	1,05
Мигранти по територијалном пореклу				
Из исте општине	2046	26,98	4812	39,20
Из друге општине у Србији	4044	53,32	6694	54,49
Из друге републике	1436	18,93	653	5,31
Из друге државе	19	0,25	–	–
Непознато	38	0,52	116	1,00
Мигранти по времену досељења				
До 1941. године	785	10,35	609	5,00
Од 1941–1945.	564	7,43	467	3,80
Од 1946–1952.	1492	19,67	1237	10,07
Од 1953–1960.	4644	61,24	3436	27,99
Од 1961–1965.	–	–	3306	26,93
Од 1966–1971.	–	–	3054	24,86
Непознато	98	1,31	166	1,35

и свођење њихових функција на производне и многе друге. Све је то детерминисало данашњи изглед и развој Прокупља и трансформацију његове »душе«. Град је у првом смислу деурбанизован. Досељеници су му наметнули свој стил живота, јер су били у већини, а сеоско становништво је по својој природи

веома резистентно на било какве промене. Међутим, и поред доста неповољних услова живота и рада у Прокупљу ипак су били знатно изнад сеоских, што је довољно за мотивисање сеоског становништва да се у њега усељава, и то веома интензивно после 1960. године.

У табели 1 дати су упоредни подаци неких миграционих карактеристика становништва Прокупља према пописима из 1961. и 1971. године. Из података се види да су апсолутни и релативни број миграната од 1961. до 1971. године повећао са 7 583 (55,43%) у првом попису и на 12 275 (61,05%) у другом. Број миграната између два пописа повећан је за 4 692 или 61,87%. Повећање броја досељеника у складу је с временом индустријског развоја града. Апсолутни број досељеника из сеоских насеља од 1961. до 1971. године повећан је за 3 296 или 68,16%; мешовитих за 418 или 133,97% и градских за 916 или 38,50%. Кад разврстамо досељенике према територијалном пореклу, видимо да је број имиграната са територије општине Прокупље повећан за 2 766 или 135,19%; из других општина у Србији за 2 650 или 65,52%; из других република (углавном из Црне Горе) смањен је за 783 или 54,46%. Према попису становништва 1971. године, у Прокупљу није било досељеника из других држава, али њихових потомака је било.

Према попису становништва из 1961. године, миграције су детаљно разрађене, што омогућава њихову научну анализу са више аспеката. У пописаним материјалима о миграцијама посебно су разврстани мигранти по времену досељења и типу насеља из кога су се доселили. По истом критеријуму дати су подаци о досељеницима из других држава, којих је било свега 19 или 0,25% у односу на укупан број имиграната у Прокупљу. Затим су дати имигранти по годинама старости, времену досељења и територијалном пореклу. Тако детаљна разрада миграција у попису становништва 1961. године показује да им је придаван велики значај, а то је време масовних кретања становништва из неразвијених крајева у развијене крајеве, а посебно из села у градове. То је основно миграционо обележје Топлице и Прокупља као њеног гравитационог центра.

Табела 2.
Имигранти у Прокупљу по времену досељења и типу насеља из кога су се доселили, према попису из 1961. године

	Укупно	Сеоског		Мешовитог		Градског		Из иностранства		Непознато	
		Свега	%	Свега	%	Свега	%	Свега	%	Свега	%
Свега	7583	4835	63,76	312	4,11	2371	31,26	19	0,27	46	0,60
До 1940.	785	433	55,15	41	5,22	298	37,96	12	1,52	1	0,15
1941-1945.	564	312	55,31	22	3,90	228	40,42	2	0,37	-	-
1946-1957.	3456	2238	64,75	147	4,25	1062	30,72	4	0,11	5	0,17
1958-1961.	2680	1815	67,72	99	3,69	764	28,51	1	0,04	1	0,04
Непознато	98	37	37,75	3	3,06	19	19,38	-	-	39	39,81
.											
До 1940.	785	433	8,95	41	13,14	298	12,56	12	63,15	1	2,17
1941-1945.	564	312	6,45	22	7,05	288	9,61	2	10,52	-	-
1946-1957.	3456	2238	46,28	147	47,11	1062	44,79	4	21,05	5	10,88
1958-1961.	2680	1815	37,53	99	31,73	764	32,22	1	5,28	1	2,17
Непознато	98	37	0,79	3	0,97	19	0,62	-	-	39	84,78

Напомена: У првом делу табеле проценти су рачунати у односу на време досељења хоризонтално, а у другом у односу на тип насеља вертикално.

У табели 2 дати су подаци о имигрантима у Прокупљу према времену досељења и типу насеља из кога су се доселили. Од укупног броја имиграната до 1901. године доселило се 0,32%; од 1902. до 1919. 1,76%; од 1920. до 1940. 8,25%; од 1941. до 1945. 7,43%; од 1946. до 1947. 5,19%; од 1948. до 1952. 14,55%; од 1953. до 1955. 12,85%; од 1956. до 1957. 12,96%; 1958. 8,71%; 1959. 8,61%; 1960. 14,97%; 1961. 3,09% и непознате године досељења 98 или 1,31%. Наведени подаци јасно указују да је најинтензивније досељавање у Прокупље било после 1948. и неколико година касније и око 1960. године (подаци за 1961. годину односе се само на прва три месеца) углавном из два разлога: *јрбу* – после рата почиње обнова порушених предузећа и подизање нових и град постаје административно-политички и привредни центар Топлице, и *грујо* – око 1960. почиње убрзан развоја Прокупља као градског насеља и индустријског и школског центра.

Најбројнија досељавања у Прокупље, како сеоског тако и градског становништва, била су после завршетка другог светског рата и после 1960. године. Досељеници са села насељавали су се у Прокупље углавном ради запослења и школовања деце, али и из градских насеља јер је Прокупље израстало у индустријски, школски, здравствени и административно-политички центар Топлице. У његовој гравитационој зони нашло се пет општина: Блаце, Куршумлија, Меровина, Житорађе и Дољевац. Тешко је дати прецизну упоредну анализу динамике досељавања сеоског и градског становништва у Прокупље због неједнаких периода за које су дати подаци. Јасно је да је број досељеника из сеоских насеља из године у годину повећаван јер му је то био једини пут ка бољем животу, а број градских се смањивао јер је у свим градовима у Топлици дошло до подизања индустријских предузећа и других радних организација у којима се становништво запошљавало. прокупље је губило улогу коју је имало кад је цела Топлица била неразвијена. Сагледавањем досељавања сеоског становништва по временским интервалима после 1945. године закључујемо да се од 1945. до 1955. доселило 3 037 или 40%; од 1956. до 1961. 3 428 или 45,20% досељеника. Из градских насеља од 1945. до 1955. досељено је 972 или 41% и од 1956. до 1961. године 1015 или 42,80% имиграната. и ови збирни подаци, први за 10, а други за 5 година, наводе на закључак да је досељавање повећавано са села и из града из године у годину у складу с развојем прокупља као градског насеља.

У табели 3 приказана је структура имиграната у Прокупљу по годинама старости, територијалном пореклу и годинама досељења. Од 0 до 19 година старости досељено је 29,56%, од 20 до 49 54,14%, од 50 до 64 11,42% и преко 65 4,88% досељеника. Из података се види да се број досељеника повећавао с годинама старости до 50 година живота, а затим се смањивао. престанком радног века, односно одласком у пензију, један број досељеника враћа се у свој родни крај, па се број досељеника и због тога смањује. Најинтензивнија су досељавања становништва преко 25 година живота ради запослења, али и ради школовања деце и њиховог одласка у град с родитељима. Као и у табели 2, и у овој табели се поклапају године старости и године досељења с развојем Прокупља. Број досељеника са терена прокупачке општине, и других суседних, као и других република повећаван је из године у годину, што је у складу с отвореношћу Србије према свима, без обзира на територијално порекло, националност и веру, а Прокупље у томе може да послужи и као школски пример.

Да је најбројније досељавање из сеоских насеља у општинама Прокупље, Куршумлија и Блаце можемо закључити из резултата истраживања која су

Табела 3.
Имигранци Прокупља по времену досељења, старосни
и територијалном пореклу према попису из 1961. године

	Свега	До 1940.	1941-1945.	1946-1957.	1958-1961.	Непознато
Свега	7583	785 10,35	564 7,43	3456 45,57	2680 35,34	98 1,31
0 - 19	2242	- -	37 1,56	1110 49,50	1053 46,96	42 1,98
20 - 49	4106	286 6,96	348 8,47	1987 48,39	1464 35,65	21 0,53
50 - 64	866	314 36,25	131 15,12	284 32,79	118 13,62	19 2,22
65 + x	369	185 50,13	48 13,00	75 20,32	45 12,19	16 4,36
Из исте општине	2046	189 9,23	143 6,98	936 45,74	756 36,95	22 1,10
Из друге општине у Србији	4044	440 10,88	270 6,67	1950 48,17	1352 33,45	32 0,83
Из друге републике	1436	143 9,95	149 10,37	564 39,25	571 39,76	9 0,67
Из иностранства	19	12 63,15	2 10,52	4 21,04	1 5,29	- -
Непознато	38	1 2,63	- -	2 5,26	- -	35 92,11
.						
0 - 19	-	- -	37 6,50	1110 32,12	1053 39,29	42 42,85
20 - 49	-	268 36,44	348 61,70	1987 57,49	1464 54,64	21 21,45
50 - 64	-	314 40,00	131 23,22	284 8,22	118 4,40	19 19,38
65 + x	-	185 23,56	48 8,58	75 2,17	45 1,67	16 16,32
Из исте општине	-	189 24,07	143 25,35	936 27,08	756 28,20	22 22,42
Из друге општине у Србији	-	440 56,05	270 47,87	1950 56,42	1352 50,44	32 32,65
Из друге републике	-	143 18,24	149 26,41	564 16,31	571 21,33	9 9,18
Из иностранства	-	12 1,52	2 0,37	4 0,11	1 0,03	- -
Непознато	-	1 0,12	- -	2 0,08	- -	35 35,73

Напомена: У првом делу табеле проценти су рачунати у односу на укупан број имиграната хоризонтално, а у другом у односу на време досељења вертикално.

обављена 1974/75. године у свим сеоским насељима у тим општинама. Поред осталих, регистроване су све породице које су се после 1960. године доселиле у Прокупље.

Из сеоских насеља општине Прокупље доселиле су се следеће породице: из Бабиног Потока 8, Баботинца 7, Баца 2, Бајчинца 6, Балчака 11, Белог Камена 8, Белогоша 3, Белољина 32, Бериља 3, Бресничћа 30, Бучинца 6, Буколорама 1, Булатовца 14, Ђуковца 15, Добротића 5, Доње Бејашнице 1, Доње Бреснице 5, Доње Коњуше 5, Доње Речице 27, Доње Стражаве 1, Доње Топонице 3, Доње Трнавe 20, Дреновца 7, Ђурђевца 2, Ђушинице 5, Цигоља 6, Гојиновца 6, Горње Бејашнице 2, Горње Бреснице 5, Горње Коњуше 17, Горње Речице 15, Горње Стражаве 21, Горње Топонице 2, Горње Трнавe 22, Губетина 1, Јовине Ливаде 8, Југовца 35, Калудре 2, Кончића 20, Концелја 8, Крњег Града 7, Мађара 20, Мале Плане 80, Меровца 35, Микуловца 3, Миљковице 2, Мршелја 6, Пасјаче 20, Пашица 10, Пискаља 5, Плочника 20, Поточића 14, Прекадина 15, Прекашнице 6, Прекопуца 15, Растовнице 11, Рељинца 15, Ресинца 15, Селишта 7, Смрдана 6, Шишмановца 6, Тулара 6, Велике Плане 60, Виче 8, Видоваче 17, Здравнија 10 и сатерена Житног Потока и Крушевице 67.

Са територије општине Куршумлија после 1960. године досељене су следеће породице: из Барлова 5, Богујевца 1, Дабиновца 5, Данковића 6, Дешишке 1, Доњих Точана 5, Бака 4, Горњих Точана 4, Грабовнице 1, Иван Куле 3, Кртока 3, Купинова 2, Куршумлијске Бање 5, Љуше 3, Мачковца 10, Новог Села 4, Орловца 1, Пепељевца 6, Пљакова 1, Преветнице 2, Пролома 1, Раче 5, Рудара 5, Самокова 2, Свињишта 1, Шатре 10, Штаве 1, Тачевца 15, Трмке 10, Великог Пупавца 3, Врела 5, Вршевца 3, Вукојевца 15, Зебице 4, Жуча 1 и Мердара 2.

Са подручја општине Блаце: из Алабана 2, Чунгуле 2, Доње Драгуше 4, Доње Јошанице 1, Доњег Сварча 5, Горње Драгуше 10, Горње Јошанице 3, Горњег Сварча 5, Качапора 4, Кашевара 10, Криваје 6, Лазаревца 12, Мале Драгуше 5, Међухане 1, Попове 3, Претрешње 3, Придворице 3, Сибнице 3, Суваје 2, Сувог Дола 20 и Шиљомане 4.

Исељеним породицама сматрао сам све исељене породице али и појединце који су у Прокупљу формирали засебно домаћинство или породицу. Према поменутој анкети, у Прокупље се после 1960. године доселило 1 137 породица. Од тога са подручја општине Прокупље 858 (75,46%), Куршумлије 171 (15,04%) и Блага 108 (9,50%). Из ових података закључујемо да је Прокупље имиграциони центар Топлице. Исељавања из општине Прокупље и самог града у поменуте општине знатно су слабијег интензитета.

Да би се конкретно сагледали имиграциона динамика и порекло становништва Прокупља извршено је истраживање у вези с тим у два насеља у граду: Новом Насељу и Гарићу. Тако су у Прокупље, поред осталих, пре 1960. године, досељене следеће породице: у Ново Насеље: породица Марике Стојковић из Ранкове Реке, Звонимира Стојичића из Кожница, Слободана Антића из Мађера, Живана Фолића, Љубисава Антонијевића и Бошка Јоксимовића из Југовца, Драгутина Миладиновића из Добротића, Сенадина Милићевића из Куршумлије и многе друге. У насеље Гарић, у истом временском периоду, породица Драгослава и Марка Радојевића из Бучинца, Анђе Благојевић и Рада Јовановића из Видоваче, Станислава Трајковића из Кожница, Бранислава Савићевића из Симоновца, Божидара Миладиновића и Младена Булајића из Балчака, Милутина Благојевића са Белог Камена, Милована Каличанина из Доње Коњуше, Бошка Миладиновића из Мршеља, Миладина Тошића из Музаћа, Живојина Килибарде из Селишта, Веле Вуисић из Раче, Живојина Бандука из Добротића, Радивоја Азањца из Обртинаца, Вукашина Глушца из Јовине Ливаде и друге.

Од 1961. до 1965. године у Ново Насеље доселиле су се следеће породице: Новице Станимировића из Доње Речице, Бранислава Бановића из Дабиноваца, Вукосава Милосављевића из Јабучева, Милинка Златановића из Прекадина, Јована Лазића из Рељинца, Милисава Јовановића из Лазаревца, Миланка, Момчила и Јордана Фолића из Југовца, Милутина Крстовића и Милана Аћимовића из Васиљевца, Љубомира Аврамовића из Концеља, Десимира Лукића из Плочника, Божидара Раденковића из Средњег Статовца, Велимира Ђокића и Благоја Живковића из Цигоља, Стојана Марковића из Мукуловца, Милосава Живковића из Блага, Слободана Стаменковића из Пашинца и друге. У насеље Гарић: Ратомира и Вељка Благојевића, Божа Гуговића, Николе Стојановића, Младена Ђорђевића, Петра и Момчила Копривице, Миломира Славимира и Велимира Јовановића из Видоваче, Живојина Јовановића из Пестишта, Богомира Ракића из Високе, Вука Средојевића из Мрљака, Стевана Радичевића и Радоша

Јовића из Јабучева, Милоја Ковачевића из Горњег Статовца, Вучине Милошевића из Баца, Вита Антонијевића из Концеља, Драгутина Антића из Ргаја, Стојана Милошевића из Плочника, Николе Милосављевића из Водица, Анђелка Вучковића из Луковске Бање, Милинка Китановића из Прекадина, Вуја Филиповића из Гласовика, Милорада и Марка Миладиновића из Балчака, Живка Девића из Симоновца, Радосава Ивановића са Белог Камена, Милошава Спасојевића из Горње Бјешнице, Зорана Филиповића из Ранкове Реке и многе друге.

У време између 1966. и 1970. године доселиле су се у Ново Насеље следеће породице: Цветана Ристића из Петровца, Предрага Вељовића из Преветнице, Радојка Николића и Радисава Милошевића из Горње Стражаве, Радисава Радовановића из Драгог Дела, Петројка Вељовића из Раче, Радивоја Миленковића из Бреговине, Томислава Анђелковића из Горњег Сврача, Петра Стојановића из Дединца, Душана Петровића из Товрљана, Богдана Антонијевића из Горњих Точана, Десимира Марковића из Тулара, Радисава Перовића из Куршумлијске Бање и друго.

После 1971. године у Ново Насеље доселиле су се следеће породице: Вукоја и Војислава Димитријевића из Балиновца, Вула Бандука из Добротића, Златана Симића и Петра Јовића из Доње Трнавe и друге. У насеље Гарић: Стојадина Стојиљковића из Житног Потока, Витомира Пешића из Доњег Статовца, Драгана Чупића из Балчака, Слободана Савића из Ргаја, Милана Ђекића из Драгог Дела, Видоја Вукашиновића из Белогоша, Драгана Вукашиновића из Мрљака, Милорада Милосављевића из Водица, Радослава Здравковића из Драгог Дела, Милоја и Стојана Станковића из Гласовика, Светомира Јовановића из Видоваче, и друге. Осим досељавања у Гарић и Ново Насеље, интензивна су досељавања и у друга насеља: Драгању, Боровњак, Табак Малу, Ђурђевачки Поток и друге делове града (26, 83–85).

Занимљива је анализа досељеника по времену досељења, а посебно кад се упореде подаци из 1961. и 1971. године. Број имиграната од 1946. до 1952. године смањило се 1971. године у односу на 1961. за 255 (17,10%), од 1953. до 1960. за 1 208 (26,02%). Велики прилив становништва у Прокупље био је од 1961. до 1965. године јер је то време почетка интензивнијег привредног развоја града. Интензитет досељавања сеоског становништва у Прокупље у наредном периоду био је нешто ублажен, углавном из два разлога: услед умеренијег развоја индустрије и »испражњености« сеоских насеља и трансформацијом домаћинства у старачка.

У вези са временом досељења у Прокупљу анкетирано је 258 домаћинстава у два насеља: Гарићу и Новом Насељу. Од 128 анкетираних домаћинстава пре 1960. године доселило се у Гарић 59 (28,89%), а у Ново Насеље од 130 22 (16,92%). Насеље Гарић је настало око 1878, а Ново Насеље после 1960. године. Од 1961. до 1965. године у Гарић је досељено 45 (35,15%), а у Ново Насеље 55 (42,30%) домаћинстава. Од 1966. до 1970. године у Гарић је досељено 27 (21,09%), а у Ново Насеље 36 (27,69%) домаћинстава. Од 1971. до 1975. године у Гарић је досељено 19 (14,87%), а у Ново Насеље 17 (13,09%) домаћинстава. Од укупног броја анкетираних домаћинстава (258) у Гарићу и Новом Насељу пре 1960. године досељено је 59 (22,92%) а после тога 236 (77,08%), из чега закључујемо да је развој тих насеља у непосредној зависности с развојем привредних и ванпривредних делатности у граду (26, 88–89). Потребно је истаћи да се досељеници у Прокупље досељавају углавном у оне делове града који су ближи њиховим селима. У насељу

Гарић претежно су неповољни услови досељавања и становања због нерезцених комуналних проблема.

Према анкети, разлози досељавања у Прокупље могу се сврстати у следеће групе: због запослења, школовања деце, бољих услова за живот које пружа град и остали разлози. Од 258 анкетираних домаћинстава због посла се доселило 169 (65,50%), ради школовања деце 48 (18,60%), ради остваривања бољих услова живота у граду 25 (9,69%) и из осталих разлога 16 (6,21%).

Од 258 анкетираних домаћина, без школске спреме је било 113 (43,80%), са основном школом 70 (27,15%), са школом за квалификоване раднике 18 (6,97%), средњом школом 45 (18,76%), са школом за ВКВ раднике 5 (1,92%), вишом школом 4 (1,54%), са завршеним факултетом 1 (0,38%) и са непознатим школским квалификацијама 2 (0,48%). Ако се има на уму квалификациона структура досељеника, није тешко закључити какве последице из тога произлазе: незапосленост, неприлагођавање градским условима живота, преоптерећеност школа због високог наталитета и великог механичког прилива деце, лоших животних услова и, уопште, укључивања у норму градског живота. Досељеници углавном »посељаче« градове, тако да се и градско становништво навикне на њих и прима постепено њихов стил и начин живота.

Из података који су добијени анкетањем уочава се да је запошљавање основни мотив досељавања сеоског становништва у Прокупље. Друго место припада школовању деце јер су родитељи свесни да, ако њихово дете остане у селу, неће имати удобан живот и поред напорног и свакодневног рада. У последње време постало је модерно радити у индустрији као да је то рад на вишем нивоу од рада у пољопривреди. Међутим, та идеја је, и поред знатне распрострањености, нетачна јер је реч о запостављању пољопривреде у послератном периоду и, да се прецизније изразим, потцењивачком односу према овој делатности и сељацима који су увек били први на бранику отаџбине, било да је у питању рат или подношење различитих »стежања каиша« у миру. Уз правилан однос према развоју пољопривреде, у Топлици, Прокупље би се растеретило, село би се ревитализовало и животни стандард села и града био би подигнут на један знатно виши степен.

Миграциона динамика становништва Прокупља била је изузетно интензивна у последњој деценији, што се види из резултата пописа становништва из 1981. године. Према поменутом попису становништва, од његовог укупног броја (25 602) из Прокупља је било привремено одсутно 2 008 (7,84%). Од тог броја привремено одсутног становништва, у земљи је било 1 453, а иностранству 555 или 27,63%. На привременом раду у иностранству било је 375 (чланови њихових породица 168) у представништвима у иностранству 7 (један члан њихових породица) и 4 у страним државама из других разлога. У време пописа становништва 1981. године, у Прокупљу је било привремено присутног становништва 999, од чега запослених 98 (9,80%), на раду упућено од радних организација 42 (4,20%), на школовању 507 (50,75%) и из других разлога 352 (35,23%). Као што се види из претходних података, било да је реч о привремено одсутном или присутном становништву миграциона динамика становништва је веома жива, што утиче на промене у начину живота Прокупчана.

Постоји много разлога за усељавање становништва из сеоских насеља Топлице у Прокупље. Погрешно вођена економска политика према селу и пољопривреди у последњих 50 година даје негативне резултате. Форсирање изградње индустрије искључиво у градским насељима и крајње немаран и

Табела 4.
Досељавања и исељавања из Прокупља

Година	Број досељених		Свега	Број одсељених	Миграциони салдо		
	Са Косова и Метохије	Из осталих крајева					
1981.	41	4,26	920	95,74	961	970	- 9
1982.	35	4,00	840	96,00	875	891	- 16
1983.	22	3,43	640	96,57	662	711	- 49
1984.	37	5,13	721	94,87	758	790	- 32
1985.	6	0,71	835	99,29	841	960	- 119
1986.	10	1,26	790	98,74	800	801	- 1
1987.	10	1,31	760	98,69	700	814	- 44
1988.	13	1,41	920	98,59	933	996	- 63
1989.	14	1,45	960	98,55	974	1020	- 46
Свега	188	2,48	7386	97,52	7574	7953	- 379

експлоататорски однос према пољопривредницима условило је њихово осиромашење и досељавање у градска насеља, где су услови живота били знатно бољи од услова у селима. Међутим, с обзиром на то да се Прокупље налази у неразвијеном региону и да његова привреда није у могућности да запосли све досељенике, оно у последњих десетак и више година има негативан миграциони салдо, што је ретка појава кад је реч о већим градским насељима. Просечно се у Прокупље у последњих девет година досељава 820, а исељава 883 становника годишње. досељавање је умерено и нема битнијих разлика по годинама, што је индикатор да у ово време у Прокупљу није подигнут ни један привредни објект који би захтевао више нове радне снаге.

Досељавање са Косова и Метохије

Досељавањем у Топлицу са Косова и Метохије нису бројна и поред тога што је реч о суседним регионима. Узрок томе је што је Топлица у економском погледу неразвијена и досељеницима пружа недовољно могућности за запошљавање. У истраживањима која су извршена 1974. године на територији Месне заједнице Белољин (Прекадин, Доња Коњуша, Шишмановац, Белољин, Туларе, Гојиновац, Плочник, Концељ, Горња Коњуша, Ђушница и Вича) после 1960. године досељено је 64 домаћинства, од чега са Косова и Метохије 57 или 89% (26, 73). Узроци исељавања били су условљени национализмом и сепаратизмом шиптарског становништва, мада је због тадашње политичке климе и слободе јавне речи написано »друштвено-економског«. Досељавање са Косова и Метохије била су интензивнија 1981, 1982. и 1983. године због побуне и тероризма који су захватили Косово и Метохију. Тероризам, национализам и сепаратизам шиптарског становништва обилато су помагали Хрватска, Словенија, државно и партијско (СКЈ) руководство Југославије својом пасивношћу и подстрекивањем.

Ради сагледавања узрока исељавања становништва српске националности са Косова и Метохије, анкетирано је 68 домаћинстава која су досељена у Прокупље.

Анкетирање је извршено по више питања, из чијих се одговора могу сагледати прави мотиви исељавања. Од укупног броја домаћинстава, 60,67% одговорило је да су чланови њихових породица физички нападани. Анкетирани истичу да су их Шиптари физички нападали а да правду нису могли да пронађу ни на Косову, ни у Србији ни у федерацији. У анкетним листовима се наводи да су наставници Шиптари »хватали за груди ученице« Српкиње. Један анкетирани домаћин пише да их је »напало 20 Шиптара зато што смо купили имање од комшије Србина и то на кући«, итд. Анкетирани домаћини су истакли у одговорима следеће: покушаја силовања било је 14,63%, националистичких увреда 87,80%, нуђења нереалне цене за земљу 80,48%, малтретирања на радном месту 58,53%, уништавања имовине 95,12%, каменовање кућа 24,39%, скрнављење гробова 51,21%, скрнављење споменика културе 39,70% и протекције при запошљавању 73,17%. Као што се види из ових одговора, постоји читав систем мера код сепаратиста којима се служе при присиљавању исељавања Срба са Косова и Метохије. Још кад их у томе помажу држава и руководство СКЈ, може се замислити како се то успешно остварује.

Табела 5.
Досељеници са Косова и Метохије по карактеристичним одговорима чије решење омогућава њихов повратак (1989)

	Да	Не	Непознато
Да ли имате у власништву земљу на Косову и Метохији?	17 25,00	45 66,17	6 8,33
Да ли сте се на Косову и Метохији осећали грађанином другог реда?	42 61,76	22 32,36	4 5,88
Да ли бисте се вратили на Косово и Метохију ако би вам се вратила продата или одузета имовина, ви се запослили а ваша деца слободно живела?	19 27,94	46 67,65	3 4,41
Да ли је руководство општине толерисало насиље и неправду?	62 91,17	6 8,83	

У табели 5 приказани су резултати анкете досељених домаћинстава са Косова и Метохије који се односе на евентуални њихов повратак. Прво питање се односи на поседовања земље у завичају. На то питање потврдно је одговорило 17 или 25% домаћинстава, која могу бити и потенцијални повратници. Сељаку је земља светиња и кад је напушта, овога пута »главом без обзира«, значи да му је »догорело до ноката«. Близу 70% домаћинстава се изјаснило да су се на Косову и Метохији осећали као грађани другог реда, а 91% да су руководства општине толерисала неправду и насиље. Ако држава не обавља ваљано своје функције, народу преостаје једино решење: исељавање, а то се и догодило. Свега 28% домаћинстава одговорило је да би се под одређеним условима (враћање имовине, запослење, слободан и безбедан живот) вратило на Косово и Метохију.

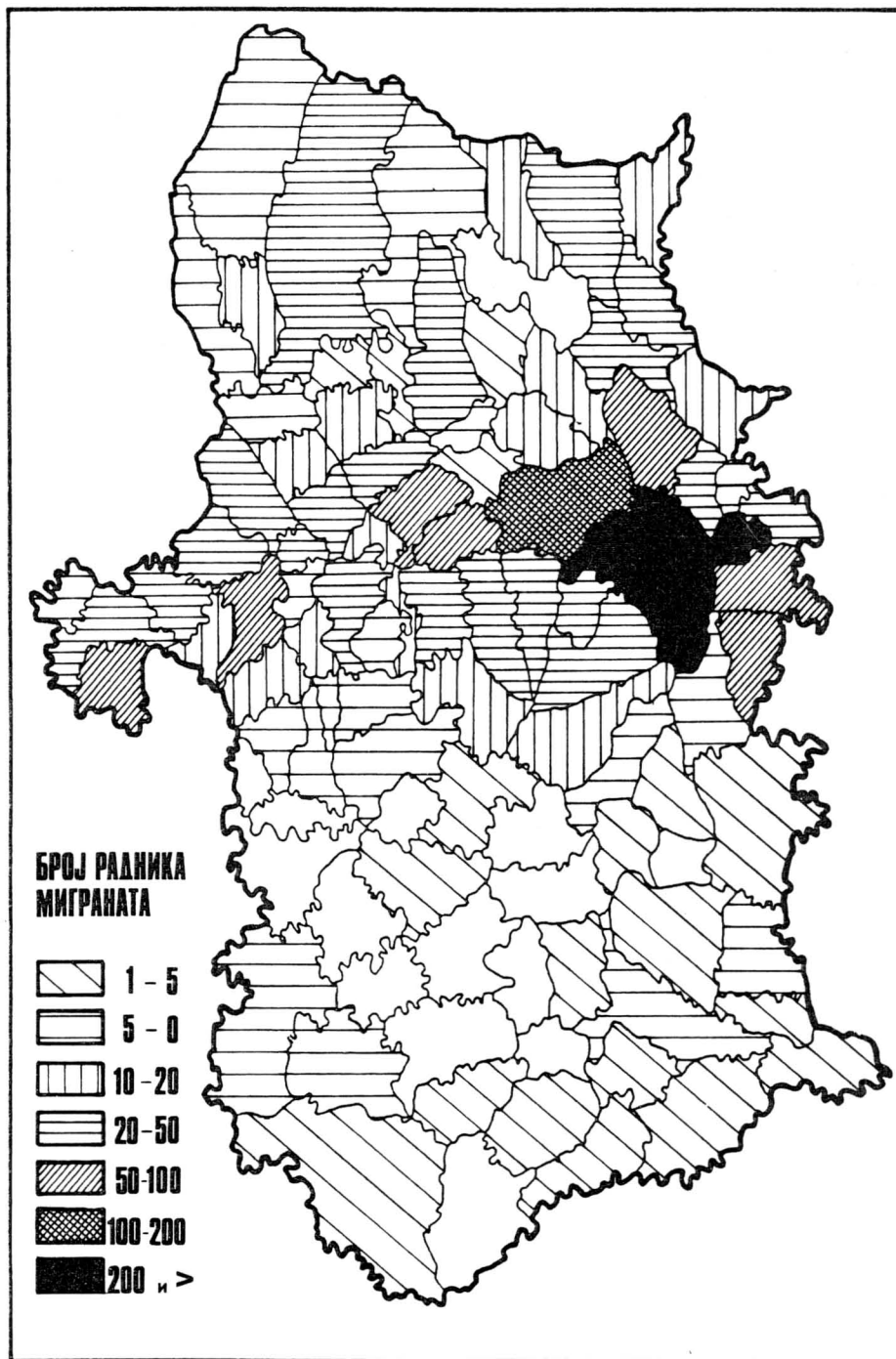
Приближно 68% домаћинстава не би се вратило у родни крај ни под каквим условима. Како држава, оваква каква је, није у стању да испуни ове услове, тешко ће се спровести акција насељавања Косова и Метохије ако се не предузму додатне акције. Проблем Косова и Метохије јесте југословенски у смислу генезе, али у решавању то је проблем искључиво Србије, јер да је Југославија хтела да га праведно решава не би га ни стварала. Досељавања у Прокупље су малобројна, али они који су се доселили дали су поучне одговоре који се могу применити у решавању поновног насељавања српским становништвом са Косова и Метохије.

Дневне миграције радника

Дневне миграције радника Прокупља веома су интензивне и одвијају се на релацији село – град и из Прокупља према Нишу, Куршумлији, Блацу, Житорађи, Мерошини и другим насељима. Потребно је истаћи да један број радника из Прокупља ради и у селима која се налазе у његовој непосредној околини: Малој Плани, Белољину, Прекадину, итд. Тачност оваквог закључка потврђују следећи аргументи: према попису становништва 1961. ван града је радило 148 (3,95%), 1971. 382 (6,02%) и 1981. године 316 (3,68%) радника. Као што се види из статистичких података, процент учешћа радника који су радили ван Прокупља био је уједначен. Дневне миграције радника условљене су комплексом фактора, међу којима преовлађују: конфигурација терена и дистрибуција насеља у простору, изградња саобраћајница, структура привреде и зараде радника које су ниске и приморавају их да се баве допунским делатностима, тешкоће у решавању стамбених проблема у граду и други. Радници мигранти су носиоци различитих утицаја из града према селу, али и обратно. Због њихове бројности, а посебно због пресељавања сеоског становништва у градове, многи су »посељачени«, а ту опасност није избегло ни Прокупље. То се види и осећа на сваком кораку: од неуредних улица и делова града до начина духовног живота. Таква судбина је задесила све наше градове који имају производне функције, односно који су носиоци индустријске производње.

Ради сагледавања неких миграционих обележја радника миграната, извршено је њихово анкетање 1974. године по обележју: дневни мигранти, седмични мигранти и миграната укупно. Затим су мигранти подељени према врсти превоза које користе при одласку на посао и при повратку с посла. Такође су дневни мигранти подељени на следеће делатности: индустрија и рударство, просвета и култура, социјално-здравствена делатност, трговина, занатство и угоститељство, саобраћај, грађевинарство, управа и банке и пољопривреда. Анкетањем је обухваћено 438 радника миграната. Од укупног броја радника миграната на запослене у индустрији и рударству отпадало је 234 (53,47%), просвети и култури 25 (5,70%), социјално-здравственој служби 8 (1,82%), трговини 21 (4,79%), занатству и угоститељству 43 (9,81%), саобраћају 15 (3,42%), грађевинарству 52 (11,87%), управи и банкарству 27 (3,42%) и пољопривреди 13 (2,96%). Потребно је истаћи да велики број дневних миграната ради у индустрији и рударству. То је у вези с положајем и материјалним могућностима ових радника који нису у стању да обезбеде стан у граду. Од укупног броја радника миграната, дневних миграната је било 406 (92,69%), а недељних 32 (7,31%). Недељни мигранти су

БРОЈ РАДНИКА КОЈИ СУ РАДИЛИ VAN МЕСТА СТАЛНОГ БОРАВКА 1971. ГОД.

из удаљених села која имају слабе саобраћајне везе с градом те радници нису у могућности да свакодневно долазе на посао.

Од укупног броја анкетираних радника (2 725) број радника миграната по делатностима био је следећи: пољопривреда 13 (38,23%), грађевинарство 52 (36,88%), саобраћај 15 (26,77%), индустрија и рударство 234 (18,22%), трговина 21 (16,66%), занатство и угоститељство 43 (14,77%), просвета и култура 25 (9,80%), државна управа и банкарство 27 (8,33%) и социјално-здравствена служба 8 (3,73%). Ови подаци показују, с обзиром на то да је анкетиран велики број радника, да је највеће учешће радника миграната у оним делатностима које у материјалном погледу лоше стоје па нису у могућности да реше стамбена питања запослених. Сигурно је да радници мигранти раде под веома отежаним условима и да то негативно утиче на квалитет и квантитет њиховог радног учинка.

Године 1989. извршено је анкетање 404 радника миграната у Прокупљу. Постављена су им следећа питања: број чланова у домаћинству, школска спрема, врста превоза које користе у одласку и повратку с посла, број дневно препешачених километара, да ли у селу имају: водовод, санитарне уређаје, канализацију, асфалтиран пут до Прокупља, асфалтирану главну сеоску улицу, да ли имају намеру да се преселе у Прокупље, да ли су у селу решили стамбени проблем, да ли се баве допунском делатношћу, да ли допунска делатност негативно утиче на рад у предузећу, да ли би се бавили допунском делатношћу ако би на радном месту зарађивали за пристојан живот породице и да ли одлазе на боловање у време сезоне пољопривредних радова? Као што се види из ових питања, анкета је била обимна и садржајна.

Најзаступљеније су биле 1989. године трочлане породице (26,73%), а 1974. – четворочлане (37, 82%). Смањење броја чланова у породици анкетираних радника и последњих петнаестак година у складу је са опадањем стопе наталитета у Топлици. Структура радника миграната 1989. године по школској спреми била је следећа: са 4 разреда основне школе 32 (7,90%), са основном школом 106 (26,23%), са средњом школом 188 (46,53%), са вишом школом 16 (4,00%), са факултетом 6 (1,48%) и није дало одговор на постављено питање 56 (13,88%) радника. Подаци указују да су радници са завршеном средњом школом најбројнији међу радницима мигрантима.

Табела 6.
Анкетирани радници мигранти према врсти превоза
1974. и 1989. године

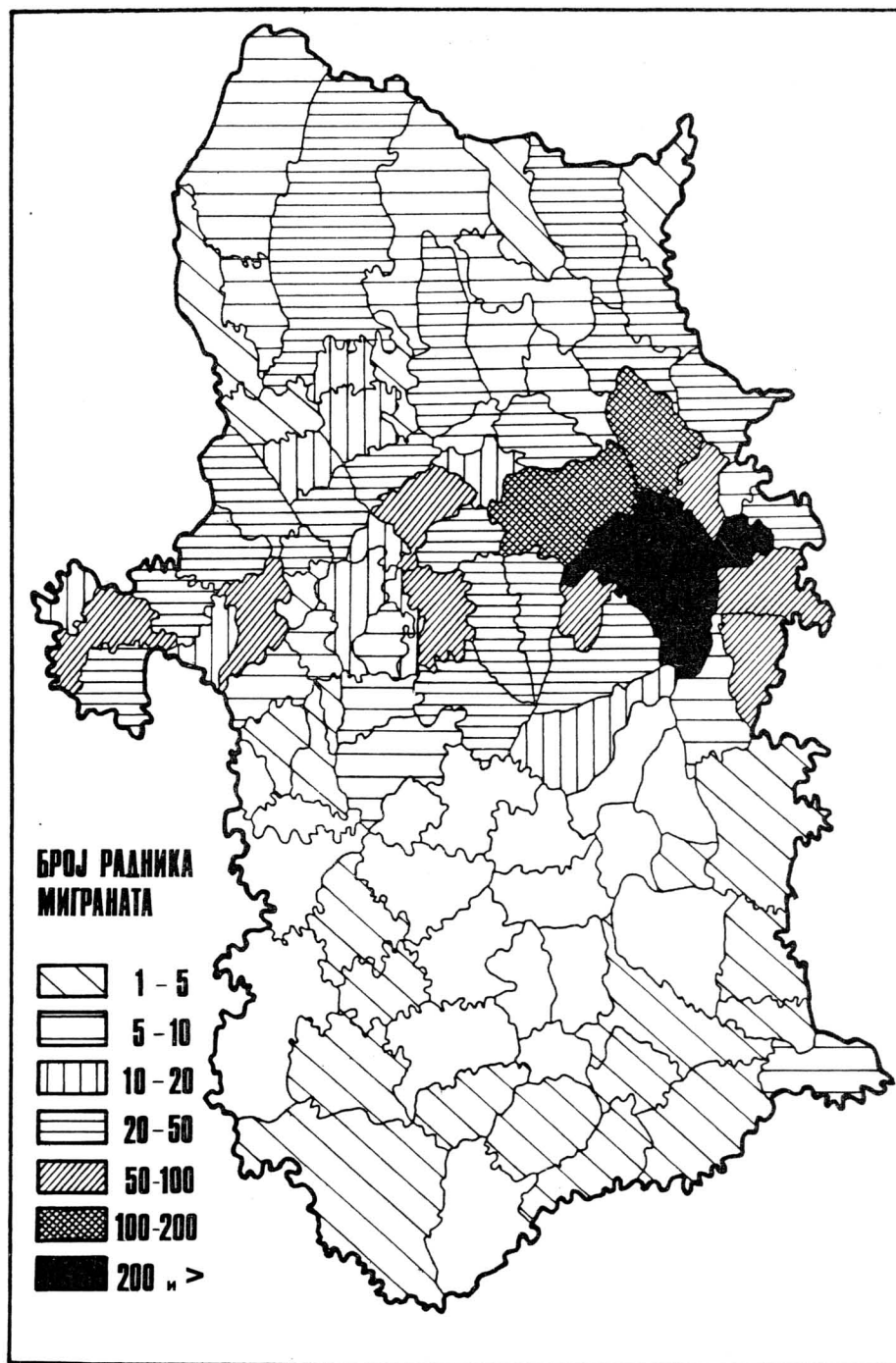
	1974.		1989.	
Свега анкетираних радника миграната	438		404	
Пешице	120	27,42	28	6,93
Аутобусом	141	32,19	332	82,17
Возом	25	5,70	–	–
Бициклом	114	26,02	4	1,00
Аутом	38	8,67	28	6,93
Непознато	–	–	12	2,97

Из претходне табеле закључујемо: број пешака од 1974. до 1989. године смањено се за 76,67%, корисника воза као превозног средства за 100%, бицикла 96,49%, сопственог аутомобила за 26,32%, а повећан је број корисника аутобуса за 135,46%. Промене у коришћењу превозних средстава које користе радници мигранти последица су: изградње и модернизације саобраћајница, повезивање удаљених села аутобуским саобраћајем са Прокупљем, повећање фреквенције аутобуса на путевима, подизања стандарда радника и осталих фактора који делују у комплексу с поменутиим.

Према анкети из 1989. године, радницима је постављено и питање које се односи на решеност комуналних проблема у селу. Од укупног броја анкетираних миграната одговорило је да имају водовод 56,93%, канализацију 8,41%, санитарне уређаје 27,22%, асфалтни пут до Прокупља 66,33%, асфалтирану главну сеоску улицу 28,71% и осветљену главну сеоску улицу 11,38%. Овде се може закључити да су се услови живота и рада на селу у односу на период од последњих двадесет година знатно поправили (овај закључак је и резултат сопственог запажања на терену јер сам 1974. године обишао сва насеља у Топлици. Међутим, и поред знатног унапређења квалитета живота у селима општине Прокупље 55,94% миграната се изјаснило да жели да живи у селу, а 28,71% да се сели у Прокупље. Радници мигранти који имају намеру да се селе у град углавном су из удаљених села у којима се скоро ништа није променило на боље, а и нема изгледа да се то догоди у блиској будућности. Радници мигранти су се 54,45% изјаснили да немају решено стамбено питање на селу, што знатно доприноси њиховој мотивацији да се селе у град. Свега 30,69% анкетираних миграната изјаснило се да има у селу потпуно решено стамбено питање. Радници мигранти су се изјаснили 61,88% да се као допунском делатношћу баве пољопривредом, 1,98% занатом и 3,96% осталим делатностима. Интересантно је напоменути да се 68,31% анкетираних радника миграната изјаснило да им допунска делатност не утиче негативно на резултате рада у предузећу, а свега 9,90% супротно. Ако би довољно зарађивали на радном месту за пристојан живот, 77,72% радника не би се бавило допунском делатношћу, а свега 9,40% радило би и поред добрих зарада. Пада у очи податак да се 84,15% радника изјаснило да у време сезонских пољопривредних радова не одлазе не одлазе на боловање, а свега 1,98% дало је потврдан одговор. Из ових одговора може се поставити више питања и извести анализа и закључака. Сигурно је да треба све предузети како би се побољшао живот у селима и обуставила иселавања становништва јер ће доћи брзо време када ће производња хране бити превасходни задатак целог друштва. Кад дође до праве кризе у производњи хране, мере неће дати брзе резултате јер је пољопривреда као делатност специфична и осетљива.

Према резултатима пописа становништва из 1971. и 1981. године, може се сагледати бројност миграната на територији општине Прокупље и њихова дистрибуција по насељима. Приликом оба пописа дати су резултати запослених по насељима али и они који раде ван места сталног боравка. Зависно од локације насеља, приближно се могу сагледати и дневни мигранти за свако насеље, па и за Прокупље, које је њихово стециште као привредни центар Топлице. Сва насеља према резултатима пописа становништва 1971. и 1981. године сврстана су у 8 (осам) група према процентуалном учешћу миграната у односу на број запослених.

БРОЈ РАДНИКА КОЈИ СУ РАДИЛИ VAN МЕСТА СТАЛНОГ БОРАВКА 1981. ГОД.

Табела 7.
Насеља у околиштини Прокупље према учешћу миграната
у односу на број запослених

Учешће (у %)	1971.		1981.	
	Број насеља		Број насеља	
100%	28	26,16	2	1,86
80–100%	36	33,69	8	7,47
60–80%	13	12,14	23	21,49
40–60%	7	6,54	18	16,82
20–40%	6	5,60	24	22,50
Мање од 20%	2	1,86	13	12,14
Раде 100% у свом месту	7	6,54	15	14,00
Без запослених	8	7,47	4	3,72

Првој групи насеља (сви запослени су радили у месту сталног боравка) 1971. године припадало је 28 (26,16%), а 1981. само 2 (1,86%) (Доња Бејашница и Пискаље). Та насеља су у друштвено-економском погледу неразвијена, популационо су мала и лоцирана су у брдско-планинском делу општине, на падинама Јастрепца и по дну Топличке котлине (Арбанашка, балчак, Бреговина, Бучинце, Дреновац, Обртинце, Пасјача, Стари Ђуревац, Прекашница, бела Вода, Горња Трнава, Булатовац, Југовац и друга). У тим насељима 1971. године није било запослених. Становништво је живело у доста оскудним условима живота. Међутим, десет година касније (1981), сва та насеља, осим Доње Бејашнице, трансформисала су се у друге групе због отварања радних места у њима (углавном су отворене занатске и трговачке радње).

Другој групи насеља (у њима процент радника који раде ван места боравка износи од 80 до 100%) 1971. године припадало је 36 (33,69%), а 1981. свега 8 (7,47%). Та група насеља има у већини повољну локацију у односу на Прокупље и саобраћајнице које их повезују. Тим насељима 1981. године припадала су: Горња Стржава, Бела Вода, Нова Божурна, Вича, Губетин, Добротић, Клисурица, Шишмановац. Нека од тих насеља имају велики број запослених, али и дневних миграната због повољног географског положаја који имају у односу на Прокупље (Горња Стржава, Бела Вода, Нова Божурна, Губетин).

Трећој групи насеља (учешће миграната износи од 60 до 80%) 1971. године припадало је 13 (12,14%), а 1981. 23 (21,49%). У тој групи се повећава број насеља од 1971. до 1981. године. Та насеља су лоцирана, према попису 1981. године, по целој територији општине, а у неким од њих је велики број запослених (Прекадин, Доња Трнава, Бабин Поток, Доња Стржава, Доња Топоница, Ђуковац, итд.). Локација тих насеља је условљена, ако имају велики број запослених и дневних миграната, повољним географским положајем у односу на Прокупље где су запослени.

Четвртој групи насеља (учешће миграната од 40 до 60%) 1971. припадало је 7 (6,54%), а 1981. године 18 (16,82%). Тој групи насеља 1971. године припадала су следећа: Растовница, Бублица, Рељинац, Мршељ, Гласовик, Мала Плана и Доња Речица, а 1981. године: Арбанашка, Булатовац, Ђуревац, Југовац, Калудра, Прекашница, Селиште, Бериље, Ресицац, Бреснички, Здравине, Горње

Кординце, Цигољ, Доње Кординце, Горња Бејашница, Доња Речица, мала Плана и Мршељ. Мршељ, Мала Плана, Рељинац и Доња Речица приликом оба пописа припадала су овој групи насеља. Географски положај ових насеља у односу на Прокупље је повољан (али не свих, као што су Арбанашка, Мршељ, Горња Бејашница, Прекашница, итд.). У неким од ових насеља налазе се и предузећа и друге установе у којима је запослено локално становништво (Мала Плана, Цигољ, Доња Речица).

Петој групи насеља (учешће миграната од 20 до 40%) 1971. године припадала су: Балиновац, С. Статовац, Злата, Велика Плана, Туларе и Белољин (6 или 5,60%). Њихова локација у односу на Прокупље је неповољна, осим Белољина и Тулара због просторне удаљености. Године 1981. група насеља која има од 20 до 40% запослених ван места боравка повећала се у односу на 1971. са 6 на 23 (22,55%). Најзначајнија насеља која припадају овој групи су: Велика Плана, Туларе, Белољин, Рељинац и Горња Речица. Та насеља имају велики број запослених, па се истичу и развијају као локални центри.

Шестој групи насеља припадају она која имају мање од 20% миграната и углавном мали број запослених. Ту групу насеља 1971. године чинила су само два: Прокупље, као градско насеље и општински центар, и Житни Поток као локални центар који је пре 25 година био и општински центар. Године 1981. овој групи насеља припадало је 13 (12,14%), а то су: Бреговина, Мачина, Кожинце, Драги Део, Власово, Бублица, Злата, Крушевица, Широке Њиве, Житни Поток, Баботинац, Микуловац и Прокупље. Првих десет насеља налази се у брдско-планинском делу општине у околини Житног Потока, а Баботинац и Микуловац на падинама Јастрепца. Ова насеља имају мали број миграната због удаљености од Прокупља и оба су карактеристична по иселјавању и старачкој структури становништва. Прокупље има мали број миграната (1971. 382 или 6,62% и 1981. године 316 или 3,68%) због знатног друштвено-економског развитка у односу на околину где се постиже висок степен запослености.

Група насеља (седма) чији сви запослени раде у родном месту 1971. године припадало је 7 (6,54%) а 1981. 15 (14%). Године 1971. овој групи припадала су следећа насеља: Ргаје, Нови Ђуревац, Крушевица, Јовина Ливада, Јабучево и Богујевац на самом југу територије општине, а Баботинац на падинама Јастрепца. Тој групи насеља 1981. године припадала су: Шивиш, Трнови Лаз, Мрљак, Ранкова Река, Грабовац, Ргаје, Нови Ђурђевац, Јабучево, Богујевац, Гласовик, Товрљане, Пестиш, Стари Ђуревац, Обртинце и Бели Камен. Сва та насеља су лоцирана у планинском делу општине на планинама Соколовици, Видојевици, Пасјачи и Радану. Становништво у њима нема ни минималне услове за живот. Перспективе њиховог даљег развоја такође су минималне.

Осмој групи припадају насеља из којих 1971. и 1981. године није било запослених лица. Године 1971. таквих насеља на територији општине било је 8 (7,47%), и то: Бресник, Буколорам, Грабовац, Мрљак, Ранкова Река, Трнови Лаз, Шивиш и Широке Њиве. Године 1981. овој групи насеља припадала су 4 (3,72%), и то: Балчак, Бучинце, Бресник и Буколорам. Она су лоцирана у планинском делу на југу територије општине, као што је случај са насељима седме групе.

Насеља у општини Прокупље поделио сам, према броју миграната, у осам група, имајући на уму резултате пописа становништва из 1971. и 1981. године. Прва група обухвата она насеља у којима нема дневних миграната. Та група насеља повећана је са 16 из 1971. на 20 у 1981. години, или за 25%. Групи насеља из

Табела 8.
Насеља у општини Прокупље по броју радника
миграната, према години 1971. и 1981. године

Број миграната	1971.		1981.	
	Број	Процент	Број	Процент
Без миграната	16	14,96	20	18,69
До 10	46	43,00	46	43,00
Од 11 до 30	25	23,36	18	16,83
Од 31 до 50	11	10,28	13	12,15
Од 51 до 100	7	6,54	7	6,54
Од 101 до 150	1	0,93	1	0,93
Од 151 до 200	—	—	1	0,93
Више од 201	1	0,93	1	0,93

1971. године придружила су се 1981. следећа: Балчак, Обртинце, Стари Ђурђевац, Бели Камен, Пестиш и Гласовик. Од 1971. до 1981. године из ове групе насеља прешла су у остале групе Јовина Ливада, Крушевица и Широке Њиве. Та насеља лоцирана су у брдско-планинском подручју на југу територије општине Прокупље и она су удаљена од града Прокупља од 8 до 35 km. Мигранти ових насеља су просторно толико удаљени да су дневни одласци и повратци с посла искључени.

Другој групи насеља приликом оба пописа, и 1971. и 1981. године припадало је по 46 насеља. Она су чинила 43% насеља у општини Прокупље. Њихова локација у односу на град Прокупље је такође неповољна кад су у питању дневни одласци на посао. Из удаљених насеља свакодневно одлазе на посао само они радници који не могу да плаћају стан у Прокупљу, али и они који су принуђени да се баве пољопривредом као допунском делатношћу.

Трећа група насеља смањила се од 1971. до 1981. године са 25 на 18, или за 28%. Локација тих насеља у односу на саобраћајнице које их повезују с Прокупљем је повољна, што омогућава дневне одласке и повратке с посла. Насеља се налазе по дну Топличке котлине, а има и оних која су лоцирана по падинама њеног планинског обода.

Четврта, пета, шеста, седма и осма група насеља су по много чему сличне јер су сва насеља повољно лоцирана у односу на саобраћајнице и мање или више на индустријски центар Прокупља. Четврта група насеља повећала се од 1971. до 1981. године са 11 на 13 или за 18%. Тој групи насеља 1971. године припадала су: Водице, Мађаре, Бресничкић, Баце, Петровац, Ђуковац, Доња Топоница, Доња Стражава, Доња Речица, Белољин и Велика Плана, а 1981. године: Водице, Мађаре, Баце, Ђуковац, Доња Речица, Белољин, Нова Божурна, Ново Село, Поточић, Губетин, Цугољ, и Горња Трнава. Дакле, седам насеља из ове групе и 1971. и 1981. године имала је од 31 до 50 радника миграната. Остала насеља су прешла у остале групе. Петој групи насеља припадало је по седам 1971. и 1981. године. Тој групи насеља 1971. припадала су: Горња Стражава, Бериље, Поточић, Плочник, Доња Коњуша, Бабин Поток и Мала Плана, а 1981. године Бериље, Бела Вода, Доња Коњуша, Доња Топоница, Бабић Поток, Доња Стражава и Мала Плана. Само три насеља приликом оба пописа припадала су овој групи, док су остала прешла у друге групе. Шестој групи насеља 1971. припадала је Доња

Трнава, а 1981. године Горња Стражава. Село Доња Трнава прешло је током десетогодишњег периода у седму групу насеља. Доња Трнава се својим просторним ширењем и друштвено-економским развојем знатно везује за Прокупље, па се у наредном периоду може очекивати да она постане његов интегрални део. Осмој групи насеља припада Прокупље, које је приликом оба пописа имало више од 300 дневних миграната. Дакле, Прокупље, као општински центар, прима велики број дневних миграната али их и даје суседним градским, али и сеоским насељима.

Дневне миграције радника Прокупља веома су интензивне према свим већим сеоским насељима у Топлици. Превоз путника обављају аутосаобраћајна предузећа »Ниш-експрес«, »Југекспрес«, »Ласта«, »Чачак« и нека друга, углавном у пролазу, затим железница, а има и оних који путују сопственим аутомобилима и бициклима. Радници пешаци су такође веома бројни, посебно из сеоских насеља на јужном ободу Топличке котлине. Избор саобраћајног средства зависи од саобраћајне повезаности и удаљености насеља од Прокупља. Број претплатних карата »Ниш-експреса« (радничке, ћачке и студентске) 1971. године износио је 14 120, 1975. 14 190, 1980. 17 202 и 1981. 17 200. Потребно је истаћи да су аутобуска предузећа у Прокупљу и железничка станица продали 1971. године 722 188 возних карата. Број продатих карата по месецима је различит: најмање карата се прода у јуну, јулу, августу, септембру и октобру, углавном због сезоне годишњих одмора и пољопривредних радова, а највећи у децембру, априлу и мају.

Табела 9.
Број њрејшлайних карата које је издало
Аутосаобраћајно ѡреузеће »Ниш-експрес«

Релација	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.
1. Прокупље – Блаце	2390	2 390	2 520	2 500	2 680	2 680	1 988
2. Прокупље – Цигољ	1 910	2 010	2 020	2 020	2 030	2 030	2 136
3. Прокупље – Речица	1 480	1 580	1 590	1 590	1 600	1 600	1 700
4. Прокупље – Мерошина	1 064	1 164	1 174	1 174	1 184	1 184	1 184
5. Прокупље – Бериље	770	870	880	880	890	890	890
6. Прокупље – Дољевац	750	850	860	860	870	870	890
7. Прокупље – Ниш	730	830	840	840	850	850	890
8. Прокупље – Житараћа	720	820	830	830	840	840	890
9. Прокупље – Куршумлија	690	790	800	800	801	803	844
10. Прокупље – Мала Плана	610	710	720	720	720	730	740
11. Прокупље – Белољун	710	810	820	820	830	830	840
12. Прокупље – Велика Плана	580	680	690	690	700	700	740
С в е г а	12 404	13 504	13 744	13 724	14 005	14 007	13 732

У табели 9 приказани су главни правци кретања дневних миграната радника. И поред тога што не располажемо тачним подацима за ученике и студенте, и њихова свакодневна путовања се поклапају с радничким, с тим што је њихово кретање према Нишу најинтензивније. Најбројнија кретања радника су на релацијама Прокупље – Блаце, Прокупље – Цигољ, Прокупље – Речица и Прокупље – Мерошина и обратно. На свим тим релацијама фреквенција саобраћаја аутобуса је веома интензивна. Ако рачунамо и ћачке и студентске претплатне карте, аутобусима »Ниш-експреса« превезе се велики број путника. Железничка станица у Прокупљу је 1986. продала 188 885, 1987. 160 282 и 1989.

године 127 686 возних карата. Пад продаје возних карата од 1988. године последица је њиховог поскупљења, а и ред вожње није прилагођен протребима радника и студената.

Миграциона динамика ученика средњих школа

Миграције ученика средњих школа у Прокупљу веома су интензивне. Бројност миграната условљена је мрежом средњих школа и њиховом стручном разноврсношћу, великом гравитационом зоном коју има Прокупље, дисперзијом насеља у простору, саобраћајном повезаношћу Прокупља са сеоским и градским насељима у Топлици и другим факторима. Миграцијама ученика средњих школа мора се посветити пуна пажња јер негативно утичу на квалитет и резултате рада које постиже школа у целини. Ученици мигранти оптерећују саобраћај, а нарочито у дане викенда. Потребно је учинити све да се смањи број ученика миграната, било да је реч о мигрантима пешацима или о корисницима саобраћајних средстава. Ученици мигранти живе и раде под неповољним условима, па нису у могућности да квалитетно обављају своје радне обавезе, а посебно их је немогуће ангажовати у ванразредним активностима, што је значајан вид продубљивања знања ученика. Број ученика миграната 1971. године, изражен у процентима, био је 49,73%, 1981. 51% и 1989. 48,59%. Подаци за 1981. годину узети су из пописних, а за 1971. и 1989. годину – из анкетних материјала. Дакле, проценти су скоро исти, што је резултат непромењених услова живота и рада у селима у Топлици у назначено време. Такође је на то утицала и прецизност анкете коју су 1971. и 1989. године веома квалитетно обавиле разредне старешине.

Пописом становништва 1981. године прикупљени су доста обимни подаци о миграцијама, па и о миграцијама ученика. У општини Прокупље 1981. године било је 2 545 ученика који су похађали средње школе у земљи. Од укупног броја ученика у општини Прокупље, на Прокупчане је отпало 1 299 (51%). Миграциона динамика ученика средњих школа у Прокупљу доста је велика. Ученици се крећу од места становања до Прокупља ради похађања наставе, и обратно. Према поменутом попису 975 средњошколаца са територије општине похађало је средњу школу ван места сталног боравка, односно у Прокупљу. Свега 37 средњошколаца из Прокупља похађало је наставу у другој општини. Тако мали број средњошколаца у Прокупљу који иду у школу у другом месту последица је стручне разноврсности средњошколског центра у Прокупљу. Град Прокупље даје више од 50% средњошколаца том центру, што је велико учешће ако се има у виду просторна и популациона зона која му припада.

Просторна дистрибуција ученика миграната средњих школа у складу је с просторном локацијом насеља и њиховом саобраћајном повезаношћу са Прокупљем. Приградска насеља, затим она која се налазе поред саобраћајница и у којима је развијена привреда дају већи број миграната јер су насељена младим становништвом. Више од 10 ученика миграната 1981. године давала су следећа сеоска насеља: Доња Трнава 175, Горња Стражава 107, Мала Плана 75, Доња Топоница 61, Доња Стражава 51, Бериље 50, Доња Коњуша 43, Доња Речица 43, Губетин 42, Горња Трнава 41, Велика Плана 38, Маћаре 38, Нова Божурна 39,

Цигољ 36, Ђуковац 35, Водице 33, Ресинац 33, Бајчинце 32, Петровац 32, Белољин 30, Поточић 30, Миљковица 28, Ново Село 28, Горње Кординце 27, Плочник 26, Бели Поток 22, Бресничкић 22, Конциљ 21, Баботинац 20, Булативац 20, Кончић 18, Смрдан 17, Туларе 14, Доње Кординце 13, Горња Речица 13, Вича 13, Дреновац 12, Југовац 12, Меровац 12, Прекадин 11, Бела Вода 10, Гласовик 10, Мршел 10 и друга.

Пространа дистрибуција миграната ученика по насељима 1981. године приближна је резултатима који су добијени анкетањем ученика миграната 1971. и 1989. године. Порекло ученика миграната за насеља која су лоцирана непосредно уз Прокупље нису прецизна јер су их неки анкетари сматрали интегралним деловима Прокупља. Пописом становништва из 1981. године то је тачно дефинисано, тако да су ови подаци веродостојнији од оних који су добијени анкетањем 1971. и 1989. године.

Ради сагледавања савремених миграција ученика средњих школа у Прокупљу извршено је њихово анкетање 1971. и 1989. године. Анкетни листови су били идентични приликом оба анкетања тако да је обезбеђена тачност података и правилно извођење закључака и упоређивање. Приликом упоређивања и извођења закључака тешкоће се јављају у томе што су школе 1971. називане правим именима, а 1989. године биле су разврстане по струкама. Међутим, није тешко закључити да гимназији из 1971. одговарају природно-математичка и природно-техничка струка, управној и биротехничкој школи правно-биротехничка струка, медицинској школи здравствена струка, пољопривредној школи – пољопривредна струка, а средњој техничкој школи за квалификоване раднике, грубо речено, машинска, електротехничка и текстилна струка.

На основу анкетних питања ученици средњих школа у Прокупљу подељени су по типу насеља из кога долазе у школу (Прокупље, Куршумлија, Ниш и Блаце и сеоска насеља), по социјалном пореклу (занимању родитеља) и по томе да ли се њихови родитељи баве пољопривредом као допунском делатношћу. Анкетирани ученици су сврстани по типу школе коју су похађали 1971. и по струкама 1989. године. Та истраживања била су неопходна да би се правилно схватила миграциона динамика ученика, односно узроци, токови и последице миграција, као и друге њихове карактеристике и законитости. Ученици путници су подељени према времену путовања од куће до школе, и обратно, на дневне и седмичне мигранте. Та су миграциона обележја дата за 1971. и 1989. годину по типовима школа, односно струкама. Године 1989. ученици путници су подељени по врсти превозног средства које користе приликом одласка у школу и повратка из школе. На крају, дати су и ученици пешаци који због локације својих села немају могућности да користе саобраћајна средства при одласку и повратку из школе. Структура ученика миграната по врсти превоза и ученика пешака дата је само за 1989. годину, и то по струкама. У анкетном листу који је коришћен за прикупљање података 1989. године тражено је и име насеља из кога долазе ученици у школу, па сам на основу тога сачинио списак насеља која су дала више од осам ученика путника и разврстао их по струкама. На основу тих података може се сагледати бројност ученика миграната из одређених праваца и њихова структура по струкама. С обзиром на то да су анкетне листове попуњавале разредне старешине, односно професори, веродостојност података је ван сваке сумње, како за 1971. тако и за 1989. годину.

У анкети која је извршена 1971. године ученици су, према месту сталног боравка, подељени на Прокупчане и ученике из сеоских насеља. Приликом анкетирања ученика 1989. године евидентиран је незнатан број ученика из суседних градских насеља: Куршумлије, Блага и Ниша, што је последица заступљености изучавања жељене струке у образовном центру у Прокупљу, а посебно пољопривредне и здравствене.

Табела 10.
Ученици средњих школа у Прокупљу по типу насеља
из која долазе у школу, 1971. и 1989. године

Назив школе или струке	Свега ученика	Из Прокупља	Из сеоских насеља	Из осталих градских насеља			
Гимназија (1971)	518	374	72,20	144	27,80	-	-
Природно-математичка (1989)	197	172	88,32	25	11,68	-	-
Природно-техничка (1989)	135	116	85,94	12	8,88	7	5,10
Правно-биротехничка (1989)	150	132	88,00	17	11,34	1	0,66
Средња медицинска (1971)	283	96	33,92	187	66,08	-	-
Здравствена (1989)	318	116	36,49	195	61,32	7	2,19
Средња пољопривредна (1971)	614	204	33,22	410	66,78	-	-
Пољопривредна (1989)	662	250	37,78	401	60,57	11	1,65
Средња техничка (1971)	369	153	41,46	216	58,54	-	-
Школа за КВ раднике (1971)	522	144	27,58	378	72,42	-	-
Машинска (1989)	517	249	48,17	266	51,45	2	0,38
Електротехничка (1989)	96	51	53,14	40	41,66	5	5,20
Текстилна (1989)	349	155	44,41	194	55,59	-	-
С В Е Г А (1971)	2306	971	42,10	1335	57,80	-	-
(1989)	2424	1241	51,22	1150	47,44	33	1,43

Према резултатима анкетирања из 1971. године учешће ученика из Прокупља, у односу на укупан број ученика по школама, био је следећи: у гимназији 72,20%, средњој техничкој 41,46%, средњој медицинској 33,92%, средњој пољопривредној 33,22%, и у школи за квалификоване раднике 27,58%. Таква ранг-листа средњих школа у Прокупљу, која је сачињена на основу учешћа ученика Прокупчана у њима, у дубокој је вези с образовним нивоом родитеља ученика, њиховим материјалним положајем, делатношћу којом се баве, односом према студијама и другим факторима који су углавном везани за родитеље. Такође је потребно имати на уму да је ова ранг-листа школа условљена и квалитетом ученика, односно успехом који су постигли у основној школи. Познато је да су се бољи ученици опредељвали за гимназије како би се што боље припремили за наставак школовања на факултетима. Огромна већина ученика школе за квалификоване раднике, средње пољопривредне и медицинске школе пореклом је са села из сиромашних породица. Такви родитељи углавном уписују децу, и без њихове воље, у оне школе чије завршавање обезбеђује брзо запослење, и, како се у тим породицама каже, стицање »парчета хлеба«. На опредељивање ученика за та занимања знатно утиче и тренутни положај кадрова

тих занимања у селу (дому здравља, земљорадничка задруга, занатске радње и слично), као и слаб рад на професионалној оријентацији ученика села и града. Потребно је имати на уму да је породична традиција често важан фактор у професионалној оријентацији ученика. Познате су породице лекара, правника, професора, узорних пољопривредника, занатлија, итд. у сеоским и градским насељима. Чак и читава села или крајеви имају велики број људи истоветних или сродних занимања, што је у непосредној или посредној вези с природним ресурсима краја и структуром привредних и ванпривредних делатности.

Анкетирањем ученика у вези са истим питањима 1989. добијени су приближни резултати као 1971. године ако се има на уму да гимназији одговарају природно-математичка и природно-техничка струка, средњој пољопривредној – пољопривредна, средњој медицинској – здравствена струка, итд. Учешће ученика из Прокупља у односу на укупан број ученика повећао се у свим струкама одговарајућих школа из 1971. године. То је резултат исељавања младог становништва из села у Топлици у којима је настала биолошка депопулација. Ако се посматрају збирни резултати за све школе и струке, онда је у средњим школама у Прокупљу 1971. било 42,10% ученика из града, а 51,22% 1989. године. У средњим школама у Прокупљу из суседних градова било је свега 33 (1,34%) ученика, што је занемарљиво. Дакле, повећање броја ученика из Прокупља условљено је механичким приливом досељеника са села, посебно младог становништва, и наталитетом, а смањење сеоског становништва старењем, интензивним опадањем наталитета и исељавањем, што условљава депопулацију, посебно биолошку.

Табела 11.
Ученици средњих школа по социјалном пореклу

	Свега	Деца радника	Деца службеника	Деца пољопривредника	Деца осталих занимања	Баве се пољопривредом као доп. делатношћу
Гимназија (1971)	518	137 26,44	238 45,94	77 14,86	66 12,72	
Природно-математичка (1989)	197	68 34,54	111 56,34	16 8,12	2 1,00	32 16,24
Природно-техничка (1989)	135	33 24,45	95 70,37	3 2,22	4 2,96	24 17,77
Правно-биротехничка (1989)	150	64 42,67	72 48,00	3 2,00	11 7,33	99 66,00
Средња медицинска (1971)	283	111 39,24	51 18,02	80 28,26	41 14,48	- -
Здравствена (1989)	318	105 33,03	110 34,59	27 8,49	76 23,89	98 30,81
Средња пољопривредна (1971)	614	258 42,04	87 14,16	205 33,38	64 10,42	- -
Пољопривредна (1989)	662	327 49,42	111 16,76	141 21,29	83 12,53	195 29,45
Средња техничка (1971)	369	147 39,85	71 19,24	105 28,45	46 12,46	- -
Школа за КВ раднике (1971)	522	229 43,89	33 6,32	210 40,22	50 9,57	- -
Машинска (1989)	517	247 47,79	105 20,30	68 13,15	97 18,76	138 26,30
Електротехничка (1989)	96	51 53,14	17 17,70	8 8,33	20 20,83	17 17,70
Текстилна (1989)	349	173 49,59	54 15,47	81 23,20	41 11,74	77 22,06
С в е г а (1971)	2306	882 38,27	480 20,81	667 29,35	267 11,57	- -
(1989)	2424	1068 44,08	675 27,84	347 14,31	334 13,77	680 28,05

У табели 11 дато је социјално порекло ученика средњих школа у Прокупљу за 1971. и 1989. годину. У обе поменуте године ученици су разврстани по струкама: деца радника (непосредних произвођача), деца службеника (углавном школованих родитеља), деца пољопривредника и деца родитеља осталих занимања. Такође су дати и подаци о броју ученика чији се родитељи баве пољопривредом као допунском делатношћу. С обзиром на то да се јављају проблеми у вези упоређивања података средњих школа 1971. и струка из 1989. године у кратким цртама дајем преглед реформе средњег образовања.

У реформи средњег образовања гимназија је била »трн у оку« реформаторима. Називали су је елитном школом, школом привилегованих за »татине и мамине синове« који морају по свом пореклу да буду интелектуалци, итд. Носиоци реформе били су бивши слаби ђаци и кавзиинтелектуалци који су настојали да све школске програме прилагоде просечном ученику ради стварања једнаких услова сваком ученику у образовању и васпитању, негирајући генетику и радне навике. Чак су до те мере потценили одличне ученике да су им по завршетку основне школе, уместо сведочанства са уписаним оценама, давали уверења да су завршили основну школу. Реформа средњег образовања није само стручни већ и морални промашај »реформатора« јер су у исти однос према програмима ставили талентоване и неталентоване ученике носећи злоједнима и другима. Познато је да у свету приближно 30% ученика није у стању да заврши средњу школу, ако наша земља није и у томе изузетак и специфична. Ученици који не могу да заврше средњу школу остали су »на улици«, а то је крајње неморални чин реформатора. Такви типови »реформе« својствени су само интелектуално ограниченим и нехуманим људима који своје интелектуално сиромаштво проглашавају талентом, а нехуманост – врлином.

На примеру ученика средњих школа у Прокупљу види се да су основне тезе реформе средњег образовања пале на практичном испиту. Ако је 1971. гимназија имала 45,94% ученика чији су родитељи службеници, природно-математичка 56,34% и природно-техничка струка 70,37%, 1989. године имале су знатно више. Процентуална заступљеност деце службеника повећана је и код здравствене (34,59%) и пољопривредне (16,76%) струке у односу на средњу медицинску (18,02%) и средњу пољопривредну (14,16%) школу од 1971. до 1989. године. Из табеле 11 закључујемо да је учешће деце радника, односно непосредних произвођача, било највеће 1971. године у школи за квалификоване раднике (43,89%), затим у средњој пољопривредној (42,04%) и медицинској (39,24%), а најмање у гимназији (26,44%) и средњој техничкој школи (39,85%). Године 1989. знатна заступљеност радничке деце била је у електротехничкој струци (53,14%), затим у текстилној (49,59%), пољопривредној (49,42%), машинској (47,79%), а најмање природно-техничка (24,45%), природно-математичка (34,54%), здравствена (33,03%) и правно-биротехничка (42,67%). Дакле, односи се нису знатније изменили кад се упореде подаци сличних школа из 1971. године који су дати у табели 11. У струкама које су програмски најближе гимназији повећан је процент »службеничке« деце за 4% у односу на гимназију. Апсолутно и процентуално учешће деце чији су родитељи пољопривредници смањен је у свим струкама ако се упореде с подацима одговарајућих средњих школа из 1971. године. То је последица изузетно неповољне старосне структуре сеоског становништва, иселјавања, ниске стопе наталитета, »испражњених села« и веома лоше глобалне политике коју Југославија води према пољопривреди и њеном

развоју. Деце пољопривредника је све мање у селима, па и у школама у Прокупљу. Учешће деце родитеља који се баве пољопривредом као допунском делатношћу у средњим школама Прокупља је доста изражено, посебно код неких струка, а то је знак да се на редовном радном месту не могу обезбедити средства за пристојан живот. Свакако да »двојни« радни однос негативно утиче на резултате рада на радном месту, на унапређење пољопривреде и радну способност радника.

Ако се има на уму целокупна ученичка популација без обзира на тип школе и струку, од 1971. до 1989. године повећан је апсолутни и релативни број ученика чији су родитељи радници и службеници, а смањен је број деце пољопривредника у апсолутном и релативном износу. Ако се не промени глобална и конкретна политика према пољопривреди и селу, број ученика чији су родитељи искључиво баве пољопривредом биће и даље у паду. Потребно је истаћи да сви ти нерешени социјални проблеми негативно утичу на рад ученика, али и њихових родитеља, као и на развој друштва у целини.

Велика дисперзија сеоских насеља у сливу Топлице, концентрисаност средњих школа у Прокупљу и добра саобраћајна повезаност поменутих насеља с градом, омогућили су веома интензивне дневне и седмичне миграције радне снаге и ученика.

Табела 12.
Ученици мигранти у Прокупљу према неким миграционим
обележјима 1971. и 1989. године

Назив школе или струке	Свега миграната		Дневних миграната		Седмичних миграната		Аутобус		Остала превозна средства		Пешице		
Гимназија (1971)	144	27,79	58	40,27	86	59,73	-	-	-	-	-	-	
Природно-матема- тичка (1989)	25	12,69	23	92,00	2	8,00	22	95,65	1	4,35	-	-	
Природно-техничка (1989)	19	14,07	19	100,00	-	-	15	78,96	2	10,52	2	10,52	
Правно-биротехни- чка (1989)	22	14,66	21	95,45	1	4,55	12	57,14	7	33,33	2	9,53	
Средња медицин- ска (1971)	143	50,33	16	11,18	127	88,82	-	-	-	-	-	-	
Здравствена (1989)	193	60,69	104	53,88	89	46,12	100	96,15	1	0,96	3	2,89	
Средња пољо- привредна (1971)	410	66,77	105	25,60	305	74,40	-	-	-	-	-	-	
Пољопривредна (1989)	412	62,23	227	55,09	185	44,91	164	72,24	11	4,84	52	22,92	
Средња техничка (1971)	37	10,02	19	51,35	18	48,65	-	-	-	-	-	-	
Школа за КВ рад- нике (1971)	409	78,35	126	30,80	283	69,20	-	-	-	-	-	-	
Машинска (1989)	268	51,83	203	75,74	65	24,26	119	58,62	7	3,44	77	37,94	
Електротехничка (1989)	45	46,87	35	77,77	10	22,23	28	80,00	2	5,71	5	14,29	
Текстилна (1989)	194	55,58	135	69,58	59	30,42	101	74,81	3	2,12	31	22,97	
СВЕГА													
	1971.	1 143	49,73	324	28,34	819	71,66	-	-	-	-	-	
	1989.	1 178	48,59	767	65,11	411	34,89	561	73,14	34	4,42	172	22,44

У табели 12 дат је укупан број миграната ученика по школама 1971. и по струкама 1989. године. Ученици мигранти су 1971. и 1989. године подељени на

дневне и недељне. Године 1989. ученици мигранти су подељени према врсти превоза и по струкама и, на крају дат је број ученика пешака по струкама.

Године 1971. највећа процентуална заступљеност ученика миграната била је у школама за квалификоване раднике (78,35%), средња пољопривредна (66,77%) и средња машинска (51,83%), а најмање гимназија (27,79%) и средња медицинска школа (50,33%). Ако се имају на уму одговарајуће струке у овим школама, онда је број миграната ученика у природно-математичкој струци (12,69%) и природнотехничкој (14,07%) смањен у односу на гимназију. Иста је ситуација код пољопривредне струке (62,23%) у односу на средњу пољопривредну школу (66,77%). Године 1989. број миграната здравствене струке (60,69%) већи је за приближно 10% у односу на средњу медицинску школу (50,33%) 1971. године. Ако сагледамо учешће миграната ученика по струкама 1989. године онда је на првом месту пољопривредна (62,23%), затим здравствена (60,69%), текстилна (55,58%), машинска (51,83%), електротехничка (46,87%) и на крају су по учешћу миграната правно-биротехничка (14,66%), природно-техничка (14,07%) и природно-математичка (12,69%). Ако имамо у виду целокупну ученичку популацију, број миграната ученика је у апсолутном броју незнатно повећан (за 35 ученика), а процентуално смањен (за 1,14%).

Анализом података о дневним и недељним миграцијама ученика може се уочити да је апсолутни и релативни број недељних миграната 1971. године био веома висок у свим типовима школа осим у средњој техничкој. Тако је од укупног броја, недељних миграната у средњој медицинској било 88,22%, у средњој пољопривредној 74,40%, у школи за квалификоване раднике 69,20%, у гимназији 59,73% и у средњој техничкој школи 48,65%. Ако се проматра укупан број миграната за све школе, недељних је било 71,66% а дневних 28,34%. Високо учешће недељних миграната условљено је некавалитетним и неизграђеним саобраћајницама, недостатком саобраћајних средстава (аутобуса) и другим факторима друштвено-економског карактера.

Према резултатима анкете 1989. године, знатно су смањени број и процентуално учешће недељних миграната у односу на дневне, и то у свим струкама које одговарају типовима школа из 1971. године. Највеће учешће дневних миграната има природно-техничка струка 100%, правнобиротехничка 95,45%, природно-математичка 92%, електротехничка 77,77%, машинска 75,74%, текстилна 69,58%, а најмање пољопривредна 55,09% и здравствена 53,88%. Интензивирање дневних миграција условљено је развојем саобраћаја и повезаности сеоских насеља са Прокупљем као школским центром. Потребно је имати на уму да је број недељних миграната од 1971. до 1989. године смањен за 36,77%, а дневних повећан за 142,24%. Смештајем ученика путника у домове, и ученици и друштво у целини знатно би добили: више времена за учење, растерећење саобраћаја, смањење материјалних трошкова родитеља и слично.

При анкетирању ученика миграната 1989. године, постављено је и питање које превозно средство користе у одласку и повратку из школе. Већина ученика користи се аутобусом, а посебно ученици здравствене струке (96,15%), природно-математичке (95,65%), електротехничке (80%) и природно-техничке (78,96%). Аутобуски саобраћај је у Топлици у великој предности над железничким саобраћајем и за насеља кроз које пролазе путнички возови. Томе је узрок времена поласка аутобуса радницима и ученицима, а време поласка возова се не прилагођава. Довољно је напоменути да се возом као превозним средством користи само осам, а бициклом 26 ученика, од укупног броја.

Због локације сеоских насеља у брдско-планинском делу Топлице, међу ученицима путницима има велики број пешака. Ученици пешаци долазе из оних сеоских насеља која нису саобраћајно повезана са Прокупљем, али и из насеља у његовој непосредној околини. Највише ученика пешака је из машинске (37,94%), текстилне (22,97%) и пољопривредне (22,89%), а најмање из електро-техничке (14,29%), природно-техничке (10,52%), правно-биротехничке (9,53%) и здравствене школе (2,89%). Један од разлога малог учешћа пешака у здравственој струци је у томе што су у питању женска деца. Од укупног броја миграната, на ученике путнике отпада 172 (22,24%), што је сигнал да њима мора да се позабави шира друштвено-политичка заједница.

Највећи број ученика миграната дала су она насеља која су лоцирана у долини Топлице, поред саобраћајница које повезују Ниш – Житорађе – Прокупље – Куршумлија. Тако је из Житорађа било 72 ученика мигранта, Доње Трнаве 54, Мале Планае 31, Лугомира 25, Горње Стражаве 20, Бериља 17, Белољина 16, Доње Стражаве 15, Доње Расоваче 14, Пејковца, Ниша и Арбанасе 13, Доње Кординце 12, Мерошине, Подине и Југбодановца 10, Влахова, Костадиновца, Бучића, Старе Божурне и Горње Кординце 9, Бакуса, Речице, Бресничиха, Куршумлије, Петровца и Белог Потока 8, итд.

Ако рангурамо струке према учешћу ученика миграната, на првом месту је пољопривредна школа са 34,97%, затим следе машинска (22,75%), текстилна (16,46%), медицинска (16,38%), електро-техничка (3,82%), природно-математичка (2,12%), правно-биротехничка (1,86%) и природно-техничка (1,61%). Из учешћа ученика миграната по струкама може се сагледати и социјално порекло ученика, недовољан рад на професионалној оријентацији, материјално стање, делимични успеси и неуспеси у школи, итд. На основу тих карактеристика ученика и ученика миграната у Прокупљу могу се сагледати и оценити мере које је потребно предузети ради усмеравања тих појава. Потребна је интервенција друштвено-политичке заједнице на изједначавању материјалних услова свим ученицима за време школовања. То би био основни задатак шире друштвене заједнице, а одабирање талентованих ученика треба препустити наставничким колективима и осталим стручњацима. У разграничењу тих послова не сме да буде дилеме и мешања компетенција као што је био случај при вођењу средњег усмереног образовања и васпитања, кад су сачињени јединствени програми за све ученике, без обзира на разлике и ученичке могућности.

Дневне миграције студената

Према подацима пописа становништва из 1981. године на територији општине Прокупље било је 1 167 студената. Од укупног броја студената, на Прокупчане је отпадало 775 (66,40%). Остали студенти (392 или 33,60%) пореклом су из сеоских насеља која припадају општини Прокупље. У Прокупљу је 1981. године студирало 294 (37,93%) студената са територије општине, а остали су се школовали у другим високошколским центрима, нарочито у Београду, Нишу и Приштини. Знатан број студената из Прокупља путује свакодневно према Нишу и обратно, користећи се као превозним средством аутобусима, а веома ретко возом због неприлагођености реда војне радним обавезама.

Ради сагледавања миграционе динамике студената Више пољопривредно-прехрамбене школе у Прокупљу, обављено је њихово анкетање по типу насеља из кога долазе, социјалном пореклу (занимању једног од родитеља) и неким миграционим обележјима (свега миграната, дневних миграната, недељних миграната и врсти превоза). Студенти Више пољопривредно-прехрамбене школе подељени су, према стручности, на три одсека: ратарски, воћарско-виноградарски и технолошки. Анкетни подаци су дати по одсесима и збирно за све студенте школе.

Табела 13.
Студенти Више пољопривредно-прехрамбене школе,
по типу насеља из кога долазе у школу (1989/90)

Одсек (смер)	Свега студената	Прокупље		Сеоска насеља		Остала градска насеља	
Ратарство	53	9	16,98	38	71,70	6	11,32
Воћарство и виноградарство	62	8	12,90	46	74,20	8	12,90
Технологија	38	7	18,42	16	42,11	15	39,47
С в е г а	153	24	15,68	100	65,35	29	18,95

Из података који су дати у табели 13 закључујемо: највећа процентуална заступљеност студената из Прокупља је на технолошком одсеку (18,42%), а најмање на воћарско-виноградарском (12,90%), што је у складу с развојем прехрамбене индустрије у граду и развојем воћарства и виноградарства на територији општине; највеће процентуално учешће студената са села има воћарско-виноградарски (74,20%) а најмање технолошки смер (42,11%), што је такође у вези с производњом воћа и грожђа у сеоским насељима и њиховом прерадом у Прокупљу. На то указује податак што је апсолутни и релативни број студената из осталих градских насеља највећи на технолошком (39,47%) и воћарско-виноградском смеру (12,90%).

Табела 14.
Студенти Више пољопривредно-прехрамбене школе по социјалном
пореклу (занимању једног од родитеља) школске 1989/90. године

Одсек	Свега студената	Деца радника		Деца службеника		Деца пољопривредника		Остала занимања родитеља	
Ратарство	53	28	52,83	12	22,64	7	13,20	6	11,33
Воћарство и виноградарство	62	21	33,87	16	25,80	7	11,29	18	29,03
Технологија	38	16	42,10	7	18,42	4	10,52	11	28,94
С в е г а	153	65	42,48	35	22,87	18	11,88	35	22,87

Подаци који су изнесени у табели 14 наводе на следеће закључке: учешће студената чији су родитељи радници процентуално је највеће на ратарском (52,83%) а најмање на воћарско-виноградском одсеку (33,87%); учешће студената чији су родитељи службеници процентуално је највећа у ратарском (22,64%) а најмање на технолошком одсеку (18,42%); процентуално учешће студента чији су родитељи пољопривредници највеће је на ратарском (13,20%) а најмање на технолошком одсеку (10,52%) и студенти чији се родитељи баве осталим делатностима процентуално су најбројнији на воћарско-виноградском (29,03%) а најмање заступљени на ратарском смеру (11,33%). Уочава се да је учешће студената чији су родитељи пољопривредници најмање (11,88%) у односу на укупан број студената школе највероватније из следећа два разлога: прво, схватили су преко свога рада и рада родитеља да је рад у пољопривреди веома мукотрпан и, друго, да побегну са села од кога је и »Бог дигао руке«. То је довољан индикатор да се морају предузети радикалне мере од стране шире друштвене заједнице за мењање односа у пољопривреди и према пољопривреди, а, подразумева се, и према сеоским насељима.

Табела 15.

Студенћи мигранћи према неким миграционим обележјима школске 1989/90. године

Одсек	Свега миграната		Дневни мигранти		Седмични мигранти		Аутобус		Остала превозна средства		Пешице	
Ратарство	44	83,00	9	20,45	35	79,55	20	45,45	6	13,63	18	40,90
Воћарство и виноградарство	54	87,09	17	31,48	37	68,52	26	48,14	5	9,25	23	42,59
Технологија	31	81,57	16	51,61	15	48,39	14	45,16	2	6,45	15	48,39
С в е г а	129	84,31	44	34,10	87	65,90	60	46,51	13	10,07	56	43,42

Из табеле 15 закључујемо да је највеће процентуално учешће студената миграната на воћарско-виноградском смеру, док је на друга два смера нешто мање и изједначено; учешће дневних миграната највеће је на технолошком смеру (51,61%) јер на њему студирају студенти из суседних градова: Ниша, Блаца и Куршумлије, са којима Прокупље има добре саобраћајне везе; учешће седмичних миграната је највеће на ратарском смеру (79,55%) због тога што су његови студенти углавном пореклом из сеоских насеља која имају слабе саобраћајне везе са Прокупљем; студенти мигранти углавном се користе аутобуским саобраћајем (46,51%) у одласку и повратку у школу; знатно је и учешће студената пешака (43,42%), што је у вези с просторном дистрибуцијом сеоских насеља из којих већина студената потиче (65,35%). С обзиром на то да је Виша пољопривредно-прехранбена школа једина на југу Србије, у њој студирају студенти и из суседних градова (Ниша 20, Куршумлије три и по један из Лесковца, Беле Паланке и Блаца). Аутобуско-саобраћајно предузеће »Ниш-експрес« месечно изда око 6 000 претплатних карата за студенте и ђаке, из чега се види да је њихова миграциона динамика веома интензивна.

ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Основне компоненте репродукције становништва су: наталитет, морталитет и природни прираштај. Међутим, ти фактори су условљени нупцијалитетом, диворцијалитетом, фертилитетом, смртношћу одојчади и другим. Природни чиниоци репродукције становништва условљени су комплексом друштвено-економских фактора који се манифестују преко: запошљавања младих, дужине школовања, планирања породице, решености стамбеног питања (нарочито градског становништва), религијских схватања живота и смрти, различитог третмана мушке и женске деце у породицама и друштвима различитих цивилизацијских нивоа, времена ступања у брак, разлика у годинама између супружника и много другог. Није безначајан фактор у репродукцији становништва то што суд при разводу брака у већини случајева децу додељује мајкама, а то дестимулативно делује на склапање новог брака и пород. Тај фактор мање долази до изражаја кад се деца доделе очевима. Осим наведених фактора који утичу на репродукцију становништва, има и других али они мање долазе до изражаја.

Прве статистичке податке о неким факторима репродукције становништва поседујемо с краја XIX века. Детаљни пописи становништва у Србији извршени су 1884, 1890, 1895. и 1900. године. У поменутих пописима дати су подаци о броју нежењених, неударених, ожењених, ударених, удоваца, удовица и разведених мушкараца и жена. У попису из 1884. године дати су збирни подаци за удовце и разведене мушкарце и удовице и разведене жене. У пописима из 1884. и 1900. године проценти су рачунати у односу на укупан број мушкараца, односно жена, без обзира на године старости, а за остала два пописа – у односу на број мушкараца, односно жена који су старији од 15 година. Дакле, могу се вршити упоређивања података из 1884. и 1900. и 1890. и 1895. године.

Из табеле 16 закључујемо следеће: број нежењених мушкараца и неударених жена 1900. у односу на 1884. годину се повећао, а процент смањило; број и процент ожењених мушкараца, разведених мушкараца, удоваца, ударених жена, разведених жена и удовица се повећао. Број удоваца, а нарочито удовица, повећао се као последица ратних губитака становништва, а нарочито мушкараца. Стопа развода бракова за 1900. годину (2,02%) доста је висока, што је резултат несређених животних услова у браку који су поремећени сеобама, ратовима и сиромаштвом.

Веродостојнији подаци о факторима репродукције становништва су из 1890 и 1895. године јер су рачунати за оне становнике који су могли да ступе у брак. У 1895. у односу на 1890. годину запажају се следеће промене: број и процент нежењених мушкараца се смањило, а неударених жена повећао; број и процент ожењених мушкараца и ударених жена се повећао, а број удоваца, разведених мушкараца, удовица и разведених жена се повећао, док се процент у односу на број мушкараца преко 15 година, односно жена смањило.

Табела 16.
Становништво Прокуља по брачном стању 1884, 1890, 1895 и 1900. године

	1884.		1890.		1895.		1900.	
МУШКАРЦИ								
Нежењених	1 149	60,06	616	38,09	585	33,77	1 625	57,60
Ожењених	709	37,07	914	56,48	1 058	61,00	1 097	38,87
Удоваца и разведених	55	2,87	88	5,43	91	5,23	100	3,53
– удоваца	–	–	79	4,88	87	5,00	90	3,18
– разведени	–	–	9	0,55	4	0,23	10	0,35
С В Е Г А	1 913	52,06	1 618	56,33	1 734	55,80	2 822	53,33
ЖЕНЕ								
Неудатих	919	52,18	146	13,10	183	13,54	1 294	50,37
Удатих	697	39,39	870	69,37	967	70,42	1 050	40,85
Удовица и разведених	152	8,63	220	17,53	223	16,24	226	8,78
– удовица	–	–	210	16,74	212	15,44	214	8,32
– разведених	–	–	10	0,79	11	0,80	12	0,46
С В Е Г А	1 761	47,94	1 254	43,67	1 373	44,20	2 570	47,67

Табела 17.
Природно кретање становништва (столое: *нашалишета* (н), *моршалишета* (м),
природној *прираштаја* (п), *нуцијалишета* (б), *дворцијалишета* (рб) и *смртносци*
одојчади (мо))

Година	н	м	пп	б	рб	мо
1948.	30,20	13,61	16,59	25,06	–	–
1953.	40,19	14,32	25,87	9,05	–	–
1961.	28,97	12,67	16,30	8,18	–	69,70
1965.	16,33	7,45	8,88	11,20	–	45,10
1971.	19,69	7,90	11,50	10,24	–	59,20
1972.	18,80	7,26	11,54	8,95	1,64	47,50
1973.	20,70	7,12	13,58	9,24	2,49	41,20
1974.	17,14	6,66	10,48	12,09	2,39	27,60
1975.	20,27	7,02	13,15	13,73	1,71	46,80
1976.	20,61	7,56	13,05	13,23	0,93	25,00
1977.	18,28	6,69	11,59	10,94	2,10	35,10
1978.	16,85	6,41	10,44	12,58	2,51	31,80
1979.	18,15	5,94	12,21	11,72	0,94	21,90
1980.	15,71	7,21	8,50	11,26	1,28	27,50
1981.	15,23	7,41	7,82	10,31	0,70	20,10
1982.	15,98	6,50	9,48	11,54	0,49	24,30
1983.	18,31	6,02	12,29	9,66	1,01	20,00
1984.	16,09	7,08	9,00	10,97	1,17	21,90
1985.	15,39	7,08	8,31	10,18	0,39	20,70
1986.	14,74	7,23	7,51	10,19	1,72	18,90
1987.	16,57	7,78	9,39	10,03	1,00	18,00
1988.	19,18	8,59	10,59	11,24	1,32	22,70
1989.	16,33	8,97	7,36	11,80	1,79	18,00
1990.	17,23	10,02	7,21	9,80	2,40	12,50

У табели 17 дате су стопе наталитета, морталитета, природног прираштаја, нупцијалитета, диворцијалитета и смртности одојчади (стопа смртности одојчади односи се на општину Прокупље) становништва Прокупља. Стопе наталитета, морталитета, природног прираштаја и нупцијалитета за 1948, 1953, 1961. и 1965. годину израчунате су на основу података које поседују одговарајуће службе СО Прокупље, а за остале године на основу података који су званично објављени.

Стопа наталитета становништва Прокупља повећала се после другог светског рата због склапања нових бракова, повратка супружника из рата и комплекса друштвено-економских фактора који стимулативно делују на репродукцију становништва. Стопа наталитета становништва Прокупља највећа је била 1953. (40,10‰), а најмања 1986. године (14,74‰). Унеколико нижа стопа наталитета забележена је 1965. године из непознатих разлога. Посматрано по временским периодима од више година стопа наталитета је била у благом паду. Прокупље је одржало ту стопу наталитета захваљујући досељавању сеоског становништва које се налазило у фертилном периоду. У последњих десетак година успорено је досељавање младог становништва са села јер је сеоска насеља у Топлици захватио процес биолошке депопулације. Дакле, требало би очекивати и даље благи пад стопе наталитета или њену стагнацију.

Стопа морталитета становништва у послератном периоду, све до 1961. године, била је доста висока, а тада је почело њено опадање. Висока стопа морталитета у том периоду условљена је ратним последицама, сиромаштвом,

епидемијама заразних болести, неповољним стамбеним условима, недостатком лекова, а посебно антибиотика, неразвијеном медицинском службом и другим факторима. Наведени фактори деловали су комплексно на морталитет становништва, па је немогуће објективним критеријумима издвојити неки од њих без медицинских истраживања. У току последњих двадесетак година стопа морталитета је стабилизована, с незнатним осцилацијама. У наредном периоду треба очекивати њену стагнацију.

Стопа природног прираштаја у Прокупљу била је 15‰ само пре 1961. године када је почело њено интензивно опадање. После 1980. године она је смањена испод 10‰, што је индикатор друштвеној заједници да се ангажује на решавању овог проблема, који је карактеристичан за централну и северну Србију. У наредном периоду не треба очекивати даље опадање природног прираштаја већ његово задржавање на садашњем нивоу или незнатан пораст.

Стопа нупцијалитета после завршетка другог светског рата била је висока због склапања нових бракова. Касније се та стопа стабилизовала. Веће стопе нупцијалитета биле су 1974, 1975. и 1976. године због тога што су за склапање бракова стасале генерације које су рођене после другог светског рата, а познато је да је то време високог нупцијалитета, наталитета и природног прираштаја. Стопе нупцијалитета и диворцијалитета су се стабилизовале и такав тренд треба очекивати и у наредном периоду.

Стопа смртности одојчади у послератном периоду, па чак и пре двадесетак година, била је висока. Високу стопу смртности одојчади условљавали су лоши материјални и здравствени услови живота становништва и недовољна брига о трудницама. Недовољна здравствена заштита мајке и детета испољавала се у слабо развијеној превентивној медицини, недостатку саветовалишта за труднице и породилишта, недовољном вакцинасању новорођенчади и заштити од заразних болести, недовољно развијеној здравственој служби, лошим материјалним условима живота, итд.

У наредном периоду природно кретање становништва у Прокупљу имаће умерени пораст јер не треба очекивати неке скоковите промене. Становништво Прокупље више неће расти тако интензивно као у прошлом периоду јер неће бити механичког прилива становништва или ће га бити веома мало. Његов пораст ће углавном зависити од природног прираштаја, који је стабилизован у последњој деценији. Овај закључак се заснива и на демографској ситуацији у Топлици, коју карактерише биолошка депопулација и изразита старосна структура сеоског становништва. Репродукција становништва у тесној је спрези »са феноменом миграција«, па се оне морају схватити »као озбиљна друштвена појава« (24, 88) коју треба усмеравати планском акцијом друштва. Репродукција становништва Прокупља у протеклом периоду обезбеђивана је досељавањем младих, а у наредном периоду мораће да се ослони на сопствене репродукционе могућности јер је Топлицу захватила »бела куга«. Дакле, потребно је предузети мере на обнављању становништва Топлице јер се »друштво не сме одрећи циља да обезбеди своју биолошку репродукцију« (14, 244), од које зависе његова будућност и просперитет.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА И ДОМАЋИНСТАВА

На бројчано кретање становништва и домаћинстава Прокупља у прошлости је деловао комплекс историјских фактора. На основу деловања тих фактора у конкретним историјским приликама, у развоју становништва Прокупља може се издвојити пет фаза: прва, до 1878; друга – од 1878 до 1912; трећа – од 1912 до 1918; четврта – од 1918 до 1945. и пета – после 1945. године.

Прва фаза обухвата време од постанка Прокупља до ослобођења од Турака 1878. године. Тај период се карактерише ратовима, сеобама становништва, нестабилним развојем привредног и културног живота и другим проблемима који су условљавали популациони и други развој Прокупља. Све је то непосредно и посредно деловало на кретање броја становника и домаћинстава, промене у структурама становништва и на развој насеља у сваком погледу.

У разним записима и извештајима радника и трговаца налазе се подаци о броју становника и домаћинстава у Прокупљу. Потребно је истаћи да су ти подаци приближно тачни, тако да могу послужити у оријентацији праћења развоја становништва Прокупља. Прокупље је 1516. имало 286 домаћинстава (164 муслиманска и 122 хришћанска), а 1610. године 1 500 »огњишта« и 12 дубровачких трговаца. Према подацима Де Хеа, Прокупље је 1626. године било »grad bourg« (велика варош), а Ниш »petite ville« (мала варош) (9, 59). Као што видимо из тог записа, Прокупље је тада било веће од Ниша. Треба имати на уму да је то време просперитета дубровачке трговине у Прокупљу. Прокупље и Нови Пазар такође су, поред Београда, најзначајнији градови покорене државе Немањића. Године 1641/42. у Прокупљу је било 300 турских и 30 српских кућа, као и шест цамија. Те податке је дао у свом извештају барски надбискуп Бианки. Он истиче да су сви дубровачки трговци у Прокупљу католици. Године 1650. у Прокупљу је било 90 дубровачких трговаца, који су поседовали 50 дућана, 31 кућу, 30 винограда, шест повртњака и два чифлука (9, 55). Међутим, скадарски бискуп Петар Богдани наводи да је у Прокупљу 1662. године било 15 кућа дубровачких трговаца који су имали своје капеле и капелане. Непосредно пре почетка аустро-турског рата (1683–1699) у Прокупљу је било 30 кућа дубровачких трговаца. Аустријски фелдмаршал Ђовани Пиколомини заузео је Прокупље 1689. године. После склапања мировног уговора између Аустрије и Турске велики број српског становништва из Прокупља и околине преселио се у крајеве преко Саве и Дунава. Топличани су се 1690. године иселили у великом броју у Војводини због страха од турске освете и терора који их је очекивао због учешћа у рату на страни Аустрије. Без двоумљена, број становника Прокупља се смањио због страдања у рату и због исељавања. Овде се мисли на становништво православне вере, док је број становништва муслиманске вере био у сталном порасту, како у Прокупљу тако и у целој Топлици. У другом рату између Аустрије и Турске (1737–1739) успорен је развој становништва Прокупља и нарушена етничка структура у корист становништва муслиманске вере. Прокупље је у том рату опустошено и разорено,

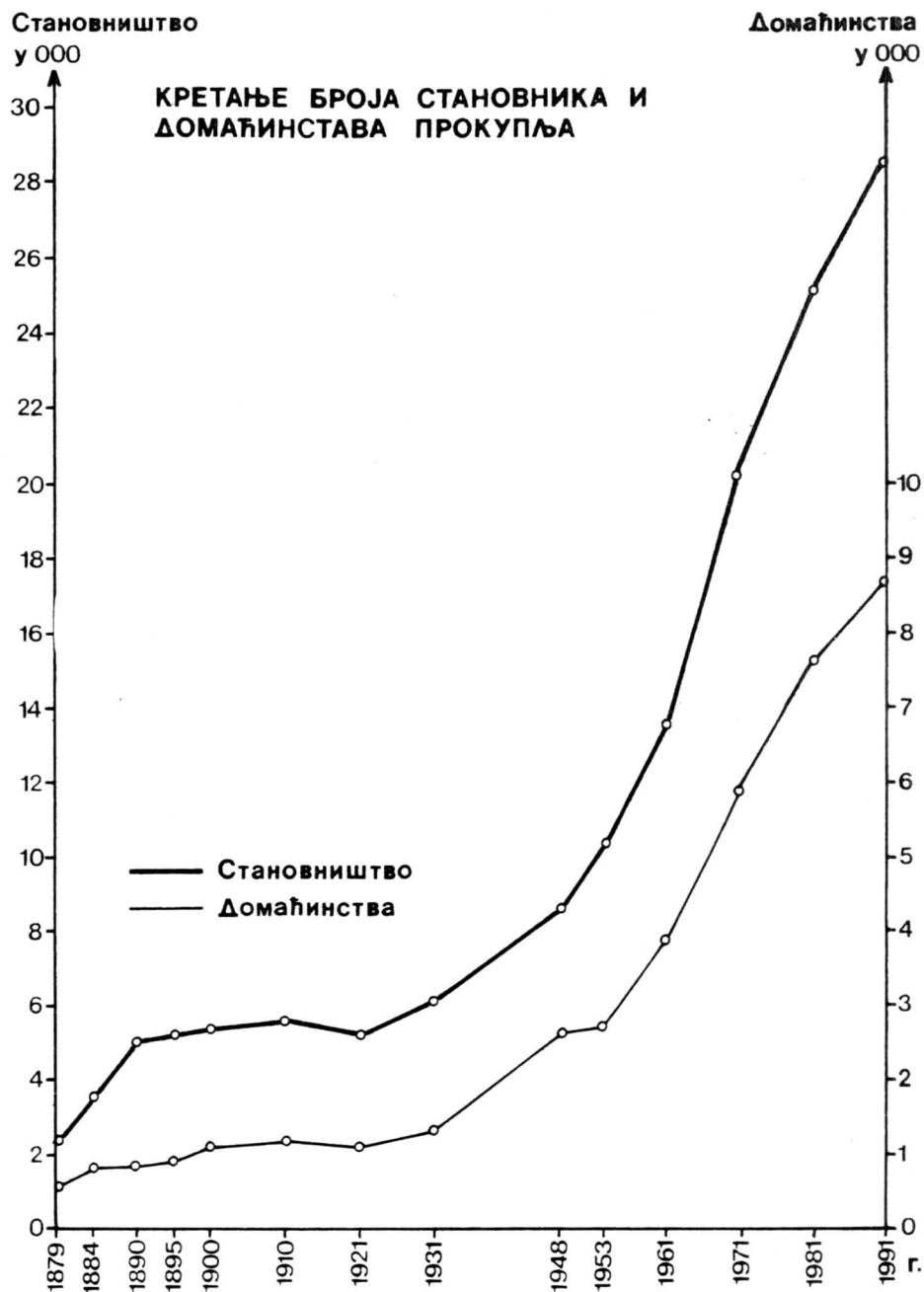
а после завршетка рата настало је велико исељавање српског становништва и масовно досељавање Арнаута. Године 1858. Прокупље је имало око 840 домаћинстава.

Табела 18.
Крепање броја становника и домаћинства од 1878. до 1991. године

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1878.	1804		444		4,06
1879.	2560	141,90	604	136,03	4,23
1884.	3674	143,51	780	129,13	4,71
1890.	4856	132,17	865	110,89	5,61
1895.	5205	107,18	917	106,01	5,67
1900.	5392	103,59	1083	118,10	4,97
1910.	5751	106,65	1178	108,77	4,88
1921.	5393	93,77	1109	94,14	4,86
1931.	6024	111,70	1320	119,02	4,56
1948.	8739	145,06	2593	196,43	3,37
1953.	10050	115,00	2707	104,39	3,71
1961.	13679	136,10	3869	142,92	3,53
1971.	20104	146,96	5936	153,42	3,37
1981.	25602	127,34	7551	126,80	3,32
1991.	28423	111,00	8395	111,17	3,38

У српско-турском рату из 1876. и руско-турском рату из 1877/78. године, у коме је учествовала и Србија, Прокупље је доживело велика разарања и страдања српског, турског, арнаутског и черкеског становништва, али и најславнији и најсрећнији дан у својој историји, одлобођење од Турака (6. XII 1877. године). Прокупље је 420 година било под Турцима. Уочи тих ратова, Прокупље је имало 405 турских, 299 арнаутских, 440 српских и око 100 черкеских кућа. Међутим, П. Ђевори тврди да је Прокупље уочи ослобођења од Турака имало 620 шиптарско-турских, 325 српских, 36 циганских, 50 турских и три јеврејска домаћинства (5). Рат из 1877/78. године завршен је Берлинским конгресом, према чијој су одлуци Топлица и други крајеви јужне Србије припојени Кнежевини Србији. По исељавању окупаторског становништва, Прокупље је постало чисто српска варош у којој је 1878. године живело 1 804 становника. Са ослобођењем Прокупља од Турака почиње друга фаза његовог популационог развитака.

Друга фаза развоја становништва и домаћинства Прокупља карактерише се досељавањем становништва православне вере из суседних региона, затим из Црне Горе, околине Сјенице, Ужица, Копаоника, Санцака, Косова и других крајева. Тако је Прокупље 1878. имало 1 804 становника, а 1879. године 2 560, што значи да је број становника само за једну годину повећан за 42%. У истом периоду број домаћинства повећан је за 36%. Потребно је напоменути да је село Гарић 1878. године рачунато као самостално насеље, а 1879. – као саставни део Прокупља, па је и то утицало на пораст броја становника и домаћинства. Интензивирање досељавања становништва у Прокупље допринео је Закон о

насељавању новоослобођених крајева међу којима је Топлица имала централно место. Број становника је повећаван веома брзо до 1890. године, када је завршено масовно досељавање становништва у Топлицу и друге новоослобођене крајеве јужне Србије од Турака. Тако је број становника Прокупља од 1878. до 1890.

године повећан за 169%, а од 1890. до 1910. године за свега 18%. Тај податак указује на чињеницу да је становништво Прокупља расло у првих дванаест година по ослобођењу од Турака досељавањем и природним прираштајем, који је касније условљавао умерен пораст становништва. У том периоду досељавало се углавном младо становништво, углавном мушко. Пораст броја домаћинства у том периоду био је такође скоковит и неуједначен. Стабилан развој становништва и домаћинства Прокупља нарушен је балканским ратовима и првим светским ратом, када почиње трећа фаза његовог популационог развоја.

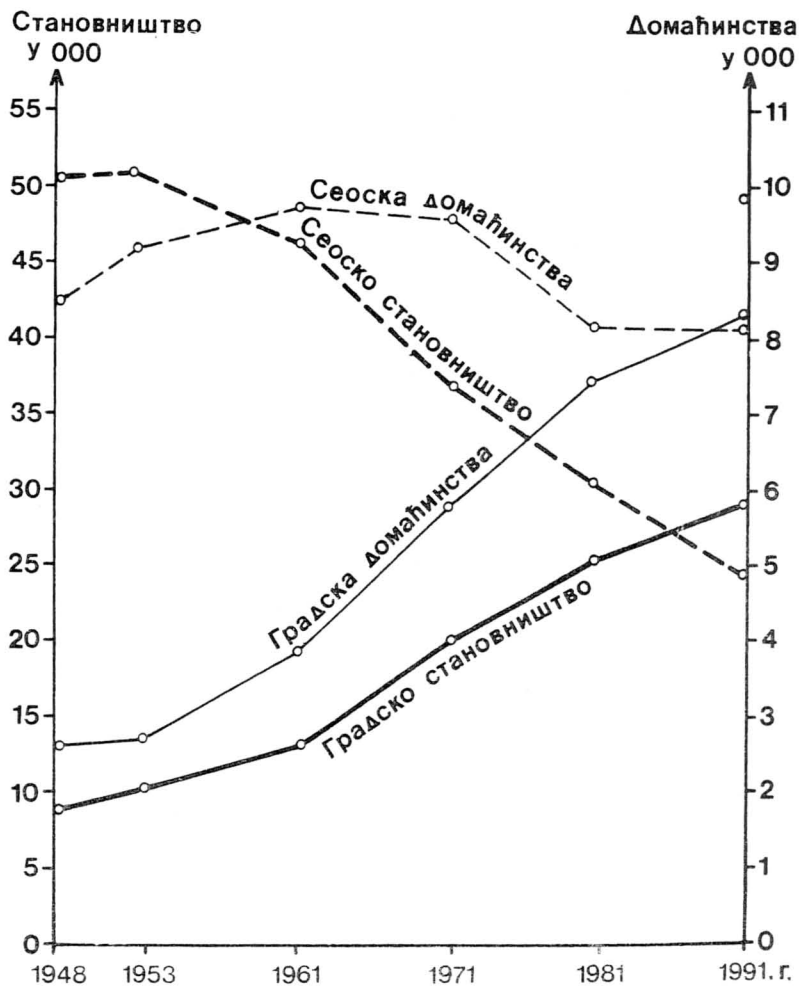
У време балканских ратова и у првом светском рату Прокупље је имало велике губитке становништва и разарања материјалних и културних добара града. У време првог светског рата бугарски окупатори завели су невиђени терор над покореним српским становништвом. Посебно су спроведене велике репресалије над становништвом после угушења топличког устанка 1917. године. Од 1910. до 1921. године број становника Прокупља се смањио за 6% и поред тога што је реч о периоду од само 11 година. Овај податак јасно говори како су прокупчани прошли у првом светском рату. Свакако да је било веће страдање мушког становништва, без обзира на године старости, јер су и дечаци будући потенцијални борци. Да је то тачно, указују и статистички подаци који су дати у табели о полној структури становништва Прокупља. У том интервалу заустављени су сви позитивни токови развоја Прокупља који су се крајње негативно одразили на његов популациони развитак. Чак је и број домаћинства од 1910. до 1921. године опао и поред зачетка процеса распадања патријархалних породица.

Развој становништва Прокупља између првог и другог светског рата ушао је у мирније воде. Стварањем Југославије 1918. године, постепеним оживљавањем привредног и културног живота, враћањем супружника из рата, склапањем нових бракова, успостављањем оптималне стопе маскулинитета и услед других фактора створени су услови за нормалан и стабилан пораст становништва Прокупља. Број становника и домаћинства у Прокупљу из године у годину се увећавао али то није био онај очекивани развој који је наслућиван ослобођењем земље од окупатора и формирањем сопствене државе – Југославије. Ратни губици Прокупчана дуго су утицали на популациони пораст Прокупља. Број становника Прокупља од 1921. до 1931. године повећан је за 11%, а од 1931. до 1948. године за 45%. Број домаћинства у Прокупљу од 1921. до 1931. године повећан је за 19% а од 1931. до 1948. године за 96%. То су подаци који указују на чињеницу да се Прокупље између првог и другог светског рата почело убрзано развијати у економском, културном, популационом и другом погледу. Други светски рат покидао је нити континуитета развоја Прокупља, као у друштвено-економском и културном тако и у популационом погледу. Точак историје поново се вратио и Прокупчани су морали да испочетка почну изградњу града, када почиње пета фаза његовог друштвено-економског, културног и популационог развитака.

Пораст броја становника и домаћинства Прокупља после другог светског рата био је веома интензиван захваљујући склапању нових бракова, враћању супружника из рата, повећању наталитета, а смањењу морталитета становништва посебно деце, досељавању становништва у фертилном периоду, економском и културном развоју, психофизичкој сигурности грађана, вери у нови друштвено-економски систем и другим факторима. Наведени фактори су деловали комплексно на популациони пораст Прокупља и на промене у

структури становништва. Најинтензивнији пораст броја становника и домаћинстава у Прокупљу био је од 1961. до 1971. године. Индекс пораста становништва у том периоду износио је 146,96, а домаћинстава 153,91. Просечна годишња стопа раста становништва у том периоду износила је 3,8%, од чега је на природни прираштај долазило 12,36%, а на механички 26,64%. Тако висок пораст становништва и домаћинстава у Прокупљу објашњава се интензивним развојем индустрије и досељавањем радне снаге из сеоских насеља у Топлици. Досељавања су била мотивисана, поред запошљавања и школовања деце, жељом за удобнијим животом у граду. Тако је на укупан број становника Прокупља 1961. било приближно 55% имиграната, а 1971. године 61%. Ови подаци указују на то да је број становника Прокупља повећаван углавном механичким приливом сеоског становништва.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА И ДОМАЋИНСТАВА ОПШТИНЕ ПРОКУПЉЕ ПОСЛЕ II СВ. РАТА

Као што се прогнозирано 1972. године, број становника и домаћинства у Прокупљу у току последњих 15 година успорено расте у односу на период од 1958. до 1970. године, када је био скоковит и интензиван. Нема више подизања већих индустријских предузећа и значајнијих реконструкција и проширења постојећих за које би била потребна нова радна снага. Дакле, у наредном периоду не треба очекивати интензиван пораст броја становника, већ константан и малобројан који ће се ослањати на природни прираштај и на умерено досељавање сеоског становништва. Исте тенденције треба очекивати кад је реч о порасту домаћинства, јер је успорена стамбена изградња, делимично успорено досељавање, неповољна старосна структура у селима, а процес распадања патријархалних породица, који је највише доприносио повећању броја домаћинства, завршен је. Тачност претходне констатације о успоренијем досељавању сеоског становништва у Прокупље може се поткрепити следећим подацима: процент смањења сеоског становништва у општини Блаце од 1948. до 1991. године износио је 52%, Куршумлији 68% и Прокупљу 51% а домаћинства од 1961 до 1991. у Блацу 16%, Куршумлији 31% и Прокупљу за 17%. Важно је знати да је просечна стопа природног прираштаја у периоду од 1971–1981. године износила у општинама Прокупљу – 1,9‰, Куршумлији – 13,6‰ и Блацу – 10,8‰. Треба истаћи да су те територије у популационом погледу биле главна »изворишта« досељеника Прокупља у време његовог привредног и популационог развитка.

Кретање броја домаћинства у Прокупљу после другог светског рата условљено је комплексом фактора, међу којима је потребно посебно нагласити: досељавање сеоских домаћинства, деобу вишечланих породица на нуклеарне породице и досељавање самаца у Прокупље ради запослења. Ти процеси су условљени друштвено-економским приликама које су непосредно и посредно деловале на промене у сеоским насељима у његовој околини. Може се рећи да је Прокупље упоредо расло у популационом, индустријском, културном и сваком другом погледу. Како су се ти процеси одражавали на промене у броју чланова у домаћинству у току последњих тридесетак година, може се видети из следеће табеле.

Табела 19.
Домаћинства у Прокупљу по броју чланова, за 1961, 1971. и 1981. годину

Број чланова	1961.		1971.		1981.	
Са 1 чланом	574	14,83	749	12,65	849	11,24
Са 2 члана	604	15,61	988	16,64	1 255	16,62
Са 3 члана	757	19,56	1 303	21,95	1 545	20,46
Са 4 члана	947	23,84	1 800	30,32	2 608	34,53
Са 5 чланова	569	14,70	673	11,33	711	9,41
Са 6 чланова	255	6,59	241	4,05	305	4,03
Са 7 чланова	112	2,89	94	1,58	107	1,41
Са 8 и више чланова	78	2,00	88	1,48	96	1,27
Непознато	–	–	–	–	75	1,03
С в е г а	3 869		5 936		7 551	

Број самачких домаћинстава од 1961. до 1981. године је у апсолутном порасту углавном због досељавања самаца и њиховог запошљавања у привредним и ванпривредним делатностима у Прокупљу, а делимично и због издвајања појединаца из ширих породица који по издвајању формирају посебно домаћинство. Већина самачких домаћинстава су подстанари, што је посебан лични и друштвени проблем у овом граду. Број домаћинстава са једним чланом у односу на укупан број домаћинстава процентуално је у опадању. Број домаћинстава са два члана од 1961. до 1981. године је у апсолутном порасту. Процентуално учешће домаћинстава са два члана у односу на укупан број домаћинстава од 1961. до 1971. године је у порасту, а од 1971. до 1981. године он је константан. Већину двочланих домаћинстава чине млади брачни парови без деце, јер се после ступања у брак издвајају из шире породице и формирају посебно домаћинство, што је нормално ако се имају на уму одмакли социолошки процеси распадања патријархалних породица. Треба имати на уму да двочлана домаћинства чине и стари чија су се деца одвојила од шире породице или нису имали породе. Многа од двочланих старачких домаћинстава су и социјални проблеми Прокупља. Трочлана домаћинства су од 1961. до 1981. године у апсолутном порасту, што је нормално јер град у популационом смислу расте. Кад се изрази процентуално у односу на укупан број домаћинстава од 1971. до 1981. године, релативан број трочланих домаћинстава је у лаганом опадању. Та домаћинства чине углавном брачни парови с једним дететом. Домаћинства са четири члана у апсолутном и релативном погледу су у порасту од 1961. до 1981. године. Већину тих домаћинстава чине нуклеарне породице, односно родитељи са двоје деце.

Домаћинства са 5, 6, 7, 8 и више чланова, кад се изрази у процентима у односу на укупан број, у сталном су паду од 1961. до 1981. године. Кад је реч о апсолутним бројевима, има извесних одступања. Тако се број домаћинстава са осам и више чланова повећава од 1961. до 1981. године. Велики број чланова у домаћинству карактеристичан је за ромске породице, које чине 5,34% укупног становништва Прокупља. Треба имати на уму да је 1961. године било 19 домаћинстава са 9 чланова, 8 са 10 и 11 са 11 и више чланова по домаћинству. У тим разлозима налази се објашњење што је од 1961. до 1981. године повећан број домаћинстава са осам и више чланова у њима. Сигурно је да ће се број домаћинстава са више од четири члана смањивати у наредном периоду, а преовлађиваће четворочлана домаћинства.

СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА ПРОКУПЉА

Структура становништва према полу

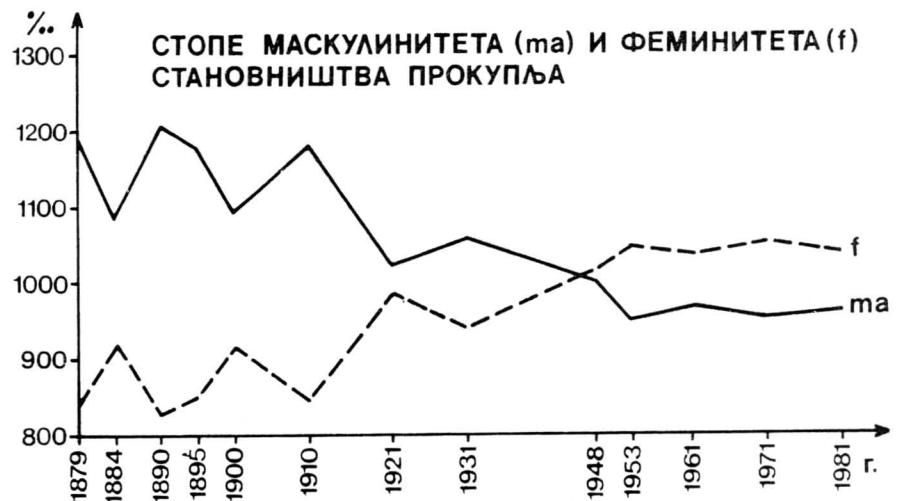
Полна структура становништва зависи од комплекса фактора који посредно и непосредно делују на број мушкараца и жена у одређеном месту, крају, држави и слично. Основни фактори који одређују полну структуру становништва су: полна структура живорођене деце, структура миграната према полу, диференцијалне смртности становништва према полу, посебно одојчади, ратови, структура привредних делатности, посебно за мања градска насеља, културно-здравствени ниво становништва одређене популације и други. На полну структуру становништва Прокупља нарочито су деловали следећи фактори: структура живорођене деце према полу, ратови и структура привредних делатности.

Табела 20.
*Становништво Прокупља према полу, са стојама
маскулинијетета (ма) и феминијетета (ф)*

Година	Свега	Мушких		Женских		ма	ф
1879.	2560	1391	54,33	1169	45,67	1189,96	840,40
1884.	3674	1913	52,06	1761	47,94	1086,31	920,54
1890.	4856	2657	54,71	2199	45,29	1208,27	827,62
1895.	5205	2814	54,06	2391	45,94	1176,91	849,68
1900.	5392	2822	53,33	2570	47,67	1098,05	910,70
1910.	5751	3114	54,14	2637	45,86	1180,88	846,82
1921.	5393	2723	50,49	2670	49,51	1019,85	980,53
1931.	6024	3101	51,47	2923	48,53	1059,42	942,29
1948.	8739	4344	49,70	4395	50,30	988,39	1011,74
1953.	10050	4916	48,91	5134	51,09	957,53	1044,34
1961.	13679	6712	49,06	6967	50,94	963,39	1037,99
1971.	20104	9805	48,77	10299	51,23	952,03	1050,38
1981.	25602	12535	48,96	13067	51,04	959,28	1042,44

Из табеле 20 може се извести више закључака о полној структури становништва Прокупља. Број мушкараца у свим пописаним годинама од 1879. до 1931. године, био је већи у односу на број жена. То се јасно уочава из стопа маскулинитета и феминитета. Нормално би било да је број мушкараца мањи у односу на број жена јер је ово време многих ратова које су Прокупчани водили за ослобођење. У ослободилачким ратовима 1876–1878. године било је »знатно проређено одрасло мушко српско становништво« (34. 5). Такође су одрасли мускарци, чак и мушка деца, страдали у балканским ратовима и у првом светском

рату. Губици мушкараца у поменутим ратовима надокнађивани су досељавањем појединаца који су се запошљавали у прокупачком занатству, које је после ослобођења Топлице од Турака доживело снажан развој. Осим појединачног досељавања, у Прокупље су се досељавале и породице из суседних региона, па чак и из Црне Горе. Да није било досељавања мушкараца у Прокупље од 1918. до 1921. године у граду би био мањак мушког становништва због страдања у претходним ратовима. Колико су страдали мушкарци у балканским ратовима и у првом светском рату види се по броју мушкараца који је смањен од 1910. до 1921. године за 3%. Резултати пописа из 1931. године показују да се бројчани однос између мушкараца и жена у односу на 1921. поправља у корист мушкараца. На бројност мушкараца пре другог светског рата деловала је структура привредних делатности и неписменост, жена што је условљавало њихову миграциону неактивност. Жене су у то време обављале кућне послове, радиле у пољу и подизале децу. Реткост је било наћи жену која се бави неким занатом или »државним« послом.

У свим пописним годинама од 1948. до 1981. године у Прокупљу је живело више жена. Вишак женског становништва у односу на мушко становништво 1948. године последица је већег страдања мушкараца у другом светском рату. У осталим пописним годинама било је женског становништва више 1 до 2%. То је последица исељавања мушког становништва у развијеније градове и регије, структуре привредних делатности у Прокупљу, мењања односа према школовању женске деце, запошљавања жена и других мање значајних фактора. Жене су добиле велики број радних места у фабрици текстила и комбинату за прераду воћа и поврћа. У току последњих 25 година женама су доступна сва радна места, а то су омогућиле њихове школске квалификације, радне способности и друштвена ангажованост. Велики број жена такође је запослен у друштвеним делатностима и администрацији индустријских предузећа.

Старосна структура становништва

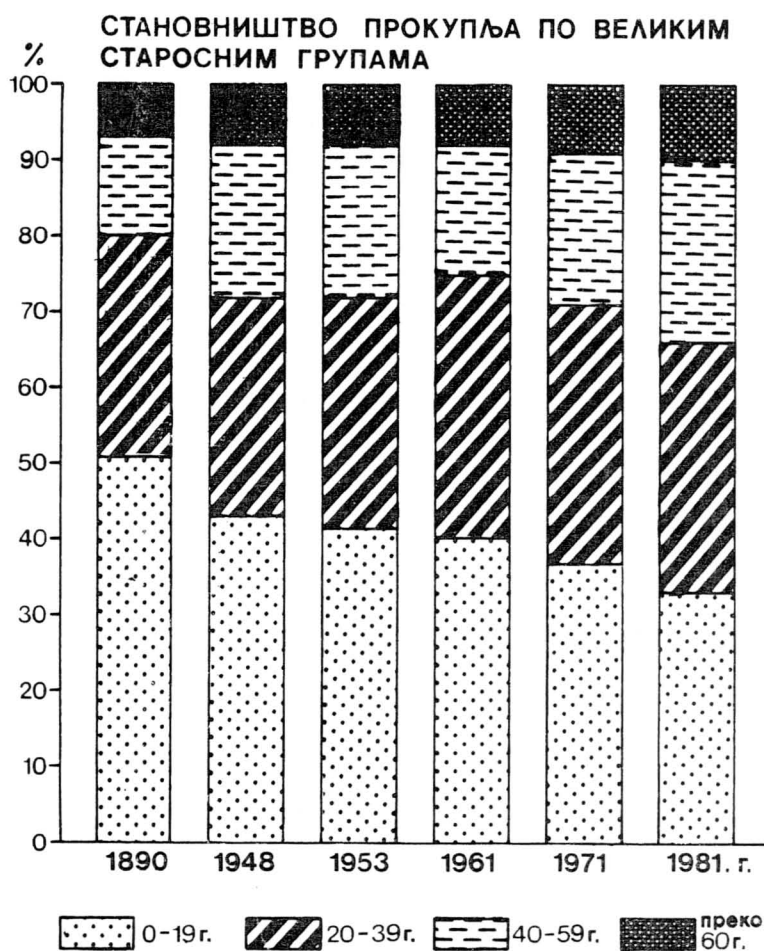
Проучавање старосне структуре становништва има теоријски и практичан значај. На основу детаљних истраживања старосне структуре становништва и утврђивања даљих тенденција развоја могу се решавати практични проблеми друштва. Од старосне структуре мора се полазити при »изучавању наталитета, морталитета, миграција, економских структура, планирања радне снаге, војних обавезника, ђака и студената... капацитета школа и факултета, стамбена изградња« (26, 121), мреже трговачких и угоститељских објеката и других друштвених потреба и проблема. На основу старосне структуре становништва дају се процене природног кретања становништва и бројчани пораст становништва и домаћинства. На основу детаљног познавања старосне структуре становништва одређеног краја, насеља или групе насеља одређује се и социјална политика и друштвене интервенције, било да је реч о отварању школа, запошљавању, санирању иселјавања или о вођењу бриге о старачким домаћинствима која су временом постала социјални проблеми. Ј. Ћирић пише »да се из старосне структуре огледа прошлост, види садашњост и назире будућност кретања становништва« (38, 130), што је основна претпоставка правилног усмеравања развоја одређене популације и њених животних потреба.

Табела 21.
Становништво по великим старосним групама, полу и индексу старења

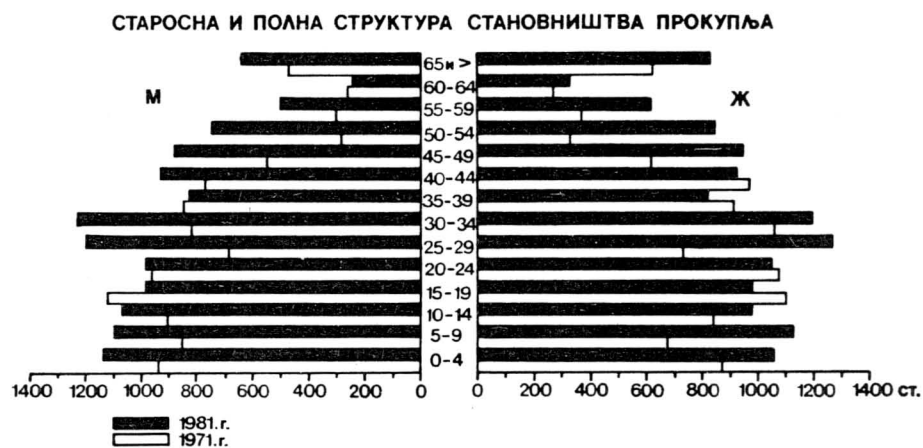
Старост	1890.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.						
<i>0-19. год.</i>												
Свега	2 464	50,74	3 761	43,07	4 172	41,52	5 515	40,33	7 409	36,87	8 466	33,09
Мушки	1 318	53,49	1 919	51,02	2 125	50,93			3 813	51,46		
Женски	1 146	46,51	1 842	48,98	2 047	49,07			3 596	48,54		
<i>20-39. год.</i>												
Свега	1 436	29,59	2 561	29,30	3 117	31,01	4 828	35,29	6 907	34,35	8 579	35,50
Мушки	800	55,71	1 281	50,00	1 476	47,35			3 324	48,12		
Женски	636	44,29	1 280	50,00	1 641	52,65			3 583	51,88		
<i>40-59. год.</i>												
Свега	632	13,00	1 701	19,46	1 990	19,80	2 251	16,45	4 087	20,32	6 133	23,95
Мушки	356	56,32	840	49,38	1 000	50,25			1 904	46,58		
Женски	276	43,68	861	50,62	990	49,75			2 183	53,42		
<i>Преко 60 година</i>												
Свега	324	6,67	716	8,17	771	7,67	1 085	7,93	1 731	8,46	2 424	9,46
Мушки	167	51,54	304	42,45	315	40,85			729	42,11		
Женски	157	48,46	412	57,55	456	59,15			902	57,89		
Индекс старења	0,19	0,19	0,18	0,21	0,22	0,28						

У табели 21 приказана је структура становништва по великим старосним групама и полу за 1890, 1948, 1953, 1961, 1971. и 1981. годину. Такође су за наведене године дати индекси старења становништва. Удео становништва до 19 година старости био је нарочито висок 1890. године, када је процент износио приближно 51% (исти је процент био и 1921. године). Тако високо учешће младог становништва условљено је високом стопом наталитета у послератним годинама, јер се у Прокупље населило младо становништво. У пописним годинама 1948, 1953, 1961. и 1971. учешће младог становништва у односу на укупно становништво износило

је више од 35%, што значи да је становништво Прокупља припадало младој популацији, односно прогресивном типу. Процес депопулације захватио је 93,45% насеља у општини Прокупље. Такође је већину сеоских насеља захватио процес биолошке депопулације. Ти фактори условљавају постепени пораст становништва Прокупља. Према учешћу младог становништва у односу на укупно становништво, 1981. године Прокупље улази у фазу зрелости и припада стационираном типу. Какви се демографски процеси одвијају у Прокупљу видимо из смањења удела младог становништва у односу на укупно становништво, дакле удео младог становништва се смањује, а становништва старијег од 60 година повећава. На те процесе такође указује и повећање индекса старења из године у годину. Подаци упућују на закључак да су наведени процеси стални и спори, што омогућава прилагођавање плана развоја Прокупља законитостима његовог демографског развоја.

Анализом старосних пирамида становништва Прокупља може се приметити да настаје нарушавање прогресивног типа становништва. Може се рећи да су чести ратови знатно утицали на крњост старосних кохорти које су учествовале у ратовима или су деформације последице ниске стопе наталитета у време њиховог трајања. С обзиром на то да је реч о граду који је имао интензиван индустријски развој, нарочито после 1960. године, деформације старосних структура надокнађиване су досељавањем сеоског становништва које је било у фертилном периоду и на почетку своје биолошке репродукције. Упоредне анализе старосних пирамида из 1948, 1953, 1971. и 1981. године на очигледан начин приказују процес старења становништва, његове деформације и селективност.

У табели 21 и на старосним пирамидама становништва Прокупља уочавају се нека одступања која су последица деловања комплекса фактора на демографске процесе. Тако се удео женског становништва са годинама старости повећава у свим пописним годинама после другог светског рата, а нарочито у старосним кохортама преко 60 година. То је резултат мањег страдања жена у рату, већег имунитета према болестима, мање миграционе покретљивости, просечно дужег живота и других фактора. Процес старења становништва Прокупља, имајући на уму демографске процесе у Топлици и перспективе привредног развоја, наставиће се у наредном периоду али веома споро. Благ процес старења Прокупчана у наредном периоду биће условљен наталитетом и досељавањем сеоског становништва у град у потрази за запослењем и бољим животом.

Писменост и образовна структура становништва

У основи социоекономске структуре становништва је његова образовна структура и степен писмености. Образовни ниво неке популације је основна претпоставка за њен прогресивни развој, па је образовање и васпитање у сваком напредном друштву делатност од посебног друштвеног интереса. То што према

овој делатности у различитим друштвено-економским системима или у истом систему владајући кругови имају различите ставове у одређеним периодима, не мења општи закључак да су образовање, наука и уметност основна покретачка снага друштва. Различити ставови према образовању и васпитању често су производ кратковидности политичког руководства и њихових личних пропуста у сопственом образовању и формирању научног погледа на свет. Ових неколико реченица о значају образовања и васпитања треба да послуже за разумевање односа које су Прокупчани имали, у последњих стотину година, према овим проблемима који су били, јесу и биће од виталног интереса за његов развој у целини.

Раније смо упознали развој образовно-васпитних и културних институција у Прокупљу у XX веку. Сада је потребно одредити структуре становништва по обележју писмености и школској спреми да би се сагледали резултати њиховог рада. Ово се условно констатује јер је познато да делатност научних, образовно-васпитних, културних и здравствених институција зависи од односа шире друштвено-политичке заједнице према тим активностима, односно према просвећивању широких народних маса.

Кад је реч о структури становништва Прокупља по обележју писмености у последњих неколико векова, јасно се издвајају три периода: први, обухвата време до ослобођења јужне Србије, односно Топлице и Прокупља, од Турака; други, од 1878. до 1945. године и трећи, после другог светског рата.

Може се рећи да је у првом периоду скоро целокупно српско становништво које је насељавало Прокупље и његову околину било неписмено. Према историјским изворима, у Прокупљу су 1662. године била два »католичка мисионара од којих је један пијаница, а други чудак и слабо писмен«. Скадарски бискуп Петар Богдани предлаже да се у Србији »отвори школа за школовање католичких свештеника«. Поменути бискуп закључује да и православних свештеника и манастира у Србији има веома мало (9, 57). Ако знамо да су манастири и свештенство, било православно или католичко, били носиоци просвећивања становништва, закључујемо да је стање у погледу писмености у Србији, па и у Прокупљу било веома лоше. Културни процват средњовековне Србије био је прекинут освајањем од Турака. Турским властима није било у интересу да раде на описмењавању »раје« јер би то значило да раде против својих државних и личних интереса. Свака окупаторска власт и диктаторски режими покороном становништву »даје« онолико знања колико је у његовом интересу. У XIX веку Турска је почела да слаби. Многи устанци покороног народа, сукоби са суседима, разбојништва и отимачине, а посебно први и други српски устанак, трасирали су развој Србије и убрзали губљење утицаја Турске на Балкану и међу великим силама у Европи. Млада српска држава, која је била у формирању, развила је широку акцију на просвећивању српског становништва, и то не само у Србији већ и у крајевима које су били под турском влашћу. Посебно је на овом пољу био активан Михаило Обреновић (1839–1842. и 1860–1868. године) који је при министарству иностраних послова формирао фонд из кога су »подигнуте прве основне школе у Прокупљу и Житараћи где се омладина учила свом језику, историји и васпитавала се љубав према отаџбини« (20, 2). Сигурно је да је поменута основна школа имала велики значај и улогу у описмењавању српског становништва у Прокупљу. По ослобођењу Прокупља од Турака, према записима Мите Ракића, у читавој Топлици је било свега 46 писмених људи, а у Прокупљу и

Добричу свега 23, а међу њима само једна жена (36, 80). Овај податак на убедљив начин указује на стање које је владало у погледу писмености у Прокупљу пре ослобођења од Турака 1878. године.

Зираџа Народној музеја у Прокупиљу

Млада српска држава настојала је да за што краће време оживи привредни и културни живот Прокупља, као и читавог југа Србије који је ослобођен од Турака. Да би имала увид у стварно стање живота и рада становништва у новоослобођеним крајевима, приступило се детаљном попису становништва, његовог материјалног, културног, здравственог и другог стања, чије ће правилно сагледавање омогућити рационално заузимање ставова и предузимање мера младе српске државе на санирању опустошене привреде и изградњи бољег живота. Пописи становништва из 1878, 1884, 1890, 1895. и 1900. године били су детаљни и садржајни. На основу резултата поменутих пописа становништва, реално су сагледани проблеми Прокупчана и планиране активности на њиховом отклањању.

У основи сваког привредног и духовног живота насеља или краја налази се ниво писмености и образовна структура становништва. Поменути пописи у погледу писмености и образовања били су свеобухватни и пружају увид у право

стање у овој делатности. На основу добијених резултата, српска влада предузела је мере на сређивању стања у овој веома значајној области живота људи које су се касније позитивно одразиле на културни развој Топлице и Прокупља. Тако је према попису становништва из 1884. године писменог српског становништва било свега 1 206, од чега мушкараца 64,67%, а жена 35,33%. Важно је истаћи да је у Прокупљу, према резултатима поменутог пописа, било писменог несрпског становништва 178, од чега мушког 108 (60,67%) и женског 70 (39,33%). Може се приметити да је ниво писмености жена несрпског становништва био на вишем нивоу у односу на жене српске националности.

Према попису становништва 1890. године, становништво је било подељено у три групе: прва – зна да чита и пише; друга – зна само да чита, и трећа – неписмено становништво, што значи да не зна ни да чита ни да пише. У Прокупљу је првој групи припадало 1 358 становника (мушких 1 076, или 79,23% и женских 282, или 20,77%); другој 38 (мушких 26, или 68,42% и женских 12, или 31,58%) и трећој 3 498 (мушких 1 581, или 45,19% и женских 1 917, или 54,81%).

Табела 22.

Неписмено становништво Прокупља по полу за 1884, 1890, 1895. и 1900. годину

Година	Свега		Мушких		Женских	
1884.	2648	72,07	1133	42,78	1515	57,22
1890.	3498	72,03	1581	45,19	1917	54,81
1895.	3435	65,99	1451	42,24	1984	57,76
1900.	3348	62,09	1361	40,65	1985	59,35

Године 1884. било је неписменог становништва 72,02%, 1890. 72,03%, 1895. 65,99% и 1900. године 62,09%. За 16 година процент неписменог становништва смањен је за 10%, што је велики успех ако се има на уму стање школске мреже и недостатак учитеља, односно људи који су знали да читају и пишу и да у тој вештини обучавају друге. Треба напоменути да у данашњем смислу речи није било учитеља са завршеном учитељском школом. Кад је реч о структури неписменог становништва према полу, жене су биле неписменије. Тако је процент неписмених жена 1884. био 57,22%, 1890. 54,81%, 1895. 57,76% и 1900. године 59,35%. Парадоксално је да се процент неписмених жена у односу на број мушкараца повећавао, а нарочито после другог светског рата, кад је прокламована формална равноправност жена и мушкараца, у време изградње »социјалистичких друштвених односа«.

Рад на школовању Прокупчана настављен је интензивно и после 1910. године, али о томе нема статистичких података. Да је рад на описмењавању и школовању био интензиван у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно у Краљевини Југославији, види се из броја отворених школа у том раздобљу и смањења процента неписменог становништва. Тако је 1910. било 62,09% неписмених преко 10 година старости, а 1948. године свега 15,22%. То је велики успех и поред тога што је реч о периоду до 38 година. Потребно је имати на уму да су се у том периоду десили крупни историјски догађаји који су имали одлучујућу улогу на развој Прокупља (балкански ратови, први и други светски рат). Развој

Прокупља био је прекидан ратовима, тако да оптимални услови друштвено-економског и културног развоја града настају после другог светског рата.

После завршетка другог светског рата почела је широка акција на обнављању рада школа и описмењавању становништва. Описмењавањем и образовањем становништва, поред редовних школа, бавили су се и раднички универзитети. Такође су у граду и селима формирани течајеви за описмењавање одраслих. Резултати рада на описмењавању становништва после другог светског рата били су добри, али су могли бити и знатно успешнији.

Табела 23.
Неписмено сiановнишiво Прокупља, по полу и годинама сiаросiи, за 1948, 1953, 1961, 1971. и 1981. годину

Година	Свега		10-19		20-39		40-65		Преко 65 година	
1948.	1 076	15,22	109	10,13	243	22,58	404	37,54	320	29,75
М.	229	21,28								
Ж.	847	78,72								
1953.	1 213	15,48	131	10,79	219	18,05	608	50,12	255	21,04
М.	224	18,46								
Ж.	989	81,54								
1961.	1 338	12,48	62	4,63	343	25,63	685	51,19	248	18,55
М.	207	15,47								
Ж.	1 131	84,53								
1971.	1 845	11,07	73	3,95	147	7,96	1 122	60,81	503	27,28
М.	286	15,50								
Ж.	1 559	84,50								
1981.	1 486	7,02	34	2,28	92	6,19	839	56,46	521	35,07
М.	192	12,92								
Ж.	1 294	87,08								

Анализом статистичких података који су дати у табели 23 може се извести више закључака који објашњавају друштвено-економски и културни развој Прокупља после другог светског рата. Према резултатима пописа становништва по обележју писмености, апсолутни број неписмених од 1948. до 1971. године био је у порасту. Повећање броја неписменог становништва у Прокупљу после другог светског рата последица је досељавања неписменог сеоског становништва. То се посебно односи на супруге радника, које су биле углавном неписмене. Повећање броја неписмених од 1961. до 1971. године нарочито је условљено миграцијама село – град, које су биле мотивисане запошљавањем у прокупачкој привреди која је била у пуном замаху развоја. Опадање апсолутног броја неписменог становништва од 1971. до 1981. године условљено је комплексом фактора, међу којима треба посебно истаћи: резултате рада на реализацији закона о обавезном основном образовању, запошљавање стручних кадрова у Прокупљу, престанак досељавања неписменог становништва са села јер су сеоска насеља популационо »испражњена« и постала »старачка«, престанак потребе за мануелним радницима који су углавном били неписмени, итд. Да су у описмењавању становништва у Прокупљу постигнути позитивни резултати закључујемо из

процената који су дати за послератне пописне године. Од 1948. године (15,22%) па до 1981. (7,02%) учешће неписмених било је у сталном паду, изузев за период од 1948. до 1953. године. Како је процент неписменог становништва у том периоду повећан само за 0,24%, општи закључак о резултатима рада на том пољу остаје непромењен, односно позитиван.

Апсолутни и релативни број неписменог мушког становништва од 1948. до 1961. године био је у сталном паду. Тако је број неписменог мушког становништва у том периоду смањен за 9,60%. Од 1961. до 1971. године апсолутни и релативни број неписменог мушког становништва био је у постепеном порасту због досељавања сеоског неписменог становништва. Од 1971. године број неписменог мушког становништва је у сталном паду због описмењавања неписмених и пресахлих миграција са села. Престанак досељавања неписменог сеоског становништва у Прокупље наступио је углавном из два разлога: нема неписменог младог становништва на селу и индустрији Прокупља потребни су стручни кадрови.

Од 1948. до 1971. године број неписмених жена био је у сталном порасту, и то због недовољног рада на њиховом описмењавању и сталног прилива са села. Према статистичким подацима, учешће неписмених жена у Прокупљу било је најмање 1948. (78,72%) а највеће 1981. године (87,08%) у односу на укупан број неписменог становништва. Овај податак је довољан индикатор да је однос друштва и породице према школовању жена, у односу на мушкарце, недопустив и конзервативан. После овог закључка дошла би уобичајена фраза да је то последица наслеђа из прошлости. Међутим, подаци показују супротно јер је од укупног броја неписменог становништва 1884. на жене отпадало 57,22%, 1890. 54,81%, 1895. 57,76% и 1900. године 59,35%. Ови подаци јасно указују на недостатке

Зграда Среској начелства – сада СО Прокупље

и недоследности у реализацији уставног начела о равноправности различитих полова у свим елементима живота и рада људи у Југославији.

Старосна структура неписменог становништва у Прокупљу је из године у годину све повољнија јер се процент неписмености повећава са годинама старости. Међу младима у граду нема неписмених осим оних чија је неписменост условљена менталним здрављем. Године 1948. у групи млађих од 40 година живота било је неписмених 352 (32,71%), а 1981. свега 126 (8,47%). Ови подаци указују да се неписменост постепено искорењује, али и на то да на том пољу има још озбиљних послова које треба што пре завршити. Процент неписмених у градској средини морао би бити мањи од 2% јер је то граница која се може, из објективних разлога, толерисати. Сигурно је да ће резултати пописа становништва 1991. године бити знатно повољнији углавном из два разлога: описмењавања неписмених и изумирања старог становништва које је углавном неписмено.

Отварањем гимназије у Прокупљу 1908. године створени су услови за школовање Прокупчана и уопште младих људи из Топлице. Према евиденцији коју је дао Б. Илић у »Споменици« прокупачке гимназије, виши течајни испит завршило је до 1940. године 17, од 1940. до 1945. 111 и од 1945. до 1957. године 187 ученика. Дакле, за педесет година постојања прокупачке гимназије (од 1935. године ради као путпуна реална гимназија са осам година школовања) матурски испит завршило је 315 ученика и стекло услове за наставак школовања на различитим факултетима (9, 228). Како је у Прокупљу 1928. године формирана и пољопривредна школа (нижа пољопривредна школа), то је и она допринела побољшању образовне структуре Прокупчана и унапређењу развоја пољопривреде.

У табели 24 дата је структура становништва старијег од 10 година по школској спреми за 1948, 1961, 1971. и 1981. годину. Упоредна анализа података у целости је могућна за 1961, 1971. и 1981. годину, јер су подаци сређени по истим критеријумима. Статистички подаци који се односе на 1948. годину нису погодни за упоредну анализу јер су критеријуми пописа били различити у односу на касније. У табели су дати збирни резултати за гимназију и средње стручне школе, али и за више школе и факултет.

У поглављу о Историјско-географским карактеристикама Прокупља сагледали смо интензитет отварања школа. Из овога одељка сагледавамо и улогу осталих образовних и културних институција које су имале у подизању образовног нивоа становништва и, уопште, културног препорода града и околине. Кад је реч о slabим резултатима рада, оправдања се траже и налазе у негативном наслеђу из прошлости, што је нереално. Мислим да није умесно давати овакве закључке јер је послератни развој града био доста дуг, те у њему морамо тражити узроке неповољне образовне структуре становништва. Треба истаћи да је 24% становништва старијег од 10 година 1948. године било без икакве школске спреме, а 1981. 21%. Такође се морају имати на уму и чињенице да је 1948. без основне школе било 67%, 1961. 67%, 1971. 52% и 1981. године 39% становништва. Ти подаци тешко оптужују друштвено-политичке заједнице и образовно-васпитне институције у Прокупљу, указујући да се није довољно радило на подизању образовног нивоа становништва у граду и његовој околини која је исходиште нешколованих грађана. Код становништва са четири разреда основне школе апсолутни број се од 1948. до 1971. повећавао да би до 1981. године

Табела 24.
Становништво Прокуља старије од 10 година, по школској спреми

Година	1948.	1961.	1971.	1981.				
Становника преко 10 година старости	1 671	10 712	16 662	21 150				
Без школске спреме	1 619	22,90	2 587	24,20	2 989	17,93	4 487	21,33
Мушки	-	-	-	-	662	22,14	1 511	33,67
Женски	-	-	-	-	2 327	77,86	2 976	66,33
Четири разреда основне школе	3 123	44,18	4 589	42,83	5 751	34,55	3 846	18,18
Мушки	-	-	-	-	2 631	45,74	1 501	39,02
Женски	-	-	-	-	3 120	54,26	2 345	60,98
Основна школа	1 513	21,27	1 306	12,19	2 967	17,18	4 985	23,56
Мушки	-	-	-	-	1 404	47,32	2 433	24,73
Женски	-	-	-	-	1 563	52,68	2 552	75,27
Школа за КВ и ВКВ раднике	-	-	1 113	10,38	2 243	13,46	2 845	13,45
Мушки	-	-	-	-	1 678	74,81	2 047	71,95
Женски	-	-	-	-	565	25,19	798	28,05
Гимназија	722	10,21	317	2,95	465	2,79	1 029	4,86
Мушки	-	-	-	-	240	51,61	504	48,97
Женски	-	-	-	-	225	48,39	525	51,03
Средња стручна школа	-	-	465	4,34	1 372	8,23	2 352	11,12
Мушки	-	-	-	-	777	56,63	1 238	52,63
Женски	-	-	-	-	595	43,37	1 114	47,37
Средња усмерена школа	-	-	-	-	-	-	18	0,08
Мушки	-	-	-	-	-	-	9	50,00
Женски	-	-	-	-	-	-	9	50,00
Виша школска спрема	91	1,41	123	1,14	461	2,76	889	4,20
Мушки	-	-	-	-	326	70,71	570	64,11
Женски	-	-	-	-	135	29,29	319	35,89
Факултет	-	-	169	1,57	359	2,15	667	3,15
Мушки	-	-	-	-	268	74,65	461	69,11
Женски	-	-	-	-	91	25,35	206	30,89
Непознате школске спреме	-	-	43	0,40	55	0,33	32	0,15

био у знатном паду. Учешће становништва са четири разреда основне школе, ако се упореди са укупним становништвом старијим од 10 година, у свим пописним годинама од 1948. године је смањивано, што је одраз позитивних промена у образовној структури становништва. Апсолутни број становништва са завршеном основном школом од 1948. године био је у сталном порасту до 1981. године. Масовно повећање броја становника са четири разреда основне школе јавља се као резултат рада на основном образовању становништва, које је постало и законска обавеза. Непосредно после другог светског рата, за запослење је била потребна елементарна писменост, а касније се тај захтев проширује на ниво

четири, односно осам разреда основне школе. Нема сумње, велики број радника добио је формалне квалификације, односно сведочанства о завршеној основној школи, без темељитог савлађивања програмских садржаја.

Потреба за кадровима са завршеном школом за КВ и ВКВ раднике јавила се са зачетком индустрије у Прокупљу. Апсолутни и релативни број ових кадрова повећаван је у складу с привредним развојем Прокупља. Њихово процентуално учешће у односу на становништво стадрије од 10 година од 1971. до 1981. године остало је на истом нивоу, док је апсолутни број повећан за 602 лица. Учешће лица са завршеном гимназијом у послератном периоду било је у порасту и бројчано и процентуално. Кадрови са завршеном средњом стручном школом били су неопходни друштвено-економском развоју Прокупља и Топлице, па је отварање средњих стручних школа било неопходно. Због тога је број лица са завршеном средњом стручном школом брзо повећаван. Тако је индекс пораста становништва са завршеном средњом стручном школом од 1961. до 1981. године износио 505,80, што је изузетно велики скок. Треба напоменути да је ово време развоја и модернизације прокупачке индустрије. Знатно повећање становништва са завршеном вишом школом и факултетом настало је од 1961. до 1981. године. Индекс повећања становништва са завршеном вишом школом износио је 722,76, а са завршеним факултетом 394,67. Ти кадрови су постали носиоци друштвено-економског и културног развоја Прокупља и његове непосредне околине, али и Топлице.

Из података који су дати у табели закључује се да је неповољна образовна структура становништва према полу. Учешће жена од виших ка нижим школским квалификацијама све је веће, што је одраз положаја жене у Прокупљу. Учешће жена повећава се од 1971. до 1981. године код свих школских квалификација али незнатно ако се има у виду структура привреде Прокупља. Положај жене у Прокупљу није на оном нивоу на коме би објективно морао да буде, па на том пољу предстоји још доста практичних задатака, јер су теоријски на свим новоима одавно усвојени.

Национална структура становништва

У прошлости је у Прокупљу и Топлици често мењана етничка структура становништва, и то под утицајем ратова, било да је реч о ослободилачким или освајачким ратовима. До конституисања народа и нација у овом простору биле су честе смене племена која су припадала различитим народима. У Прокупљу и Топлици у прошлости су живели: Илири, Келти, Срби, Турци, Шиптари, Черкези, Цигани (Роми), Цинцари и други. Међутим, српско становништво у овом простору живело је од насељавања Словена на Балканско полуострво, и то без прекида. Треба нагласити да је на овом простору отпочело јачање српске државе, јер се »Топлица истакла међу српским областима у почетку политичког и државног рада Стефана Немање. У Топлици је С. Немања почео своју политичку каријеру, ту је обележио правац свога политичког рада, ту је зидао прве своје задужбине, одатле је почео да осваја и уједињује српске земље. У Топлици се зачала најзначајнија држава средњег века, ту је била колевка српског средњовековног државног живота« (20, 1). У овим чињеницама треба тражити

континуитет живљења Срба у Топлици и Прокупљу. То је њихова земља и светиња, то је њихова дедовина и због тога су емотивно везани за Топлицу.

Ратови су били основни чиниоци досељавања и исељавања становништва различитог етничког порекла. Срби су населили овај крај од V до VII века и на њему се задржали до данас. После освајања ових крајева од Турака етничка структура становништва Прокупља се мења. Поред Срба, Прокупље насељавају Турци, затим Дубровчани, којих је око 1610. године било 90 лица. Половином XVII века у Прокупљу је било 300 турских и 30 српских кућа. Крајем XVII века у Прокупље и његову околину доселили су се Арнаути који су дали нов стил живота и рада у Топлици. Они су се доселили на »огњишта« одсељених Срба који су отишли са Арсенијем Чернојевићем и населили се у северну Србију и јужну Мађарску. Око 1770. године у Прокупље су се доселили Анадолци, а после кримског рата – око 100 черкеских породица. Осим тих етничких група, у Прокупљу су живели Грци, Цинцари, Цигани и припадници других народа и етничких група. Дакле, Прокупље су насељавали припадници више етничких група, што значи да је то била »вишенационална заједница« чији се припадници између себе нису слагали те је често долазило до сукоба који су се углавном трагично завршавали, посебно кад је реч о српском становништву. Непосредно пре ослободилачких ратова 1876–1878. године у Прокупљу је било 405 турских, 299 арнаутских и 440 српских кућа. То је време кад се назирала слобода српског народа и ближио крај турског ропства. Тада је Турска већ била на умору и називана је »болесником на Босфору«.

Табела 25.
Национална структура становништва

Година	1948.		1953.		1971.		1981.	
Срби	7 822	89,50	8 781	87,37	17 849	88,84	22 121	86,47
Црногорци	178	2,03	334	3,32	919	4,57	1 098	4,28
Македонци	24	0,27	81	0,80	107	0,53	112	0,43
Хрвати	31	0,35	64	0,63	88	0,43	73	0,28
Словенци	18	0,20	20	0,19	19	0,09	26	0,10
Албанци	4	0,04	14	0,13	38	0,18	18	0,07
Турци	–	–	4	0,03	1	0,00	1	0,00
Бугари	4	0,04	10	0,09	16	0,07	28	0,10
Роми	580	6,69	–	–	538	2,67	1 369	5,34
Муслимани	–	–	–	–	–	–	69	0,26
Југословени	–	–	–	–	–	–	517	2,01
Неопредељени	6	0,06	8	0,06	141	0,70	32	0,12
Остали	72	0,82	734	7,38	93	0,46	138	0,54
С В Е Г А	8 739		10 050		20 104		25 602	

По ослобођењу Топлице од Турака 1878. године, Прокупље насељава у већини српско становништво, јер су се Турци, Арнаути и Черкези присилно иселили у крајеве који су и даље остали под Турцима. Тако су према попису становништва 1895. Срби чинили 95,41%, а 1900. године 99,41% укупног становништва. Од осталих народа углавном је било Цигана, а било је и Турака све

до 1908. године, када се иселио последњи припадник турске нације. Промене у националној структури становништва Прокупља биле су незнатне почетком XX века јер је реч о појединачним усељавањима породица различите националне припадности (Руси, Чеси, Хрвати, Словенци и други). Тако је 1921. године у Прокупљу живело пет становника руске националности, четири турске, девет немачке, седам чехословачке, два француске, два енглеске, један пољске, један шиптарске и 171 становник осталих националности.

Табела о националној структури становништва Прокупља за 1948, 1953, 1971. и 1981. годину веома је незахвална за научну анализу због тога што је тешко одговорити на нека питања као што су: због чега је број Црногораца повећаван из године у годину? Зашто се број становника циганског (ромског) народа од 1971. до 1981. године скоро утростручио? Ја ћу покушати да на ова питања кратко одговорим.

Прво питање је гласило: зашто се број Црногораца из године у годину повећавао? Познато је да су Црногорци пореклом Срби. Они су се по доласку у Топлицу после 1878. године изјашњавали као Срби. Често себе називају правим Србима. После формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца становништво у Црној Гори изјашњавало се као Срби. Тако су се изјашњавали и досељеници из Црне Горе у Топлици. По завршетку другог светског рата већина становништва које се доселило из Црне Горе изјашњавала се као Срби. Међутим, из године у годину, а нарочито после 1965. године, у целој земљи шовинизам је почео да буја да би прву кулминацију доживео у време пописа становништва 1971. године и касније. У таквој политичкој клими вршен је 1971. године попис становништва, па није ни чудо што су одговори по националном питању били нестручни и чак шаљиви (Шумадинац, Београђанин, Бокељ, Папуанац, итд.). Потомци досељеног становништва из Црне Горе (један мали део) почели су се изјашњавати као припадници црногорске националности. Исто се догодило приликом пописа становништва 1981. године, који је обављен у веома неповољним политичким околностима. То је време друге кулминације шовинизма у Југославији. Број Црногораца у Прокупљу повећавао се после другог светског рата из два главна разлога: услед веће стопе наталитета у односу на остало становништво Прокупља и изјашњавања потомака досељеног становништва из Црне Горе да су по националности Црногорци и поред тога што су им родитељи и остали преци били Срби. У послератном периоду није било досељавања становништва из Црне Горе у Прокупље осим појединачних, и то ради посла и брачних веза. Треба истаћи да се становништво (мањи део) досељено из Црне Горе осећа и као Срби и као Црногорци, што се види из резултата пописа који су обављени после 1878. године. Та чињеница указује на недефинисаност осећања овог становништва по националном питању јер је дошло до забуне и поистовећивања републичке припадности и националног порекла. Национална структура становништва пограничних општина између Србије и Црне Горе наводи на закључак да су то у етничком смислу »најчистије границе«, што није тачно, а производ су политике руководства комуниста на цепању српства. М. Ђилас у роману *Црна Гора* пише: »Србин сам Црногорац. Србин сам јер сам Црногорац. Нијесам Црногорац што сам Србин, него Србин што сам Црногорац . . . Значи: има српства без Црне Горе, а Црне Горе нема без Српства« (6, 60–61). Због нове политичке климе у Србији и Црној Гори у наредном попису становништва у Прокупљу и Топлици треба очекивати мањи број припадника црногорске националности.

Цигана (Рома) 1948. године било је у Прокупљу 580 и они су чинили 6,69% становништва у том граду. Године 1953. нема података о њиховом броју, већ су сврстани у остале, а један део се изјаснио као Срби. Године 1971. Рома је било 538 (2,67%), док је број припадника »осталих« народа знатно умањен у односу на 1953. годину. Број Рома од 1971. до 1981. године повећан је за 831 (154%). Број Рома је повећан због високе стопе наталитета а променом националног идентитета у односу на 1971. годину.

Становништво муслиманске вере у послератним пописима становништва изјашњавало се као Срби, Турци, неодређени муслимани, Југословени неодређени и у пописима 1971. и 1981. године да су »Муслимани« у смислу народа. Та честа промена националних осећања становништва муслиманске вере говори да они немају јасне ставове о свом пореклу и националном идентитету. По свом етничком пореклу »Муслимани« су Срби исламске вере и није било потребно од религије правити нацију вештачким путем. Тај термин ствара забуну посебно ван Југославије (као и термин народности) јер у свету означава религију а код нас ако се пише почетним великим словом – народ. Због тога има предлога да се »Муслимани« називају Исаковцима (30, 7–15), што је у вези са њиховим етничким пореклом.

Из серије података који су дати за све пописне године после другог светског рата, само у 1981. години један број Прокупчана изјаснио се као Југословени. То је карактеристично и за друге крајеве Југославије, а нарочито оне у којима живе Срби. Према попису становништва 1981. године, у Прокупљу су живели припадници следећих националности: руске 3, турске 1, словачке 2, мађарске 10, италијанске 1, грчке 4 и аустријанске 2. Као што се види из података, у Прокупљу живе припадници различитих народа. У историји Прокупља било је сукобљавања становништва различитих етничких и верских припадности која су посебно долазила до изражаја у време ратова којих није било мало у прошлости Топлице.

Конфесионална структура становништва

Прве податке о конфесионалној структури становништва поседујемо из прве половине XVI века. Године 1516. у Прокупљу је било 164 муслиманске и 122 хришћанске куће. У Прокупљу је 1638. године живело 120 католика, међу којима је било и Арнаута. Остало становништво чинили су припадници православне и муслиманске вере. Васељенски сабор у Тријенту (1545–1563) чврсто је стао на становиште да се интензивније ради на ширењу римокатоличке вере, а посебно да се придобију протестанти и шизматици (православци) на југоистоку Европе. Због тога је римска курија »слала своје изасланике у наше крајеве. Поред придобијања нових верника изасланици су нарочиту пажњу поклањали подржавању римокатолика у Србији у »правој вери« . . . О вршењу њихових верских дужности и верским обредима старао се у почетку турске владавине у Србији католички свештеник, »Vicario di Servia«, чија је дијацеза обухватала Прокупље, Ниш и Крушевац. Касније, у доба јачања дубровачких колонија у Прокупљу, дубровачки трговци су имали свог свештеника, кога су они и плаћали. Верска служба је обављана најпре у капели у приватној кући, а доцније у

'Латинској цркви' испод Хисара« (9, 60). Поменута црква је саграђена у време Стефана Лазаревића (1389–1427). Године 1641. у Прокупљу је на служби био католички свештеник Петар Лекичић. Скадарски бискуп Петар Богдани 1662. године пише у извештају да се у Србији налазе само два католичка мисионара и предлаже »да се у Србији отворе школе за школовање католичких свештеника и женски манастири, којих нема уопште. Касније је Петар Богдани постао скопски надбискуп те је у том својству 1683. године посетио Прокупље у коме је радио католички жупник дон Лука Хунгаро кога је поставила колонија дубровачких трговаца« (9, 57). Поменуте године у Прокупљу је живело 120 становника католичке вероисповести. Као што видимо из података, дубровачке колоније су биле носиоци ширења католичанства у Прокупљу. Каснији подаци о конфесионалној структури становништва Прокупља и овог дела Србије показују да у том послу код српског и другог становништва нису имали успеха, а то се види и из верске структуре становништва. Године 1858. Прокупље је имало око 500 муслиманских, 300 хришћанских, 20 циганских и 10 јеврејских породица.

Према резултатима пописа становништва из 1895. године, од 5 205 становника Прокупља, припадника православне вере је било 5 006 (мушких 2 710 и женских 2 296) или 96,18%, а осталих религија 199 (мушких 104 и женских 95) или 3,82%. Прокупље је 1900. године имало 5 392 становника, од чега 5 229 (мушких 2 744 и женских 2 485) или 96,97% православаца, а 163 (мушких 78 и женских 85) или 3,03% припадника осталих религија. Према резултатима пописа становништва 1921. године од 5 393 становника Прокупља припадника православне вере је било 5 170 (95,87%), а осталих религија 223 (4,13%). Међу припадницима осталих религија муслимана је било 180, католика 20, јудиста 19 и протестаната и евангелиста по 2. Године 1931. у Прокупљу је живело 5 564 припадника православне вере, 68 римокатоличке, 391 муслиманске и један неке друге религије.

Конфесионална структура становништва Прокупља, и поред бурне историјске прошлости, остала је монолитна јер освајачи нису имали духовне снаге и утицаја на српско становништво и поред тога што је оно дуго било у турском ропству. У овоме је духовна снага и величина овога народа на који се посебно односи она чувена Његошева мисао: »У добру је лако добар бити, на муци се познају јунаци«. Тако је српски народ у својој дугој али славној историји, захваљујући самобитности која се испољавала и преко религијских схватања, остао оно што јесте и што мора да буде: веран самом себи.

Економска структура становништва

Због различитих критеријума који се примењују приликом пописа становништва, немогуће је извршити упоредну анализу података за све пописне године. Поред осталог, различити критеријуми примењују се због различитог степена друштвено-економског и културног развоја државе. Тако се подаци о економским структурама становништва до 1953. године не могу упоређивати са оним из каснијих пописних година. Због тога сам одлучио да најпре анализирам економску структуру становништва до другог светског рата, затим за 1948. а за остале пописне године даћу упоредно анализу података и свести их, где је могуће, на заједничку основу по сродности.

Табела 26.
Активно становништво Прокупља по врстама делатности 1890. године

Врста делатности	Предузимача		Помоћника		Мушки		Женски		Свега	
Свега	775	19,70	310	7,88	2018	51,30	1915	48,70	3933	100,00
Земљорадња са сточарством	204	26,32	11	3,54	599	46,32	694	53,68	1293	32,87
Шумарство и риболов	13	1,67	3	0,96	41	52,56	37	47,44	78	1,98
Камен и земља	9	1,15	6	1,93	27	51,92	25	48,08	52	1,32
Прерађевине метала, осим гвожђа	3	0,38	–	–	6	46,15	7	53,85	13	0,33
Прерађевине гвожђа и челика	30	3,86	18	5,80	82	54,30	69	45,70	151	3,83
Машине, оруђе и инструменти	19	2,44	6	1,93	43	59,72	29	40,28	72	1,82
Хемијска производња	5	0,64	1	0,32	12	50,00	12	50,00	24	0,61
Грађевинарство	21	2,70	1	0,32	57	60,63	37	39,37	94	2,58
Тканине, предива и плетива	20	1,28	2	0,64	23	47,91	25	52,09	48	1,22
Прерада хартије, коже, чекиња и рогова	2	0,25	2	0,64	4	66,66	2	33,34	6	0,15
Дрвенарија	13	1,67	5	1,61	27	60,00	18	40,00	45	1,41
Јестива	42	5,41	23	7,41	105	59,32	72	40,68	177	4,72
Пића	33	4,25	14	4,51	85	56,66	65	43,34	150	3,81
Одело и обућа	67	8,63	29	9,35	150	50,50	147	49,50	297	7,55
Вештине	8	1,03	5	1,61	15	45,45	18	54,55	33	0,83
Трговина разном робом	112	14,43	38	12,25	281	52,13	258	47,87	539	13,90
Новчани заводи	1	0,12	–	–	1	100,00	–	–	1	0,02
Превоз сувим	36	4,63	–	–	84	49,39	84	50,61	166	4,22
Разне делатности	147	19,14	146	47,18	378	54,46	316	45,54	694	17,30

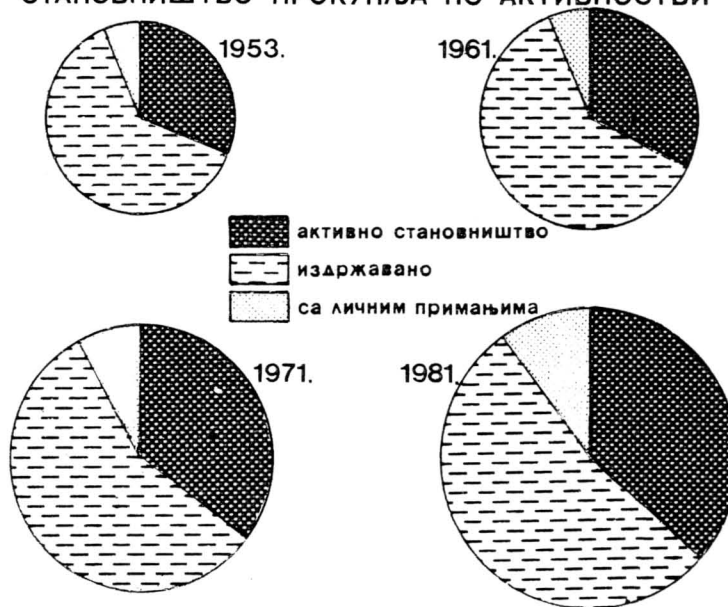
Од укупног броја становника Прокупља (4 856) активних лица је било 3 933 (81%), а издржаваних 923 (19%). Општа стопа активности (81%) висока је због тога што су у производњу материјалних добара укључена и лица испод 15 и преко 60 година живота и поред тога што је познато да је њихов допринос, посебно деце, изузетно мали. Активно становништво је подељено на предузимаче, помоћнике и остале. Од укупног броја активних лица предузимача је било 775 (19,70%), помоћника 310 (7,88%) и осталих 2 848 (72,40%). Од укупног броја активних лица мушких је било 2 018 (51,31%) и женских 1 915 (48,69%). Вероватно да међу предузимачима није било жена јер се у попису из 1895. године појављују по тим занимањем.

Према објективним критеријумима, није могућно делатности које су дате у табели сврстати у групе према сродности и природи посла, а да не дође до већих грешака. Из података се види да се највећи део активног становништва бавио земљорадњом и сточарством (32,87%), трговином (13,90%) и израдом одеће и

обуће (7,55%). Поред наведених делатности, осталим делатностима се бавило 17,30% активног становништва. Тај податак указује на то да се велики број Прокупчана бавио ретким занимањима која су приликом пописа становништва била сврстана у рубрику »Разне делатности«. Ако се изврши нека приближна класификација, закључујемо да се велики део активног становништва бавио пољопривредом, занатством и разменом производа – трговином. Занатска производња била је прилагођена потребама и условима пољопривредне производње. У то време није било говора о некој индустрији, али се ипак у неким занатима ударају темељи и препознају њени зачеци.

И поред тога што је реч о кратком периоду (5 година) од 1890. до 1895. године извршено је извесно престојавање становништва Прокупља од пољопривреде према занатству и трговини. Од укупног броја становника Прокупља 1895. године, од пољопривреде је живело 1 065 (20,46%), а од осталих делатности 4 140 (79,54%). Међу пољопривредним становништвом предузимача је било 214 (20,09%), а од тога жена 12 (5,60%). Помоћници се приликом пописа у пољопривреди не помињу, али се јавља ново занимање: слуге, а њих је било пет (четири мушкарца и једна жена). Међу осталим занимањима, предузимача је било 922 (22,27%) у односу на број становника који је живио од тих занимања (47 жена и 875 мушкараца), помоћника 327 или 7,89% (сви мушкарци), слуга 115 или 2,77% (26 жена и 89 мушкараца). Дакле, у Прокупљу је према попису 1895. године било предузимача 1 136 или 21,82% (жена 59 и мушкараца 1 077), помоћника 327 или 6,28% (сви мушкарци), слуга 120 или 2,30% (27 жена и 93 мушкарца) и осталог активног и издржаваног становништва 3 622 (69,60%). Појава жена међу предузимачима је индикатор њиховог ступања на јавну сцену и постепеног ослобођења зависности и тоторства од стране мушкараца и улоге коју преузима у развоју Прокупља у каснијем периоду.

СТАНОВНИШТВО ПРОКУПЉА ПО АКТИВНОСТИ

Пописи становништва 1900, 1910, 1921. и 1931. године нису дали детаљне податке о занимању становништва по насељима. Према резултатима пописа становништва 1900. године, од укупног броја становника (5 392) пољопривредом се бавило 1 517 (28,32%) а непољопривредом 3 875 (71,78%), односно живело је од ових скупина занимања. Од 1 083 домаћинстава, домаћу стоку је држало 528 (48,74%). Упоредни подаци о сточном фонду из 1900 и 1910. године указују да се процес престојавања пољопривредног становништва у непољопривредно споро одвијао, јер се број оваца (1900. 1 285 и 1910. 1 280), говеда (1900. 257 и 1910. 255), коња (1900. 201 и 1910. 191), свиња (1900. 518 и 1910. 499), магараца (1900. 256 и 1910. 258), коза (1900. 116 и 1910. 155), кошница (1900. 99 и 1910. 72) и пернате живине (1900. 3689 и 1910. 3696) у поменутом периоду углавном повећавао или незнатно смањивао. Године 1929. Прокупчани су имали 541 ха њива, 58 ха вртова и воћњака, 273 ха винограда, 41 ха ливада и 410 ха пашњака (31, 56). Наведени подаци указују да је Прокупље, као градско насеље, било у формирању и да се становништво углавном бавило пољопривредом и занатством. Какве су се промене догодиле у Прокупљу по ослобођењу од Турака показују резултати пописа становништва из 1948. године, који одсликавају право стање друштвено-економског и културног развоја града умањено за ратна разарања из балканских и светских ратова.

Табела 27.
Укупно становништво Прокупља по активности и занимању
активних лица која стиичу доходак, 1948.

Занимање	Укупно		Активно		Издржавано	
Радници и ученици у привреди	2 443	27,95	1 072	43,89	1 371	56,11
Мушки	1 323	54,15	889	82,92	434	31,65
Женски	1 120	45,85	183	17,08	937	68,35
Активни службеници и намештеници	3 249	37,17	1 217	37,45	2 032	62,55
Мушки	1 678	51,64	1 006	82,56	672	33,07
Женски	1 571	48,36	211	17,44	1 360	66,93
Пољопривредници и рибари	884	10,11	617	69,79	267	30,21
Мушки	374	42,30	244	39,54	130	48,68
Женски	510	57,70	373	60,46	137	51,32
Занатлије – трговци	1 012	11,58	281	27,76	731	72,24
Мушки	485	47,92	269	95,72	216	29,54
Женски	527	52,08	12	4,28	515	70,46
Пензионери и издржавана лица од државе	843	9,64	469	55,39	376	44,61
Мушки	350	41,51	222	47,53	128	34,04
Женски	493	58,49	245	52,47	248	65,96
Слободне професије	308	3,55	125	40,58	183	59,42
Мушки	134	43,50	73	58,40	61	33,33
Женски	174	56,50	52	41,60	122	66,67
С в е г а	8 739		3 779	43,24	4 960	56,76
Мушки	4 344	49,70	2 703	72,40	1 641	33,08
Женски	4 395	50,30	1 076	27,60	3 319	66,92

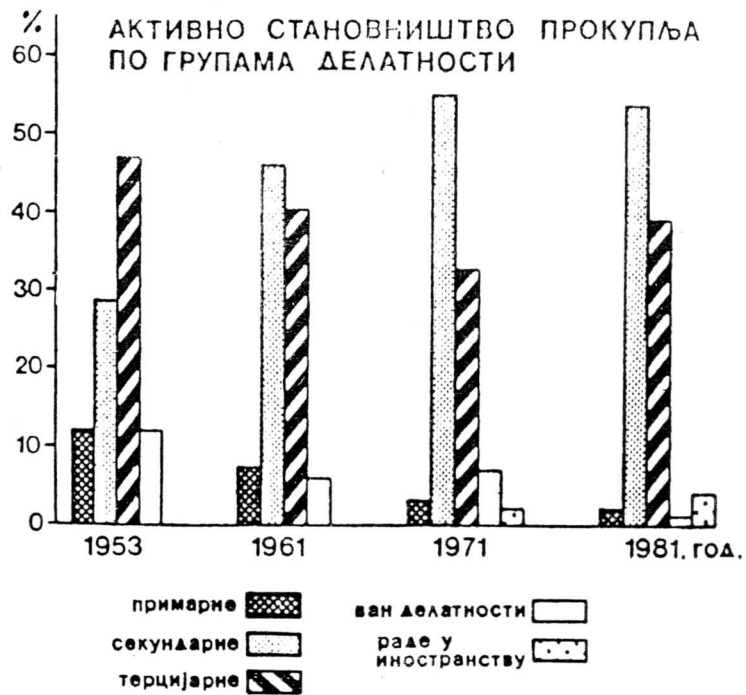
У табели 27 дата је структура становништва по активности и занимањима. Укупно становништво одређеног занимања подељено је на активно и издржавано, односно становништво које има обезбеђену егзистенцију од чланова породице који се баве неком делатношћу. Према статистичким подацима, велики број становништва живи од прихода које су обезбеђивали службеници и намештеници (37,17%). То је последица улоге коју је Прокупље имало у Топлици између два светска рата и непосредно после 1945. године. Прокупље је постало средиште среза, што је изискивало концентрацију власти и великог броја службеника. После службеника и намештеника, највише Прокупљана живело је од дохотка радника и ученика у привреди, затим: занатлија, трговаца, итд. Највећи процент активности био је код пољопривредника и рибара, а најмањи код занатлија и трговаца. Овде треба напоменути да су пензионери и остала лица издржавана од државе сматрана активним. Талица ће у следећим пописним годинама бити сврстана у лица са личним примањима. Висок процент издржаваног становништва био је код занатлија и трговаца (72,24%), службеника и намештеника (62,55%), радника и ученика у привреди (56,11%), итд. Ако бисмо применили критеријуме из каснијих пописа 1948. године било је 3 312 (37,89%) активног становништва, 4 584 (52,45%) издржаваног и 843 (9,66%) лица са личним примањима. Општа стопа активности је висока због бројности радника и пензионера. У каснијим годинама општа стопа активности биће у опадању а затим ће доћи до њеног пораста са старењем становништва и опадањем стопе наталитета.

Потребно је скренути пажњу на полну структуру активног становништва. Тако је међу радницима и ученицима у привреди било 183 (17,08%) жена, пољопривреди и рибарству 376 (60,46%), службеницима и намештеницима 211 (17,44%), занатлијама и трговцима 12 (4,28%), слободним професијама 52 (41,60%) и међу пензионерима и издржаваним лицима од стране државе 245 (52,47%). У наредном периоду процент активних жена ће се повећавати у свим делатностима осим код пензионера и пољопривредних радника.

Табела 28.
Становништво Прокупља по активности и активно по групама делатности

Година	1953.		1961.		1971.		1981.	
Свега становника	10 050		13 679		20 104		25 602	
Активно становништво	3 124	31,10	4 417	32,29	7 009	34,95	9 330	36,44
Издржавано	6 313	62,81	8 424	61,59	11 445	56,94	13 690	53,48
Са личним примањима	613	6,09	838	6,12	1 650	8,20	2 582	10,08
Примарне	376	12,05	329	7,45	228	3,25	192	2,05
Секундарне	896	28,68	2 028	45,91	3 850	54,95	5 013	53,72
Терцијарне	1 477	47,27	1 792	40,57	2 275	32,45	3 638	38,99
Ван делатности	375	12,00	268	6,07	496	7,07	112	1,20
Раде у иностранству	-	-	-	-	160	2,28	375	4,00

У табели 28 становништво је разврстано по активностима и групама делатности за 1953, 1961, 1971. и 1981. годину. Упоредном анализом ових података сагледавају се економски процеси развоја Прокупља и прогнозира се његов даљи развој. Општа стопа активности од 1953. до 1981. године је у лаганом порасту. То је резултат смањења стопе наталитета, старења становништва, успоренијег досељавања младог становништва у град и других фактора. Потребно је имати на уму да је општа стопа активности у Прокупљу 1948. године износила 43,24%, а 1953. 31,10%. Висока стопа активности после завршетка рата јавила се као резултат ниског наталитета у току петогодишњег рата и интензивног досељавања младог становништва које се запошљавало у прокупачким предузећима која су радила на обнови порушене привреде и града у целини. Непосредно после рата за све који су могли и хтели да раде било је посла. Дакле, од 1953. до 1981. године апсолутни и релативни број активног становништва био је у порасту. Процент запосленог становништва повећан је од 1961. до 1971. за 58%, а од 1971. до 1981. године за 33%. Висок процент повећања активног становништва од 1961. до 1971. године објашњава се интензивним развојем прокупачке привреде, а то је захтевало запошљавање нових радника. Од 1971. до 1981. године нешто је спорији раст процента запошљавања због умеренијег развоја привреде, њене модернизације и технолошког напретка, што је условљавало мању потребу за новом радном снагом. У том периоду су били потребни стручни кадрови, а мање мануелни радници.

Насупрот општој стопи активности, апсолутни број издржаваног становништва је у порасту, а процент у паду од 1953. године. Повећање броја издржаваног становништва последица је популационог пораста града,

школовања младих људи, досељавања сеоског становништва у фертилном периоду, итд. Такође је на пораст броја издржаваног становништва деловала висока стопа наталитета и смањена стопа морталитета, посебно одојчади и деце. Процент издржаваног становништва у односу на укупно становништво је у лаганом паду због деловања комплекса социоекономских, демографских и других фактора. Такве тенденције развоја опште стопе активности и смањење процента издржаваног становништва треба очекивати и у наредном периоду.

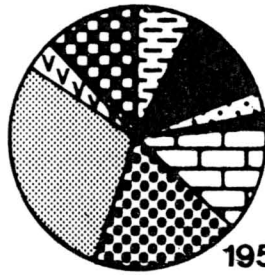
Апсолутни и релативни број лица са личним примањима у Прокупљу је од 1953. године у сталном порасту. То се објашњава све бројнијим стицањем пензија из радног односа, великим бројем борацких пензија и досељавањем пензионера из других општина у Топлици. За Прокупље се може рећи да је град »пензионера« ако се има на уму њихов број у односу на број становника.

Број запослених лица у примарним делатностима од 1953. године је у сталном паду. Треба имати на уму чињеницу да је 1961. пољопривредног становништва било 855 (6%), 1971. 577 (3%) и 1981. године 206 (0,80%). Такође је апсолутни број активних лица био у сталном паду, а општа стопа активности у порасту од 1961. године. Општа стопа активности пољопривредног становништва 1961. износила је 35,67%, 1971. 36,91% и 1981. године 47,57%. Од укупног броја активних лица 1961 (305) на жене је отпадало 20%, 1971 (213) 13,62% и 1981. године (71) 27,36%. Како је општа стопа активности пољопривредног становништва била у порасту, у посматраном периоду број изражаваних лица био је у сталном паду (1961. 550 или 64,33%, 1971. 364 или 63,09% и 1981. године 108 или 52,43%). Престројавање и структуралне промене у пољопривредном становништву Прокупља условљене су слабљењем његове пољопривредне функције и наглим развојем секундарних и терцијарних делатности, односно градских функција.

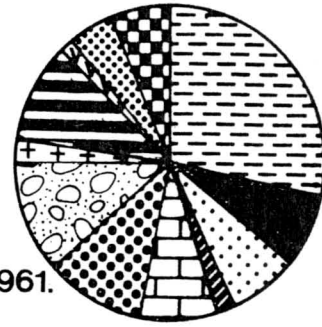
И поред тога што је реч о градском насељу, у Прокупљу је 1971. године било 693 (11,67%) домаћинства која поседују земљу, и то углавном воћњаке и винограде, по чему је околина града и позната. Ретка су градска домаћинства која се баве ратарском производњом. Посед од 1 ха имало је 413 (59,60%), од 1,01 до 3,00 ха 176 (25,39%), од 3,01 до 5,00 ха 44 (6,35%) и више од 5,01 ха 60 (8,65%) домаћинстава. Ако сагледамо домаћинства по извору прихода, долази се до закључка да је број пољопривредних домаћинстава смањен од 1961. до 1971. године са 182 на 112, непољопривредних са 487 на 108, а мешовитих повећан са 3 200 на 5 716. То је илустративан пример да се из редовних прихода који се остварују на радном месту не може обезбедити пристојан живот породици, па су запослени упућени на стицање допунских прихода.

Апсолутни и релативни број активних лица која су запослена у секундарним делатностима од 1953. до 1981. године у сталном је порасту. Тенденција запошљавања у секундарним делатностима настављена је и после 1981. тако да је крајем 1988. године у овој скупини делатности било запослено 8 249 (61,09%) у односу на укупан број запослених. Треба напоменути да се процент запослених у секундарним делатностима од 1971. до 1981. године смањео у односу на укупан број активног становништва за 1,23%, а то је индикатор да Прокупље, поред производних функција, јача и службене функције. Број запослених у секундарним делатностима од 1961. до 1971. повећан је за 90%, а од 1971. до 1981. године за 30%.

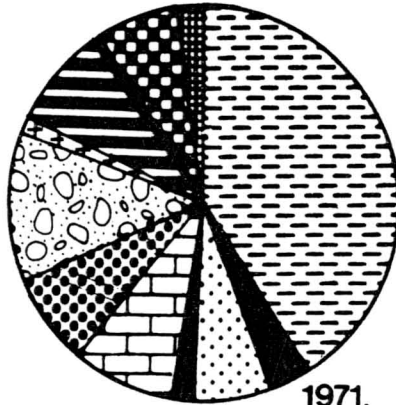
АКТИВНО СТАНОВНИШТВО ПРОКУПЉА ПО ВРСТАМА ДЕЛАТНОСТИ

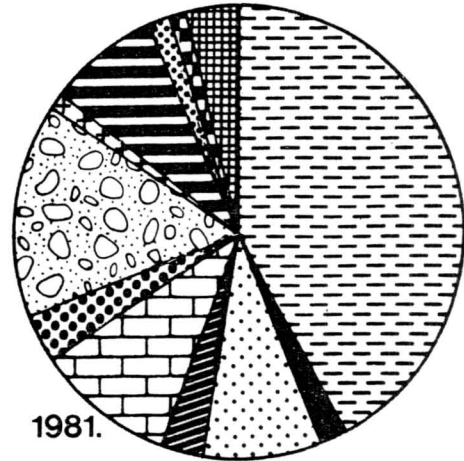
1953.

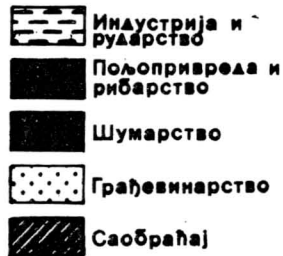
1961.

1971.

1981.

Апсолутни број запослених у терцијарним делатностима од 1953. до 1981. године у сталном је порасту. Тако је број радника у терцијарним делатностима од 1953. до 1961. повећан за 21%, од 1961. до 1971. за 26%, од 1971. до 1981. за 60% и од 1981. до 1988. године за 37%. Међутим, процент повећања запослености у односу на укупно активно становништво од 1953. до 1961. смањен је за 6,70%, од 1961. до 1971. за 8,12%, од 1971. до 1981. за 6,54% и од 1981. до 1988. године за 2,04%. Такав процентуални однос запошљавања у терцијарним делатностима у складу је са

индустријским развојем Прокупља и запошљавањем у секундарним делатностима. Очита је законитост да се број запослених лица постепено престојава из примарних у секундарне и, даље, у терцијарне делатности, што значи да Прокупље из године у годину добија праве функције развијеног града у топличком простору. Највећи број активних лица био је ван делатности 1971 (496 или 7,07%) да би се њихов број до 1981. године знатно смањио (112 или 1,20%). Број лица на привременом раду у иностранству од 1971. до 1981. године повећан је са 160 (2,28%) на 375 (4,00%). Године 1991. у иностранству је радило 457 радника. Ако се има на уму број запослених у Прокупљу и услови које пружа град за запошљавање и пристојан живот онда се изводи закључак да се много радника налази на раду у иностранству.

Табела 29.
Активно становништво Прокупља по врстама делатности

Година	1953.		1961.		1971.		1981.	
Свега активних	3 124		4 417		7 009		9 330	
Индустрија и рударство	223	7,13	1 256	28,43	2 868	40,91	3 913	42,02
Пољопривреда-рибарство	365	11,68	301	6,81	208	2,96	163	1,74
Шумарство	11	0,35	28	0,63	20	0,28	29	0,31
Грађевинарство	90	2,88	321	7,26	454	6,47	792	8,48
Саобраћај	52	1,66	89	2,01	130	1,85	290	3,10
Трговина, угоститељство и туризам	409	13,09	354	8,01	587	8,37	928	9,94
Занатство	583	18,66	451	10,21	528	7,53	308	3,30
Култура, просвета, наука, здравство и социјална заштита	-	-	511	11,56	853	12,17	1 443	15,45
Стамбена и комунална делатност	-	-	101	2,28	99	1,41	92	0,98
Друштвено-политичке заједнице и организације	-	-	458	10,36	577	8,23	740	7,93
Управа, просвета и здравство	906	29,00	-	-	-	-	-	-
Услуге	110	3,52	65	1,47	-	-	-	-
Остале делатности	-	-	214	4,84	29	0,41	145	1,55
Ван делатности и непознато	375	12,03	268	6,13	496	7,13	112	1,20
Раде у иностранству	-	-	-	-	160	2,28	375	4,00

Активно становништво Прокупља разврстано је по врстама делатности, на остале делатности, ван делатности и непознато, као и на запослене у иностранству. Због различитих критеријума који су примењивани приликом пописа, није могуће извршити упоредну анализу свих података од 1953. до 1981. године. Неке делатности су груписане према сродности ради упоредних анализа. Према подацима који су дати у табели 29, могуће је извршити упоредну анализу

за првих седам делатности од 1953. године са осталим пописним годинама. Анализом података објашњава се структура активног становништва по врстама делатности и сагледава интензитет и време развоја одређене привредне и ванпривредне делатности.

Тако је број запослених у индустрији и рударству био у сталном порасту од 1953. године. Ако се број запослених у индустрији и рударству сагледа по пописним годинама, он је од 1953. до 1961. повећан за 463%, од 1961. до 1971. за 128%, од 1971. до 1981. за 36% и од 1981. до 1988. године за 96,85%. Ако би се повећање изразило у апсолутним бројевима, број запослених између два прва пописа повећан је за 1 039, између другог и трећег за 1 612 и између трећег и четвртог за 1 045 и од 1981. до 1988. године за 3 790 нових радних места.

У пољопривреди, рибарству и шумарству смањен је број запослених, што је у складу с привредним и културним развојем Прокупља у том периоду. Такође је процент запослених у овим делатностима у односу на укупан број активног становништва стално смањиван. Таква тенденција је у последњој деценији нешто спорија због развоја шумарства и задругарства, чије су управе лоциране у Прокупљу.

Грађевинарство је у разматраном периоду имало стални успон, па је запошљавање нове радне снаге било интензивно. Број запослених од 1953. године био је у порасту, а и процент грађевинских радника у односу на број активног становништва био је у непрестаном порасту. Процент запослених у грађевинарству од 1953. до 1961. повећан је за 256%, од 1961. до 1971. за 41% и од 1971. до 1981. године за 74%. У време од 1953. до 1961. године највеће је било повећање запослености због интензивног развоја Грађевинског предузећа »Бериље«.

У трговини, угоститељству и туризму апсолутни и релативни број запослених је опао од 1953. до 1961. године за 14,55%. Затим се повећава број запослених од 1961. до 1981. године у апсолутним бројевима и процентима. Од 1961. до 1971. повећан је број запослених за 65,81%, од 1971. до 1981. за 58% и од 1981. до 1988. године за 36,42%. Године 1981. у трговини је радило 768, а у угоститељству и туризму 160 радника. Прави развој те делатности су доживеле током последњих петнаестак година, када је повишен стандард становништва Топлице и суседних региона и кад је Прокупље привредно ојачало. Крајем 1988. године у овим делатностима је радило 1266 радника.

Саобраћајне прилике у Прокупљу и Топлици у вези су с развојем привреде и изградњом модерних саобраћајница. Са развојем саобраћаја расла је потреба за запошљавањем нове радне снаге. Број запослених у саобраћају од 1953. до 1961. повећан је за 71,15%, од 1961. до 1971. за 46%, од 1971. до 1981. за 123% и од 1981. до 1988. године за 35,88%. У то време изграђена је у Прокупљу аутобуска станица, што је допринело повећању броја запослених од 1971. до 1981. године. Године 1988. у овој делатности је радило 394 радника.

У занатству је 1953. године било запослено 583 (18,66%) радника Прокупља. Број запослених се у тој грани смањио од 1953. до 1961. године за 22,65%. У следећој деценији број радника у занатству повећан је за 17%, а од 1971. до 1981. године смањен је за 41,67%. Развојем индустрије занатство је губило привредну функцију, мада је то био погрешан корак, што се види из данашње привредне политике према приватном сектору, односно такозваној »малој привреди«.

У исту групу делатности 1961, 1971. и 1981 године, ради упоређивања података, сврстане су следеће: просвета, наука, култура, здравство и социјална заштита. Апсолутни и релативни број запослених лица у овој скупини делатности од 1961. до 1981. године био је у сталном порасту. Број запослених од 1961. до 1971. повећан је за 66,92%, а од 1971. до 1981. године за 69,16%. Интензитет запошљавања у складу је с функцијом коју има Прокупље као културни и здравствени центар Топлице. Године 1981. у просвети, науци и култури и информисању радило је 668 (1988. 823), а у здравству и социјалној заштити 775 (1988. 1 347) радника. Те делатности су приликом пописа становништва 1953. године сврстане са управом и друштвено-политичким заједницама и организацијама.

У стамбеним и комуналним делатностима нема неких битнијих промена од 1961. године у запошљавању нових радника, али се процент запослених у њима, у односу на укупно активно становништво, смањило.

Број запослених у друштвено-политичким заједницама и организацијама, самоуправним интересним заједницама и судству од 1961. године у сталном је порасту. Тако је процент запослених од 1961. до 1971. повећан за 26%, а од 1971. до 1981. године за 28,24%. Број лица запослених у осталим делатностима (све делатности које нису посебно наведене у табели) незнатан је и процентуално се смањује из године у годину у односу на укупно активно становништво. Такође је процент и апсолутни број активних незапослених лица смањиван од пописа до пописа. Забележен је пораст броја радника на раду у иностранству од 1971. до 1981. године за 34,37% а од 1981. до 1991. свега 28%, што није добро. Нема сумње да ће нове привредне мере према приватном занатству омогућити њихов повратак у родни град и запошљавање у њему.

Какви се процеси одвијају у Прокупљу и какве су промене настале у економским структурама становништва може се закључити из следећих података: број запослених у привредним делатностима од 1953. до 1961. повећан је за 84,74%, од 1961. до 1971. за 72% и од 1971. до 1981. године за 30,50%. У непривредним делатностима ситуација је била оваква: од 1953. до 1961. за 19,50%, од 1961. до 1971. за 25,95% и од 1971. до 1981. године за 56,08%. Подаци указују да је процент запошљавања у производним делатностима од 1953. године био у сталном опадању а у непроизводним – у порасту. Такође је потребно навести податак да је процент повећања запослености у свим делатностима од 1953. до 1961. износио 41,38%, од 1961. до 1971. 58,68%, од 1971. до 1981. за 33,11% и од 1981. до 1988. године 44,72%. Највећи процент запослености био је од 1961. до 1971. и од 1981. до 1988. године, у периодима кад је Прокупље доживело прави друштвено-економски и културни препород.

ПЕРСПЕКТИВЕ И ПРОГНОЗЕ ДАЉЕГ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА

У досадашњем тексту о становништву Прокупља често су у неким поглављима истицани фактори који непосредно и посредно утичу на демографски развој града. Сваки фактор је на адекватан начин анализиран и одређена је његова улога у обликовању неке од особина становништва Прокупља. Потребно је истаћи да пораст броја становника и домаћинства у Прокупљу зависи од комплекса фактора природне и друштвене врсте који делују комплексно на развој становништва и да они један другог условљавају и одређују.

Географски положај Прокупља, као један од фактора развоја, у наредном периоду неће деловати толико привлачно на досељавање становништва као у прошлости. Модернизацијом саобраћајница које повезују Ниш са Приштином и Крушевцом преко Прокупља допринеће се побољшању квалитета живота у насељима у Топлици која су до сада, због неразвијености, била резервоари механичког прилива становништва у град. На овом степену друштвеноекономског развоја села, градови губе атрактивност у корист приградских села и оних која су лоцирана на модерним саобраћајницама, што је случај са великим бројем сеоских насеља у Топлици. Због подизања мањих привредних објеката у централним сеоским насељима у Топлици, исељавање становништва ће се успорити, а његов демографски развој поспешити јер је досадашња политика друштва према селу била погрешна и штетна. Погрешна политика према развоју пољопривреде и села посељачила је градска насеља, па такву судбину није избегло ни Прокупље, у коме 61% становништва чине досељеници са села. Из овог податка закључујемо да је механички прилив становништва знатно утицао на његов демографски развој.

Запостављање развоја села последица је мноштва негативних последица које се испољавају преко: економског сиромаштва и пропадања, интензивног старења становништва, инокосних домаћинства, затварања школа због недостатка деце, запуштености ораница, воћњака, винограда, итд. Тиме је условљено нагло опадање броја становника (1948. до 1991) у селима општина Прокупље (51%), Куршумлија (68%), Блаце (52%), Житараћа (15%) и Меровина (20%), а то су општине из којих се у Прокупље досељавало младо становништво. Број становника у Прокупљу од 1961 до 1991. године повећан је за 106%, у Куршумлији 269% и Блацу 105%. Од 1971. до 1981. године 93% сеоских насеља у општинама Прокупље, Куршумлија и Блаца захваћено је депопулацијом. Дакле, градска насеља су расла на рачун сеоских.

Прокупље ће, према прогнози, 2001. године имати око 32 хиљаде становника и 10 хиљада домаћинства. Број запослених лица у индустрији и рударству треба да пређе цифру од 7 700 радника. Повећање броја запослених после 1981. године условило је подизање нових и реконструкцију и модернизацију старих индустријских капацитета. Број запослених у грађевинарству биће смањен за 792 у 1981. на око 600 у 1991. години. Због експанзије и модернизације саобраћаја у

овом простору, број запослених ће се повећати за 290 у 1981. на приближно 450 у 1991. години. Развој индустрије условљава повећање запошљавања у услужним делатностима, тако да ће број запослених у трговини, угоститељству и туризму бити повећан са 928 у 1981. на приближно 1 300 у 1991. години. Интензиван развој града у привредном погледу условио је повећање броја запослених у образовању науци, култури, здравству и социјалној заштити, па би број запослених у 1991. године у овој групи делатности могао износити око 2 200 радника (1981. 1 443). Због разбијања административно-бирокуратског система у последње три године број запослених у друштвено-политичким заједницама и организацијама биће знатно смањен. Према расположивим подацима о модернизацији и рационализацији ове службе број запослених у њој смањиће се са 740 у 1981. на мање од 500 у 1991. години. Поуздано се може тврдити да ће број активних лица од 1981. до 1991. године бити повећан са 9 330 на приближно 14 000, или за 50%. Повећање запослених у Прокупљу у току последње деценије посебно је карактеристично за производне делатности и за она занимања без којих град не може рационално и ефикасно да функционише (просвета, култура, саобраћај, здравство, трговина итд.).

Ризичност давања прогнозе запослености за насеља или мање територијалне јединице је нормална али неопходна из практичних разлога. Развој Прокупља у наредном периоду мора се планирати и усмеравати. Један од основних услова за успешан развој града је познавање његовог популационог развоја макар за једну наредну деценију. Демографски развој града условљен је економским развојем гравитационе зоне и њеног градског средишта. Познавајући економско и популационо стање на територији општине Прокупље и шире у Топлици реално се може очекивати умерен пораст броја становника града и запослених по групама делатности какав је дат у претходном тексту. На основу тих и других података може се планирати и усмерити функционални развој Прокупља, а посебно економски, културно-просветни и здравствени. Прецизно сагледан и усмерен популациони развој града чини фундаменталну претпоставку његовог правилног развоја. Прокупље је на старту свога развоја погрешило, али има услове да на поправном испиту ту грешку исправи, у шта не треба сумњати.

POPULATION IN PROKUPLJE

Geographical position of Prokuplje varied, depending on the importance of the region in a particular historic period. At the time of the Roman Empire Prokuplje was situated on the road connecting Lješ and Niš. A fortress (castellum) manned with soldiers securing peace and order, and protecting transportation of commodities and armies in the area was erected on the nearby hill Hisar. During the Turkish reign Prokuplje was again located on the important communication way between Dubrovnik and Istanbul, and this is the reason why between Dubrovnik and Istanbul, and this is the reason why some of the most significant Dubrovnik colonies were concentrated in Prokuplje and in Novi Pazar. Once the railways Doljevac–Prokuplje in 1925 and Prokuplje–Kuršumljija–Priština in 1948 were constructed its position continued to gain in importance. It should be added that a motor road connecting Niš and Priština passes through Prokuplje and that Prokuplje and the adjacent towns are all connected by a network of modern roads. Its favorable geographical position has had a definite impact on its demographic development.

Archeological investigations in the region confirm that it was populated already in the prehistoric times. Its first inhabitants were members of the Illyrian tribe Dardanians followed by the Celtic tribe Scordisci. At the time of the Roman conquest severe battles were fought with the Celtic inhabitants and those who remained were resettled in Pannonia. Slavic settling in the area was completed by the seventh century. Serbs remained to live there in peace and in war with Byzantium all the way up to the Ottoman conquest in 1454. The region played an active and important part at the time of Stefan Nemanja as well, which may be deduced from the fact that his palace was located in Kuršumljija. The oppressed Serbian population, taking advantage of each and every opportunity, frequently rose up against Turkish slavery. Massive Serbian uprisings against the Turkish rulers took place at the time of Austrian-Turkish wars in 1690 and 1737. After these wars, fearing Turkish revenge, the Serbs, emigrated to the lands north of the Sava and the Danube, leaving behind their centuries-long homeland. A powerful and successful uprising took place in 1876–1878 when the Toplica region was finally liberated and joined to the state of Serbia.

After the liberation from the Turkish reign Prokuplje, finally free, became a strong immigrant point of attraction once again. Prokuplje and its environs were this time populated by immigrants from Montenegro, Herzegovina, Kosovo, Metohia, Kopaonik, environs of Užice, the Vojvodina, Crna Trava and other regions. The result of these migrations was the extremely heterogeneous population structure of Prokuplje, namely its members originated from many different regions. Demographic and socioeconomic development of Prokuplje was disrupted by the 1912–1918, and 1941–1945 wars. These wars had extremely negative effects on population and household growths in Prokuplje.

After the second world war an accelerated development of urban settlements continued in general and this was also true for Prokuplje. These processes invoked the

rural-urban migrations because peasants could rather easily find employment in towns. This process was so pronounced in Prokuplje that 60% of its population are the rural immigrants. Prokuplje became the center of daily commuters: workers and pupils. The existence of so many commuters is conditioned by various factors: traffic development in Toplica, underdeveloped economy so that workers have to engage themselves in agricultural production as well, housing shortages in the town and so on. After the second world war immigration of Serbian inhabitants from Kosovo and Metohia became more intensive. These migrations were provoked by the actions of Albanian separatists and nationalists, further by the bad policy of the Yugoslav League of Communists leadership, and by the failures of the state agencies and institutions. Population and household increase in Prokuplje after the liberation from the Turkish reign was the result of the influx of Serbian population from various directions, while after 1960 rural-urban migrations were the chief factor in population growth. Population increase due to birth rates is extremely modest, the average rate being 9‰ for the period of the last ten years.

Population structure (gender, age, education, nationality, confession, economy) of Prokuplje is influenced by the complex socioeconomic factors effective in the past. Gender structure was disturbed by the intensive immigration of male migrants up to the second world war and their emigration later on, by the economic structure of the town, by wars and other factors. Age structure is on the other hand effected by decrease of birth rates which is seen from the following aging index: in 1948 0.19, 1953 0.18, 1961 0.21, 1971 0.22, and in 1981 0.28.

Literacy is on the low level (in 1948 15.22%, 1961 12.48%, 1971 11.07%, and in 1981 7.02%) for an urban settlement with more than 25000 inhabitants. Percentage of inhabitants with collage and university degrees is increasing (1948 1.41%, 1953 2.71%, 1971 4.91% and in 1981 7.35%). This increase is in accord with the economic, cultural, medical-care and communication development of Prokuplje, the center of Toplica. National structure in the periods after the liberation from the Turks was quite homogeneous. From 1948 (89.5%) until 1981 (86.47%) the percentage of Serbs decreased. The second largest group are the Gypsies amounting to 5.34% in 1981. More than 99% of the total population in Prokuplje are of the Serbian Orthodox creed.

The economic structure of the population in Prokuplje changed in correlation with the development of economic life in the town and its environs. The general activity rate in the after-war period is quite stable: in 1953 31.1%, 1961 32.29%, 1971 34.95%, and in 1981 36.44%. Increase of the general rate of activity is the consequence of the aging of the population, decrease of natality rate and the number of pupils and students as supported persons. The number and percentage of self-supporting people is increasing because of the increasing number of retired persons who return to their home town after retirement. The absolute and relative number of people employed in primary sector is in decrease, while those in the secondary and tertiary ones is in increase. The rate and type of change that has occurred in the population economic structure in Prokuplje may be seen from the following data: the number of employees in economic activities increased in the period 1953–1961 for 84.74%, from 1961 to 1971 for 72%, and from 1971 to 1981 for 30.5%, and in other activities: from 1953 to 1961 for 19.5%, from 1961 to 1971 for 25.95%, and from 1971 to 1981 for 56.08%. In the following period both the population growth and the changes in population structure will be moderate for it is not expected that the town would experience abrupt changes in its development.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влаховић, М., *Браћа Влаховић 1917*, »Стручна књига«, Београд 1988.
2. Дероко, А., *Средњовековни прагови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1951.
3. Добрашковић, В., *Изузетан допринос*, »ТОК«, часопис за културу, књижевност и друштвени живот Топлице, број 18, Прокупље 1982.
4. Државни архив – Цетиње, Министарство иностраних дела, број 676 од 9. октобра 1889.
5. Ђевори, П., *Из прошлости Прокуља* (рукопис), Прокупље 1990.
6. Ђилас, М., *Црна Гора*, Књижевне новине, Београд 1989.
7. Ђорђевић, Т., *Поред Тојлице*, Братство VII, Београд 1895.
8. Златић, Ј., *Антисемитизам нациста у Нишу*, »ТОК«, Прокупље 1978.
9. Илић, Б., *Споменица (1878–1908–1958)*, Прокупље 1958.
10. Јиречек, К., *Историја Срба*, књига I, »Слово љубве«, Београд 1978.
11. Костић, М., *Насељавање Црногораца у Србију 1889*, Гласник Етнографског института САН, књига II и III, Београд 1953/54.
12. Маринковић, С., *Тојлица наш крај*, Прокупље 1968.
13. Марковић, М., *Тојлица у прошлости*, Ниш 1933.
14. Мацура, М., *Претходнакве, начела и циљеви*, САНУ, Демографски зборник, књига I, Проблеми политике обнављања становништва Србије, Београд 1989.
15. Милинковић, М., *Историја прокуљачке гимназије са извештајем за школску 1925/26. годину*, Ниш 1926.
16. Митровић, А., *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Српска књижевна задруга, Београд 1987.
17. *Насељавање Црногораца у Тојлици*, Глас Црногорца, број 50, Цетиње 1889.
18. Несторовић, С., *Под Хисаром*, Београд 1972.
19. Павловић, Р., *Сеоба Срба и Арбанаса у рашовима 1876, 1877. и 1878. године*, Гласник Етнографског института САН, књига IV и VI, Београд 1955/56.
20. Перишић, А., *Ослобођење Тојлице од Турака 1878*, »ТОК«, број 9, Прокупље 1978.
21. Петровић Петар II Његош, *Горски вијенац*, »Обод« – Цетиње и »Просвета« – Београд, Београд 1979.
22. Радовановић, М., *Људске миграције као комонената и чинилац друштвено-историјској и географској процеса*, Гласник Српског географског друштва, свеска LXIX/I, Београд 1989.
23. Радловић, И., *Црногорци у Тојлици*, Гласник цетињских музеја, број I, Цетиње 1968.
24. Ранчић, М., *Просторно-демографски профил уже Србије*, САНУ, Демографски зборник, Проблеми политике обнављања становништва Србије, Београд 1989.

25. Рудић, В., *Социогеографске карактеристике Живине Пошоба*, Зборник радова Географског института ПМФ, св. XIX, Београд 1972.
26. Рудић, В., *Становништво Тојлице*, Етнографски институт САНУ, посебно издање, књига 17, Београд 1978.
27. Рудић, В., *Становништво Барбајовца*, Зборник радова Географског института ПМФ, св. XXVI, Београд 1979.
28. Рудић, В., *Демографске карактеристике становништва Раче*, Етнографски институт САНУ, књига 11, Београд 1981.
29. Рудић, В., *Демографске карактеристике становништва Велике Плана код Прокуља*, Географски институт ПМФ, св. XXIX, Београд 1982/83.
30. Рудић, П., *О националном имену муслимана с осврћом на књију Ђамила Сијарића «Херцеј Босно и његови прагови»*, »Стручна књига«, Београд, 1988.
31. Спиридоновић, М., Милинковић, М. и Ђокић, Д., *Лешојис цркве Прокуљачке и историја града Прокуља*, Ниш 1930.
32. *Споменици културе на подручју оштинине Прокуље*, Завод за заштиту споменика културе – Ниш и Народни музеј Топлице – Прокупље, »ТОК«, број 18, Прокупље 1981/82.
33. Србија, Мала Енциклопедија – Просвета, књига 3, Београд 1978.
34. Стојанчевић, В., *Прокуље пре сто година*, »ТОК«, број 9, Прокупље 1978.
35. Стојанчевић, В., *Тојлица (еџнички процеси и традиционална култура)*, Етнографски институт САНУ, књига 28, посебно издање, Београд 1985.
36. Танасијевић, Т., *Историјске знаменитости и прошлост града Прокуља са лешојисом цркве Прокуљачке*, Прокупље 1961.
37. Тодоровић, Б., *Из историје Прокуља*, »ТОК«, број 1, Прокупље 1973.
38. Ђирић, Ј., *Сџарсна сџрукџура и становништво*, Зборник радова Филозофског факултета у Нишу, Ниш 1982.
39. Херодотова историја I, друго издање, Матица српска, Нови Сад 1988.
40. Цвијић, Ј., *Основи за географију и геологију Македоније и сџаре Србије*, књига III, Београд 1911.
41. Цвијић, Ј., *Балканско полуострво*, књига I и II, Београд 1966.
42. Попис људства у Краљевини Србији 1884, 1890, 1895, 1900. и 1910. године.
43. Попис становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1921, Сарајево 1924.
44. Претходни резултати пописа становништва 1931. у Краљевини Југославији, Београд 1931.
45. Попис становништва 1948, 1953, 1961, 1971. и 1981. године у Југославији.
46. Статистички годишњаци Србије.
47. Материјали стручних служби општине Прокупље.
48. Лична истраживања на терену.

САДРЖАЈ

1. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ КАО ФАКТОР РАЗВОЈА СТАНОВНИШТВА.....	5
2. ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ.....	9
а) Резултати археолошких истраживања у Прокупљу и околини.....	9
б) Историјски догађаји који су утицали на миграције, развој, порекло и промене у структури становништва.....	11
в) Економски развој Прокупља.....	16
г) Развој просвете, културе и здравства.....	19
3. ПОРЕКЛО И МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА.....	27
а) Присилне миграције и порекло становништва до 1878. године.....	27
б) Миграције и порекло становништва од 1878. до 1945. године.....	32
в) Миграциона динамика и порекло становништва после другог светског рата.....	36
г) Досељавање са Косова и Метохије.....	44
д) Дневне миграције радника.....	46
ђ) Миграциона динамика ученика средњих школа.....	55
е) Дневне миграције студената.....	62
4. ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА.....	65
5. КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА И ДОМАЋИНСТАВА.....	69
6. СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА.....	77
а) Структура становништва према полу.....	77
б) Старосна структура становништва.....	79
в) Писменост и образовна структура становништва.....	81
г) Национална структура становништва.....	89
д) Конфесионална структура становништва.....	92
ђ) Економске структуре становништва.....	93
7. ПРОГНОЗЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ДАЉЕГ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА.....	105
8. РЕЗИМЕ.....	107
9. ЛИТЕРАТУРА.....	109

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314(497.11)

РУДИЋ, Вујадин

Становништво Прокупља / Вујадин Рудић. –
Београд : САНУ, Етнографски институт, 1992
(Београд : Стручна књига). – 107 стр. :
илустр. ; 24 см. – (Посебна издања /
Српска академија наука и уметности,
Етнографски институт ; књ. 37)

Тираж 600. – Summary: Population in
Prokuplje. – Библиографија: стр. 106–107.

YU ISBN 86-7587-011-6

а) Прокупље – Становништво
6509068
